

สรรนิพนธ์พุทธทาสภิกขุ ว่าด้วย

ศิลปะ และสุนทรียภาพ ทางจิตวิญญาณ

กวีวงศ์ รวบรวม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ
พุทธทาสภิกขุ.

พิมพ์ครั้งแรก กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔

จัดทำโดย

กลุ่มพุทธทาสศึกษา

คีลมนาครม ตั้ง ปณ.๓๘ อ.ฝาง จ.เชียงใหม่ ๕๐๑๑๐

พิมพ์และจัดจำหน่ายโดย

📍 สำนักพิมพ์สุภาพใจ

๑๔/๓๔๙-๓๕๐ หมู่ ๑๐ ถ.พระราม ๒ (ซอย ๓๘)

แขวงบางมด เขตจอมทอง กทม. ๑๐๑๕๐

โทร. ๔๑๕-๒๖๒๑, ๔๑๕-๖๕๐๗, ๔๑๕-๖๗๙๗

โทรสาร ๔๑๖-๗๗๔๔

ราคา บาท

สารบัญ

คำนำสำนักพิมพ์... (๑)

บันทึกผู้รวบรวม... (๓)

บทนำ... ๑

ภาค ๑— อัสสภาวะของศิลปะ

ศิลปะคืออะไร... ๑๓

ศิลปะเกิดจากอะไร... ๓๕

ศิลปะเกิดขึ้นเพื่ออะไร... ๕๓

ศิลปะโดยวิธีใด... ๗๑

ภาค ๒— อาทินวะของศิลปะ

โทษหรือส่วนเสียของศิลปะ... ๘๕

โทษหรือส่วนเสียของศิลปะ

เกิดมาจากอะไร/นำไปสู่อะไร... ๑๒๕

ภาค ๓— นิสสรณะของศิลปะ

ทางออกของศิลปะ... ๑๓๕

ทางออกของศิลปะเป็น... ๑๕๑

เชิงอรรถ... ๒๒๔

(๑)

วรรณิพนธ์พุทธทาสภิกขุ
ว่าด้วย ศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ

คำนำสำนักพิมพ์

(3)

(๒)

บันทึกผู้รวบรวม

ที่สวนโมกข์ ในวันที่ผู้คนไม่พลุกพล่าน เมื่อมีโอกาสมิ่วว่างจากหน้าที่การงาน ข้าพเจ้ามักจะไปเดินเล่นที่โบสถ์บนเขาพุทธทอง ที่นั่นข้าพเจ้าจะได้สัมผัสกับความสงบสุขความโปร่งเบาในใจ, และอีกที่หนึ่งที่ข้าพเจ้ามักจะได้รับความรู้สึกอันพิเศษคือที่ลานหินโค้ง ยามเช้าเมื่อแสงสีทองอาบแนวป่า ลานหินโค้งที่ไร้ผู้คน เป็นที่ที่เปี่ยมล้นไปด้วยความงามอันสงบ ซึ่งเป็นความงามที่มีกะจรึงเท้าของข้าพเจ้าให้หยุดยืนชื่นชมอยู่เสมอ.

สิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในสวนโมกข์ เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นภาพผู้สร้างว่า เป็นผู้เข้าใจอย่างลึกซึ้งในสุนทรียภาพเพียงใด, นี่เป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้ข้าพเจ้ารวบรวมข้อเขียนคำบรรยายเกี่ยวกับศิลปะของท่านอาจารย์พุทธทาสชุดนี้ สาเหตุประการที่สองที่ข้าพเจ้าสนใจทำเรื่องนี้คือ เมื่อข้าพเจ้าอยู่ที่สวนโมกข์และเมื่อย้ายออกมาแล้วก็ตาม ข้าพเจ้าต้องอ่านและต้องค้นเรื่องต่าง ๆ จากธรรมเนียมอยู่บ่อยครั้ง และมักจะพบข้อความที่ท่านอาจารย์พูดเรื่องศิลปะอยู่เสมอ และเมื่อได้ค้นอย่างจริงจังก็พบว่าสิ่งที่ท่านพูดไว้มีมากพอที่จะทำเป็นหนังสือเล่ม.

เมื่อข้าพเจ้าหันมาสนใจศึกษาศิลปะมากขึ้น ข้าพเจ้าก็พบว่าแนวคิดในการทำงานศิลปะโดยส่วนใหญ่อิงแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ จิตวิทยา หรือปรัชญาตะวันตกเสียเป็นส่วนใหญ่ มีน้อยมากที่อิงแนวคิดแบบพุทธ และที่อ้างอิงก็ไม่น้อยที่ไปจับเอาส่วนที่ไม่สำคัญสำคัญของพุทธศาสนา สิ่งที่เกิดขึ้นนี้สะท้อนให้เห็นสถานการณ์ที่แท้จริงของพุทธศาสนาในเมืองไทยได้อย่างดี เพราะศิลปะในทุก ๆ แขนงนั้น จะสะท้อนสิ่งที่สังคมคิดและเชื่อได้ดีกว่าอย่างอื่น และอาจจะดีกว่าประวัติศาสตร์ที่เขียนขึ้นเสียอีก.

เมื่อหันกลับไปดูอดีตเช่นในยุคสุโขทัย เราก็จะพบกับศิลปะที่สะท้อนให้เห็นคุณธรรม ความเชื่อ ความศรัทธา และความสุขของสังคมในยุคนั้น ข้าพเจ้ามิได้หมายความว่าให้เราหันกลับไปลอกเลียนหรือหันกลับไปสร้างงานตามแบบของศิลปะในอดีต เราจำเป็นต้องมีศิลปะที่เหมาะสมกับยุคของเรา เพียงแต่ว่าศิลปะในยุคเรา ควรจะสะท้อนคุณธรรมหรืออุดมคติ ดังที่บรรพบุรุษเคยได้กระทำมา คำถามก็มีอยู่ว่า การที่ศิลปะในยุคเราไม่สามารถสะท้อนสิ่งเหล่านั้นออกมา เป็นเพราะว่าไม่มีคนที่มีคุณธรรมที่เชื่อมเท่ากับคนในยุคนั้นแล้ว หรือว่าเราไม่มีปัญญาเท่ากับคนในยุคนั้น หรือสิ่งที่คนยุคนั้นเข้าใจ สิ่งที่คนยุคนั้นรู้ ได้สูญสิ้นไปจากสังคมเราแล้ว หากมี เหตุใดศิลปะร่วมสมัยจึงไม่สามารถสะท้อนมันออกมาได้ หรือว่าเรากำลังล้าหลังในรากเหง้าของตัวเอง ความเป็นพุทธที่ฝังอยู่ในสายเลือดได้สูญสิ้นไปแล้ว เจือจางไปแล้ว เพราะเราไปปรับเอาแนวคิดจากตะวันตกมากเกินไป.

หากเราจะมองไปที่แนวคิดในการสร้างงานศิลปะ เราจะพบว่าศิลปะตะวันออกกับตะวันตก มีความแตกต่างกันมาก แม้ว่าทั้งสองจะได้รับอิทธิพลจากกันและกัน เช่นการที่ศิลปะญี่ปุ่นเข้าไปมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของวงการศิลปะในยุคอิมเพรสชันนิสต์ เป็นต้น แต่โดยส่วนใหญ่แนวคิดสำคัญ ๆ ก็ยังมีความแตกต่างกัน เช่นการที่ศิลปะตะวันตกหรือผู้สมถานศิลปะแบบตะวันตกสร้างงานสนองอัตตาของตัวเอง เขาต้องยิ่งใหญ่กว่าศิลปะินที่เคยทำมาแล้ว เขาจะพยายามโต้แย้งและหักล้างสิ่งที่คนรุ่นก่อนได้กระทำเอาไว้ ซึ่งแนวคิดเช่นนี้ก็ยังคงเป็นอยู่จนกระทั่งปัจจุบัน พวกเขาคิดค้นจนกระทั่งว่าคนทั่วไปไม่สามารถเข้าใจในศิลปะที่พวกเขาทำขึ้นได้ แนวคิดและวิธีการเช่นนี้มีอยู่ทั่วไปในวงการต่าง ๆ ของตะวันตก เช่นวงการวิทยาศาสตร์

หรือปรัชญาเป็นต้น ส่วนศิลปะตะวันออกซึ่งปรากฏเหลืออยู่น้อยเต็มทีแล้ว ศิลปินกลับทำงานเพื่อละอัตตา ศิลปะคือการทำงานอันละเอียดอ่อนอันนำไปสู่การขัดเกลาตนเอง ลดความยึดมั่นถือมั่น, เมื่อแนวคิดมีความแตกต่างกันเช่นนี้ รูปแบบของศิลปะและวิธีการทำงานศิลปะย่อมจะมีความแตกต่างกัน เหมือนกับพุทธรูปปางลีลาของเรากับรูปปั้นเดวิดของไมเคิลแองเจโล หรือภาพวาดโมนาลิซากับภาพวาดแบบฉับพลันของญี่ปุ่น.

หากเราต้องการที่จะเติบโต บนรากฐานของความคิดและความเชื่อของเราเอง เราต้องหันกลับไปดูสิ่งที่เบ้าจุดกำเนิดของวัฒนธรรมของเรา ซึ่งก็คือศาสนา เราจะต้องจับหลักการสำคัญที่เป็นแก่นแท้ของศาสนาให้ได้ หากเราไปจับส่วนที่เป็นรูปแบบหรือเปลือก เราก็จะได้แค่เปลือกไม่ได้ผลที่แท้จริงอันควรได้จากศาสนา ยังผลให้งานของเราสะท้อนได้แค่เปลือกของศาสนา ไม่มีหัวใจ แม้วางงานนั้น ๆ จะสร้างโดยใช้สัญลักษณ์ทางศาสนาก็ตาม ดังนั้นเราจึงต้องเริ่มต้นที่การศึกษาพุทธศาสนาอย่างจริงจัง เพื่อให้หัวใจของเราเป็นพุทธ เหมือนกับที่บรรพบุรุษของเราเป็น.

ท่านอาจารย์พุทธทาสเป็นผู้หนึ่งที่มีริเริ่มในการเผยแผ่ศาสนาธรรม โดยอาศัยศิลปะเป็นเครื่องช่วยให้ผู้คนได้สัมผัสและเรียนรู้หลักธรรม, ส่วนโมกข์ถูกสร้างขึ้นโดยแนวคิดที่ท่านเรียกว่า มหุรสปททางวิญญูณ ดังนั้นสิ่งต่าง ๆ ที่ท่านได้จัดได้สร้างขึ้นภายในสวนโมกข์ ไม่ว่าจะเป็นโรงมหรสพทางวิญญูณที่เผยแผ่ธรรมะด้วยภาพ หรือลานหินโค้งที่จัดอย่างเรียบง่ายสอดคล้องกับธรรมชาติ และที่นั่นเราจะไม่พบโบสถ์หรือวิหารที่หรูหราอลังการเหมือนกับโบสถ์ของหลาย ๆ วัดที่สร้างขึ้นด้วยเงินหลายสิบล้าน มีแต่โบสถ์ธรรมชาติที่ฟื้นฟูด้วยทราย ผืนเป็นต้นไม้ หลังคาเป็นท้องฟ้า แต่คุณค่าทางจิตใจและในทางสุนทรียภาพดูจะมากกว่าโบสถ์ราคาหลายสิบล้านของหลาย ๆ ที่ได้ อย่างสบาย นี่สะท้อนว่าที่นั่นเป็นพุทธกันที่หัวใจไม่ใช่ที่เปลือก.

แนวคิดเกี่ยวกับศิลปะของท่านอาจารย์พุทธทาส เท่าที่ข้าพเจ้าค้นดูจากหนังสือธรรมโฆณะไม่ต่ำกว่า ๕๐ เล่ม พบว่ามีเนื้อหาเกี่ยวกับศิลปะอยู่ ๓๗ เล่ม ข้าพเจ้ามิได้นำมารวบรวมไว้ในที่นี้ทั้งหมด เพราะเห็นว่าเกินจำเป็น เนื่องจากมีความที่ซ้ำซ้อนกันเกินไป และเท่าที่รวบรวมไว้ก็พอที่จะทำให้เราเห็นแนวคิดเกี่ยวกับศิลปะของท่านๆ และพอที่จะเป็นแนวทางใน

การเชื่อมโยงศาสนากับศิลปะให้กับเราได้.

หลังจากที่ข้าพเจ้าตัดสินใจค้นเรื่องนี้ โดยใช้เวลาไม่น้อยกว่า ๓ เดือน จึงได้นเนื้อหาทั้งหมดที่ต้องการ เมื่อดูเนื้อหาโดยภาพรวมแล้ว ก็พบว่าสิ่งที่ท่านพูดพอจะแบ่งออกเป็นสามภาคได้ คือแง่ดี หรือประโยชน์ของศิลปะ แง่ร้าย โทษ พิษภัยของศิลปะ และทางออกจากส่วนที่เป็นโทษของศิลปะ ในแต่ละภาคหลังจากที่ดูแล้วก็เห็นว่ายังพอที่จะจัดวางเป็นหัวข้อย่อย ๆ ได้อีก เพื่อให้เนื้อหาที่ออกมามีความเป็นระเบียบ จึงจัดแบ่งโดยใช้หลักอริยสัจได้ คือ สิ่งนั้นคืออะไร? (ทุกข์) เกิดมาจากอะไร (สมุทัย) เพื่ออะไร (นิโรธ) และโดยวิธีใด (มรรค) ทั้งนี้ก็เป็นการจัดวางเพียงคร่าว ๆ เท่านั้น.

เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ สำหรับผู้ที่ไม่คุ้นเคยกับแนวคิดของท่านอาจารย์พุทธทาส หรือแนวคิดแบบพุทธแล้ว เมื่อท่านผู้บรรยายพูดถึงหลักธรรมต่าง ๆ เช่นเรื่องจิตว่าง เรื่องอัตตมยตา เป็นต้น อาจเกิดความไม่เข้าใจ ซึ่งเป็นหน้าที่ของท่านเองที่จะต้องไปศึกษาเรื่องนั้น ๆ ให้กระจ่างก่อนจึงจะเข้าใจสิ่งที่ท่านผู้บรรยายต้องการจะสื่อได้ การศึกษาแนวคิดสำคัญของท่านอาจารย์พุทธทาส เราสามารถกระทำได้โดยอ่านจากหนังสือชุดธรรมโฆณะ ซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของท่าน หรือจะค้นคว้าเพิ่มจากรายชื่อหนังสือที่ได้อ้างอิงไว้แล้วที่เชิงอรรถท้ายเล่ม ซึ่งจะช่วยให้ท่านเข้าใจบริบทของเนื้อหาความที่ข้าพเจ้ารวบรวมไว้ได้ชัดมากขึ้น

ข้าพเจ้าเพียงหวังว่า ศิลปะกับศาสนา จะกลับมาเคียงคู่กันอีกครั้ง เพื่อสร้างสันติสุขให้แก่โลก แรงงานของข้าพเจ้าครั้งนี้ อาจเป็นเพียงการโยนหินถามทาง จะมีเสียงตอบกลับมาหรือไม่ อนาคตเท่านั้นที่จะเป็นเครื่องพิสูจน์.

กวีวงศ์

สรรณิพนธ์พุทธทาสภิกขุ
ว่าด้วย ศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ

บทนำ

(6)

“กิ่งไม้” โดย ชีไป๋ซี

บทนำ

ความหมายของคำว่าวิญญาน^๑

วิญญาน; ที่ผมชอบใช้คำว่า วิญญาน หมายถึง ทิฏฐิ
ความคิด ความเห็น ความเข้าใจ สติปัญญา ระดับนั้น,
ซึ่งเดี๋ยวนี้เขาชอบเรียกกันว่า spiritual แก้ไขปัญหาส่วนนี้หมดไป,
คือมีความเข้าใจถูก มีสัมมาทิฏฐิสมบูรณ์, รู้จักทุกสิ่งตามที่เป็น
จริง, แล้วก็ปฏิบัติถูกต้องตามที่เป็นจริง, มันจึงดับ สิ่งที่เรียกว่า
กิเลส หรือความเรื้อรังแห่งกิเลสที่เรียกว่าอนุสัย, ความเตรียม
พร้อมของกิเลสที่เรียกว่าอาสวะได้หมด.

กิเลสตามธรรมดา, กิเลสที่กำลังทำหน้าที่ก็ดับได้ ความ
เคยชินแห่งกิเลสลึกไปกว่านั้นก็ดับได้, ความพร้อมแห่งกิเลส
ที่มันจะเบ่งออกมา ก็ดับได้; มันก็เลยไม่มีกิเลสอันใดที่จะแสดง
บทบาทออกมาได้ ในแง่ของราคะก็ดี โทสะก็ดี โมหะก็ดี, มัน
ก็เลยสิ้นกิเลสโดยสมบูรณ์ เรียกว่า ชีณาสโว, สิ้นอาสวะเป็น

พระอรหันต์. พระพุทธเจ้าก็เป็นผู้สิ้นอาสวะ อย่างนั้น และท่านทำได้เอง. ท่านมีสติปัญญาอย่างอื่น เขาก็เรียกว่า พระพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่เรียกว่า พระอรหันต์เฉย ๆ; แต่ความหมายก็คือ ลีนกิเลส, ลีนกิเลสก็คือลีนเชื้อแห่งไฟด้วย ลีนไฟดับไฟพร้อมทั้งเชื้อของมัน พร้อมทั้งการสะสมที่จะให้เกิดไฟขึ้นมา

วัฒนธรรมทางวิญญาณ^๒

บัดนี้เราจำเป็นต้องให้คำจำกัดความ แก่คำ ๆ นี้ เพื่อความเข้าใจอันดีต่อกันในการที่จะทำการแลกเปลี่ยนสิ่งนี้แก่กัน, โดยถือเอาผลที่จะพึงได้ในลักษณะที่ตรงกันข้ามจากวัตถุนิยมโดยประการทั้งปวง, ดังต่อไปนี้ :-

(๑) วัฒนธรรมทางวิญญาณ นั้น คือหนทาง หรือวิถีที่มนุษย์จะเข้าถึงธรรมหรือพระเจ้า. กล่าวโดยเฉพะ ก็คือ **วิถีที่มนุษย์จะทำกายของตน ให้เป็นส่วนหนึ่งของกายธรรม หรือกายพระเจ้า** เสมอไป. นั่นคือการทำให้มนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ.

(๒) วัฒนธรรมทางวิญญาณ **คือสิ่งที่จะทำให้มนุษย์หมดปัญหาอันเกี่ยวกับชาตान** ที่กำลังอยู่ในรูปของสงครามอันเป็นวิกฤตการณ์ของโลกในปัจจุบัน. หรือในรูปอื่น ๆ นานาชนิด.

(๓) วัฒนธรรมทางวิญญาณ คือวิธีการเดียว **ที่สามารถระงับข้อขัดแย้งนานาชาติ** ในหมู่มนุษย์นานาชาติ แห่งยุคปัจจุบัน. เช่นปัญหาการลตกำลังอาวุธไม่สำเร็จ เป็นต้น

(๔) วัฒนธรรมทางวิญญาณ **เป็นเหมือนยาฆ่าเชื้อของสงครามในโลก** ไม่ว่าจะเป็นสงครามลัทธิ, หรือสงครามเบ็ดเตล็ด เช่นปัญหาเรื่องดินแดนหรือประโยชน์เป็นต้น.

(๕) วัฒนธรรมทางวิญญาณ จะทำโลกนี้ ให้ปราศจากนายทุนและกรรมกร **ให้คงมีอยู่แต่บิดากับบุตร.**

(๖) วัฒนธรรมทางวิญญาณ **มีวัตถุประสงค์ทำลายความเห็นแก่ตัว** ของคนทุกคนให้หมดไปจากโลก.

(๗) วัฒนธรรมทางวิญญาณ คือหนทางทางเดียวที่จะ **มีการกระทำอันถูกต้องทางวิญญาณ** ของมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย ทุกเชื้อชาติ.

(๘) วัฒนธรรมทางวิญญาณ **คือสิ่งที่ต้องเคียงคู่กันไปกับวัฒนธรรมฝ่ายวัตถุ, เพื่อควบคุมความก้าวหน้ทางวัตถุ** ของมนุษย์มิให้เกิดเป็นพิษขึ้นมา.

เพียงเท่านี้ ก็น่าจะเป็นการเพียงพอแล้ว ที่เราจะรู้จักกันว่า **วัฒนธรรมทางวิญญาณนั้น คือ วัคซีนที่สามารถป้องกันพิษร้ายทุกชนิด อันจะเกิดขึ้นแก่มนุษย์** จากการทำผิดต่อสิ่งแวดล้อมหรือเกี่ยวข้อง เช่น พระเจ้า, ธรรม, ธรรมชาติ, มนุษย์ด้วยกันเอง, วัตถุที่ประดิษฐ์ขึ้นด้วยการค้นคว้าในยุคอวกาศ ปริมาณ และ ฯลฯ.

เพื่อเข้าใจความแตกต่างระหว่าง วัฒนธรรมทางวัตถุ กับวัฒนธรรมทางวิญญาณให้ชัดเจนยิ่งขึ้น เราอาจจะเทียบกันดูเป็นคู่ ๆ ได้ดังต่อไปนี้ :-

(๑) ดนตรีที่เราร้องนั้ยู่ ตามโน้ตลับ ตามบาร์ เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ หรือทางเนื้อหนัง, ตรงกันข้ามดนตรีที่ทำความเย็นสงบ เช่นที่ได้รับเมื่อก้าวเข้าไปในโบสถ์ เป็นวัฒนธรรม

ทางวิญญาณ.

(๒) การเดินรำที่เร้าร้อนมีอาการเหมือนลิงถูกเขี่ยบนหรือปีศาจมาหล้าเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ, การเดินรำที่เยือกเย็นชดช้อยเหมือนต้นสนต้องลม ทำจิตใจให้สงบลงไป นี่เป็นวัฒนธรรมทางวิญญาณ.

(๓) การกินอยู่หลับนอน เพื่ออรสอรรยด้วยการบำรุงบำเรออย่างฟุ่มเฟือยนี้เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ, การกินอยู่หลับนอนเพียงเพื่อสามารถทำงานของพระเจ้าหรือหน้าที่ของมนุษย์ ตามกฎธรรมชาติ นี่เป็นวัฒนธรรมทางวิญญาณ. กล่าวให้สั้นที่สุดก็กล่าวว่าการกินดีอยู่ดี เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ. การกินอยู่พอดี นี่เป็นวัฒนธรรมทางวิญญาณ.

(๔) การสมรสเพื่อผลทางกามารมณ์ หรือความมั่นคงของวงศ์สกุลนี้เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ, ส่วนการสมรสเพื่อสืบต่อการเดินทางของมนุษย์อย่าให้ขาดตอนลงได้จนกว่าจะเข้าถึงพระเจ้า, หรือเพื่อมีการเข้าถึงพระเจ้า หรือบรมธรรมของมนุษย์อยู่เสมออันเป็นวัฒนธรรมทางวิญญาณ.

(๕) การอยากไปสวรรค์ ที่เต็มไปด้วยสีลันแสงเสียงแพรวพราวนั้น เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ, การอยากไปสวรรค์ชนิดที่มีความหมายเป็นความสะอาด สว่าง สงบ, หรือที่สามารถสอนให้รู้จักเบื้อสีลันแสงเสียงอันแพรวพราวนั้นเสียโดยเร็ว นี่เป็นวัฒนธรรมทางวิญญาณ.

(๖) ลัทธิการเมือง ที่มีเจตนาธรมณ์ในการดูดซับเอาประโยชน์ของผู้อื่นมาเป็นของตัวโดยวิธีเร้นลับแยกกายนั้นเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ, ส่วนลัทธิการเมืองที่มุ่งสร้างสันติขึ้นในโลกโดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ของตนเองนั้น, ถ้าหากเป็นสิ่งที่มียอยู่, นั้นเป็น

วัฒนธรรมทางวิญญาณ.

(๗) การช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้ด้อยพัฒนา เพื่อซื้อเขาเอามาเป็นพรรคพวกของตัวนั้น เป็นการค้ำ, เป็นวัฒนธรรมฝ่ายวัตถุ. ส่วนการช่วยเหลืออย่างบริสุทธิ์ใจและตรงตามความมุ่งหมายของธรรม หรือของพระเจ้า นั้นเป็นวัฒนธรรมทางวิญญาณ.

(๘) การศึกษาพระศาสนา หรือการบวชในพระศาสนาก็ตาม เพื่อเป็นสะพานอาชีพ หรือสื่อประโยชน์ของตนในอนาคต นั้นเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ. ส่วนการศึกษาหรือการบวช เพื่อยกสถานะทางวิญญาณของตนให้สูงขึ้นตามแนวที่พระเจ้าได้วางไว้ นั้นเป็นวัฒนธรรมทางวิญญาณ.

(๙) การจัดพิมพ์พระคัมภีร์ของศาสนาให้แพร่หลายเพื่อประโยชน์แก่ความยิ่งใหญ่แห่งศาสนาของตน ๆ นั้นเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ. ส่วนการกระทำเพื่อชี้ชวนให้มหาชนได้เข้าถึงธรรม หรือพระเจ้าจริง ๆ นั้น เป็นวัฒนธรรมฝ่ายวิญญาณ.

(๑๐) การทำเพื่อมนุษยให้รำรวยและมัวเมาอยู่ในผลของประติษฐกรรมอันก้าวหน้า เพื่อแข่งกับเทวดาในสวรรค์นั้น เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ. ส่วนการกระทำเพื่อให้มนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในที่มนุษย์ควรจะได้รับจริง ๆ คือ summum bonum ที่ถูกต้องตามแบบของพระเจ้า นั้นเป็นวัฒนธรรมฝ่ายวิญญาณ.

เท่าที่กล่าวมาพอเป็นตัวอย่างนี้ น่าจะเป็นการเพียงพอแล้วสำหรับการที่จะทราบว่ “วัฒนธรรมทางวิญญาณ” ของพุทธบริษัทผู้มีความหนักในธรรมหรือพระเจ้านั้นเมื่ออยู่ในลักษณะเช่นไร.

ทำนองทั้งหลายไม่ควรเข้าใจ ตาม ๆ กันไปในทำนองว่า ถ้าเป็นเรื่องทางศิลปะ, ทางวรรณคดี, ทางปรัชญา, ทางจิตวิทยา ฯลฯ เหล่านี้แล้ว จะเป็นเรื่องทางวิญญาณไปเสียหมด. มันมีทั้งฝ่ายวัตถุ

และฝ่ายวิญญาณ ครบทั้งสองทาง. หากแต่ว่าในสมัยปัจจุบันนี้ สิ่งเหล่านี้ ได้ตกเป็นทาสของวัตถุ ถูกใช้เป็นเครื่องมือแสวงหาวัตถุ หรือความก้าวหน้าทางวัตถุ ไปเสียหมดแล้ว, และไม่เป็น วัฒนธรรมทางวิญญาณอีกต่อไป.

วัฒนธรรมทางวิญญาณนั้น มีความสำคัญอยู่ตรง ที่มุ่งหมายจะทำมนุษย์ให้มีความเต็มเปี่ยม (perfect) ทั้งทางกายและทางจิต. นั่นคือมีความเป็นมนุษย์อย่าง ถูกต้อง ทั้งทางกายและทางจิต. วัฒนธรรมทางวิญญาณจะช่วย ควบคุมมนุษย์ให้มีความถูกต้องทางวิญญาณ, และพร้อมกันนั้น ก็จะช่วยควบคุมวัฒนธรรมทางวัตถุ ให้ช่วยสร้างความถูกต้องทาง กาย ให้แก่มนุษย์อย่างสมบูรณ์. มนุษย์จะไม่ต้องเป็นเหมือนต้นไม้ ที่ดูแต่ไกลถึงดงามดี แต่พอเข้าไปใกล้ ก็ปรากฏว่ากลวงเป็นโพรง, หรือมีไฟไหม้อยู่ข้างใน อย่างนาเวหนาสงสาร.

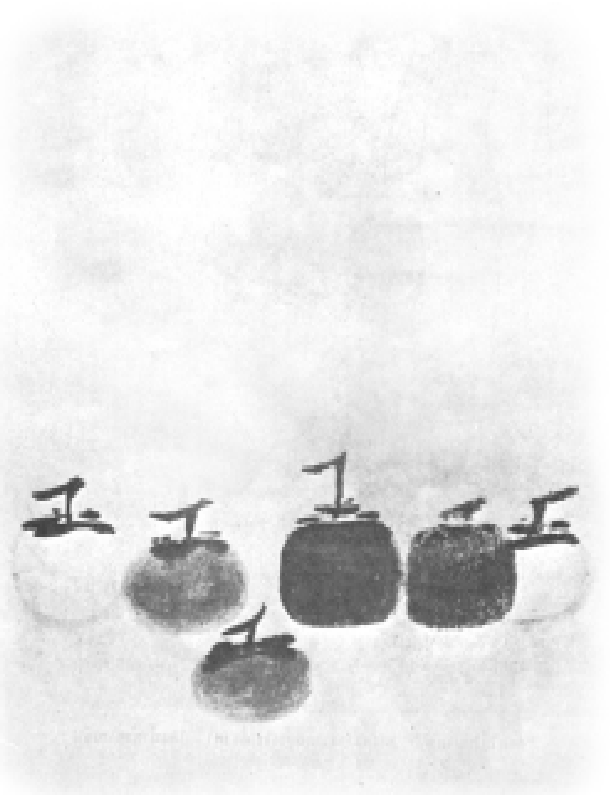
สิ่งที่เรียกว่า วัฒนธรรม หรือ culture นั้น คือตัวไถ่สำหรับ โถนา. มันจะต้องถูกลากไปโดยวัว ๒ ตัว ซึ่งมีลักษณะเป็นตัวนำ ตัวหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวฉลาด เข้าใจคำสั่งของเจ้าของดี, และเป็นตัวตาม คือไม่ฉลาด แต่มีเรี่ยวแรงดีอีกตัวหนึ่ง. เมื่อทั้งสองตัวทำงานอย่าง ประสานกันดีแล้ว ผลงานก็เป็นอันดีเลิศ. ข้อนี้เป็นฉันใด **ชีวิต ของมนุษย์ก็ควรจะถูกลากไป โดยวัฒนธรรมทั้งสอง ชนิด คือทั้งวัฒนธรรมฝ่ายวิญญาณและฝ่ายวัตถุ อย่างประสานกลมกลืนกันดี, และมีวัฒนธรรมฝ่าย วิญญาณเป็นฝ่ายนำ ให้วัฒนธรรมฝ่ายวัตถุเป็นฝ่าย ตาม เสมอไป, ฉะนั้น.**

ภาค ๑

อัฐาทะ
ของคิลปะ

“ลูกพลับทั้ง ๖” โดยมูลนิธิ (พางงอาจารย์เซน)

อัสสภาวะของศิลปะ

ส่วนดี คุณค่า ข้อที่น่าพึงพอใจ
เสน่ห์หรือรสรอยยั่วชวนของศิลปะ

ศิลปะคืออะไร

ศิลปศาสตร์

(ความหมายของคำว่า ศิลปะ)

ค าสตร์สำหรับการทำมหากิน ดำรงชีวิตอยู่ได้ เรียกว่า ศิลปศาสตร์ ขอยืมคำนี้มาใช้ คำว่า “ศิลปศาสตร์” นี้ กว้าง พอที่จะใช้ถึงศาสตร์อะไรก็ได้ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความรู้เพื่อ อาชีพ. คำว่า ศิลปะ ในภาษาบาลี, หรือศิลปะในพุทธศาสนา นี้เป็นคำเดียวกัน. สำหรับครั้งพุทธกาลโน้นแล้ว คำว่า ศิลปะหรือ ศิลปะ เป็นความรู้อาชีพเท่านั้น, เป็นความรู้เพื่อมนุษย์คนหนึ่งจะ ใช้เป็นอาชีพได้, ฉะนั้นจึงเรียนศิลปศาสตร์ หรือศิลปศาสตร์กัน เพื่อเป็นผู้สามารถที่จะมีอาชีพได้.

ส่วนความรู้อีกทางหนึ่ง นั้น ก็คือ ความรู้ทางจิต ทางใจ ทางวิญญาณ ซึ่งจะเรียกว่า วิญญาณศาสตร์ หรือธรรมศาสตร์; แต่เรียกว่าวิญญาณศาสตร์ดีกว่า จะได้มีความรัดกุม. ความรู้

ทางมโนธรรม หรือความรู้ทางวิญญาณศาสตร์นี้ ไม่ใช่เรื่องทำมาหากิน; อย่างดีก็จะเป็นเครื่องช่วยให้ทำมาหากิน โดยไม่ต้องเป็นทุกข์. คนมีความทุกข์เพราะทำมาหากิน เพราะว่าเขาขาดความรู้ส่วนนี้; ฉะนั้นความรู้ส่วนนี้มันจึงเป็นเรื่องเหนือวัตถุ, ส่วนใหญ่ก็ต้องเรียกว่าเหนือวัตถุ เหนือฟิสิกส์ เป็นเมตาฟิสิกส์ (metaphysic) คือ เหนือฟิสิกส์ เหนือความรู้ทางวัตถุ; เป็นความรู้ทางสติปัญญา ทางความคิดเห็น ทางความเชื่อถือ ทางจิตทางวิญญาณ.

จะเรียกให้สั้น ก็ความรู้ทางวัตถุอย่างหนึ่ง, ความรู้ทางนามธรรม หรือทางวิญญาณอีกอย่างหนึ่ง มีอยู่ ๒ อย่าง.

ศาสนาคือศิลปะ^๒

! เราจะต้องมีชีวิตของเราเป็นตัวเดียวกันกับธรรมชาติ โดยไม่ต้องมีการพูดหรือมีการอะไร. ชีวิตที่ดี การงานที่ดี ศาสนาก็ดี ศิลปะก็ดี หรืออะไรก็ดี ให้หลอมเข้าเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นธรรมชาติ, ให้ชีวิตนั้นมันขึ้นอยู่กับธรรมชาติ, ให้การงานนั้นเป็นการงานอยู่ด้วยธรรมชาติ, ให้ศาสนาเป็นการประพฤติ ปฏิบัติ กาย วาจาใจ ตามระเบียบศาสนานั้น. อย่าเป็นเปลือกของธรรมชาติ ให้เป็นธรรมชาติจริงๆ.

อนึ่งสิ่งที่เรียกว่าศิลปะ ที่เรานิยมกันนัก ว่าศิลปะ ศิลปินอย่างนี้; ให้มันเป็นศิลปะอยู่ตรงที่การทำที่ฉลาดที่สุด น่าดูงดงามที่สุด, ตรงที่สามารถทำชีวิตนี้ไม่ให้เป็นทุกข์เลย, ให้มันงามอยู่ตรงที่ไม่มีความเศร้าหมอง หม่นหมอง เร้าร้อนเลย; นั่นแหละคือความ

งามอย่างยิ่ง. เมื่อรู้จักทำอย่างนี้ก็เป็นศิลปินหรือศิลปินอย่างยิ่ง, เป็นศิลปิน ศิลปินของชีวิต. **เพราะฉะนั้นศาสนาก็คือศิลปะ, พุทธศาสนาแท้ ๆ ก็คือศิลปะ; เพราะว่าเป็นอุบายอันหนึ่งที่ทำให้ชีวิตนี้งามอย่างยิ่ง,** มีปรากฏการณ์ออกมาเป็นความงามอย่างยิ่ง ไม่มีอะไรงามเสมอเหมือน แล้วประณีตละเอียด เป็นงานฝีมืออย่างยิ่ง ในการทำอย่างนั้นได้ คือการเดินทางไปตามทางสายกลางดังที่ได้อธิบายแล้วแต่วันก่อน ๆ นั้น นั่นแหละคือศิลปะอย่างยิ่ง. ถ้าให้ระบุก็คืออริยมรรคมีองค์แปดประการ นั่นแหละคือศิลปะสูงสุดของทั้งหมดของมนุษย์ หรือของสิ่งที่มีมนุษย์จะรู้จักได้. **ศาสนาก็คือศิลปะ เพราะฉะนั้นการงานของเราเมื่อเนืองอยู่ด้วยศาสนา ด้วยธรรมะแล้วมันก็เป็น การงานศิลปะ, ชีวิตก็เป็นชีวิตศิลปะ.** มองดูในแง่ชีวิตก็เป็นชีวิต มองดูในแง่การงานก็เป็นการงาน มองดูในแง่ศาสนาก็เป็นศาสนา มองดูในแง่ศิลปะก็เป็นศิลปะ; ที่นี้มันมากนัก หลอมเป็นสิ่งเดียวกันเสียดีกว่า เป็นธรรมะ, ธรรมะ, ธรรมะ, คำเดียวพอ.

นี่เราจะมีอะไรเป็นของตัวเองอย่างนี้ เราจะได้เอาตัวรอดได้ เราอย่าไปเดินตามฝรั่งไปเสียตะพึด, เพราะว่ามันไม่เหมือนกัน; และกล่าวได้ว่า ฝรั่งยังไม่รู้ธรรมะที่จะดับทุกข์ได้ดีไปกว่าเรา เพราะฉะนั้นเราอย่ายกเขาเป็นผู้นำทางวิญญาณของเรา, เราดูเขาแต่ที่จะใช้แก้ปัญหาในทางวัตถุและเท่าที่จำเป็นเท่านั้น. ส่วนใหญ่ใจความเราจะต้องใช้ของเราเอง; **ถ้าเราไปหลงวัฒนธรรมตะวันตกทุกแขนงทุกอย่างนั้น ก็คือกระโดดลงเหวที่มีดที่สุดและไกลจากธรรมะยิ่งขึ้นไปทุกที;** มันคนละอย่างคนละแบบ.

Buddhist Art of Life™

ธรรมะนี้ ถ้าคนเรามีจิตใจเป็นศิลปินแล้ว จะดูธรรมะเป็นศิลปะได้ และจะหลงใหลได้มากเหมือนกัน เพราะว่าถ้าใครไปเข้าใจตัวธรรมะหรือการการปฏิบัติธรรมะชนิดที่น่าอัศจรรย์ที่สุด คือที่เปลี่ยนจิตใจของคนเราจากสภาพที่มืดดงามให้มาสู่สภาพที่ดงาม มันจะจับอกจับใจที่สุด. ถ้าเราครองชีวิตอยู่ตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว ย่อมกล่าวได้ว่ามีชีวิตอยู่ศิลปะที่แท้จริง คือศิลปะแห่งการครองชีวิตชนิดที่เยาะเย้ยท้าทายต่อความทุกข์ ความตาย หรืออะไรก็ได้ เพราะคำว่าศิลปะมีความหมายอย่างกว้างขวาง ฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีอยู่ส่วนหนึ่งซึ่งสื่อแนวของศิลปะ เราอาจสนใจได้ในฐานะที่เป็นศิลปะ จึงเกิดมีคำว่า Buddhist Art of Life ขึ้น ซึ่งเป็นที่สนใจของพวกฝรั่งยิ่งกว่าที่เราสนใจกันอยู่ในเมืองไทย. การที่เขาไม่สนใจคำบอกเล่าของพวกเราเมืองไทย ก็ดูเหมือนจะเป็นว่าเพราะเราไม่มีหัวใจในการที่จะแสดงให้เขาเห็นศิลปะของชีวิตแบบนี้ ซึ่งพวกพุทธศาสนิกชนอย่าง Zen ของญี่ปุ่นนั้นทำได้ดีกว่าอย่างนี้เป็นต้น. ดังนั้นพุทธศาสนาเหลี่ยมนี้ก็เป็นเหลี่ยมที่ลือลืออยู่มาก ทำให้ฝรั่งสนใจต่อเหลี่ยมนี้จนไม่เข้าถึงตัวแท้ของพุทธศาสนาโดยเร็วก็มี.

ธรรมะเป็นกวีนิพนธ์อย่างยิ่ง

ธรรมะมีลักษณะเป็นกวีนิพนธ์อย่างยิ่ง สูงสุดกว่าที่พวกกวีแต่ง โดยที่ไม่ต้องมีตัวกวีเป็นคน. ถ้าจะให้

มีตัวผู้แต่ง ผู้แต่งก็ต้องเป็นพระเจ้า หรือว่าธรรมชาติหรืออะไรแล้วแต่จะเรียก; จะต้องพิจารณาดูโดยหลักของกวีนิพนธ์ว่า มันมีอะไรบ้าง แล้วเรื่องธรรมะนี้มีความเป็นอย่างไรนั้น มากกว่าอย่างนั้นเสียอีก.

ธรรมะมีความไพเราะ มีความลุ่มพุ่ม เป็นรูปโคลงที่ตีความมีความไพเราะแต่กลับไพเราะมากกว่ากวีนิพนธ์ที่คนแต่ง. **ทำไมใครไม่รู้สึกละไพเราะ?** คนส่วนมากรู้สึกวงงนอน; ให้อ่านหนังสือกวีนิพนธ์ตามธรรมดา คนทั่วไปก็วงงนอน, บางคนก็อ่านไม่รู้เรื่อง, นี่ก็คือความที่เข้าใจไม่ถึง แม้แต่กวีตามธรรมดาแต่งง่าย ๆ คนก็ยังเข้าใจไม่ถึง. **ที่นี่ บทกวีของพระเจ้าอยู่ในรูปของธรรมะนี้ ก็ยังเข้าใจไม่ถึง;** ฉะนั้นมันจึงชวนวงงนอน มากกว่าบทกวีตามธรรมดา. แต่ถ้าเข้าใจถึงก็จะมีรสอร่อย มีหูตาที่เบิกผ่อง หรือว่าสนุกสนานอยู่ตลอดเวลาได้เหมือนกัน.

คนบางคนกลับเห็นไปเสียว่า ธรรมะไม่มีลักษณะของกวีนิพนธ์ หรือศิลปะหรืออะไรทำนองนั้น ก็ต้องยกไว้ให้เป็นความงงของคนเหล่านั้นเอง. ฉะนั้น จึงขออ้อทุกคนว่า ขอให้**พยายามมองให้เห็น** ในข้อนี้ หรือว่าเข้าใจถึงในข้อนี้ **ก็จะเกิดความสนุกสนานในความเป็นกวีนิพนธ์ของธรรมะ;** ไม่ใช่เพียงแต่เรื่องที่จะเอาไปใช้เป็นความรู้สำหรับพูด ๆ กัน หรือว่าสั่งสอนกัน หรือใช้เป็นส่วนหนึ่งของอาชีพ หรือแม้ที่สุดแต่ต้องการจะเอาไปใช้เพื่อความดับทุกข์โดยตรง ไฉนงแคบ ๆ นี่ก็ยังไม่คุ้มกับความประเสริฐของธรรมะ.

กวีนิพนธ์ของกวีทั้งหลายในโลกนั้นเป็นเรื่องเล่น เป็นเรื่องสนุก เป็นเรื่องเพลิดเพลินสำหรับคนที่ไม่มีอะไรจะทำอย่างนั้น; กวีนิพนธ์อย่างนี้ก็ไม่มีความสำคัญอะไร เป็นกวีนิพนธ์เสพติดเหมือนยาพิษ

กัญชา. ฉะนั้น ขอให้มองในอีกแง่หนึ่งว่า กวีนิพนธ์ธรรมะนี้ ไม่
 ต้องเป็นอย่างนั้นก็ได้; ธรรมะมีความไพเราะเหลือประมาณ : มี
 ความดึงดูดใจ มีอะไร มีรสที่มันชวนให้เสพติดเหมือนกับฝิ่น
 เหมือนกัญชา; แต่ทำไมจำเป็นจะต้องเสพติดเหมือนกับฝิ่นหรือ
 กัญชา ก็ยังได้เหมือนกัน. **ความพันทุกซ์** หรือ **ความที่ดับ
 ทุกซ์เสียได้** เป็นยอดสุดของความเป็นกวี หรือว่าเป็นกวีนิพนธ์.

ที่นี้ก็อยากจะทำให้เห็นถึงข้อที่ว่า **สิ่งที่ไม่เนื่องด้วยสุญ-**
ญตา เป็นกวีกิตา เป็นกาเวยยา นี้ คือธรรมะประเภทที่เป็น
 กวีนิพนธ์ เป็นกาพย์กลอน สวดด้วยอักขระและพยัญชนะ อย่าง
 นี้ก็อีกแบบหนึ่ง; นี่เป็นแบบที่พระพุทธเจ้าตรัสปฏิเสธออกไปว่า
เป็นฝีมือของสาวกในชั้นหลังทำ. แล้วพวกคุณก็จะเข้าใจ
 ผิด หรือเกลียดกวีนิพนธ์ลามปามไปถึงบทกวีของพระเจ้า.

ที่แท้ **ตัวธรรมะจริง ๆ ก็เป็นกวีนิพนธ์** โดยเฉพาะ
 อย่างยิ่งเรื่องสุญญตามันก็เป็นยอดของกวีนิพนธ์ของพระเจ้า.
 ถ้าเราไปศึกษาเรื่องสุญญตาให้ละเอียดลออจะพบความเป็น
 กวีนิพนธ์ทุกกระเบียดนิ้ว; แต่ทำไม**ใช้อย่างกวีเดี่ยวนี้แต่ง**
 หรือว่ากาพย์กลอนยั่วชวนความรู้สึก อย่างที่พวกกวีเดี่ยวนี้เขาแต่ง
 ซึ่งติดเป็นยาเสพติดเหมือนกับฝิ่น แล้วก็เลิกกันเท่านั้นเอง เพราะ
 ดับทุกซ์ไม่ได้. ส่วน **ธรรมะ** นั้น เป็นสิ่งที่มีไพเราะ หรือ
 มีอะไรทำนองกวีนิพนธ์เต็มตัว แต่แล้วก็ **ดับทุกซ์ได้และไม่
 เสพติด.**

ธรรมะต้องเป็นกวีนิพนธ์ทางวิญญาณที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป.
 ขอให้สนใจธรรมะในลักษณะอย่างนี้บ้างว่าธรรมะนี้เป็นกวีนิพนธ์
 โดยไม่ต้องมีกวีเป็นผู้แต่ง; ถ้าจะสมมติว่ามีผู้แต่ง ก็ต้องเป็นของ
 พระเจ้า หรือเป็นของธรรมชาติ; เพราะฉะนั้นต้องลึกซึ้งกว่า

กวีนิพนธ์ที่คนแต่ง.

สิ่งที่เรียกว่ากวีนิพนธ์ หรือความหมายของกวีนิพนธ์อย่าง
 คนแต่งนี้ไปยืมมาจากความรู้สึกเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เป็นความประทับใจ
 ของกวีนิพนธ์ที่พระเจ้าแต่งหรือธรรมชาติแต่ง; นี่ก็เลยนำสงสาร
 ที่เราต้องการแต่เพียงความไพเราะทางตัวอักขระทางพยัญชนะ
 ทางคำพูด ซึ่งไม่ใช่ความไพเราะในทางสาระอะไรที่เป็นสิ่งลึกซึ้ง.
 แต่ความไพเราะงดงาม อย่างที่บรรยายด้วยตัวหนังสือไม่ได้ แม้
 จะเขียนเป็นกาพย์กลอนก็ยังไม่ได้นั้นต่างหาก ที่ควรสนใจ; หมาย
 ความว่าการนิพนธ์ไม่ถึงค่าของธรรมะนั้น.

พระพุทธเจ้าท่านยกคำพูดที่เป็นลักษณะของเรื่องที่ไม่เนื่อง
 ด้วยสุญญตาว่าเป็นกวี เป็นกาพย์กลอน เป็นสิ่งที่กวีทำในชั้นหลัง
 เป็นเรื่องนอกคอกไป เรียกกันอย่างที่เขาจะชอบเรียกกันว่า
 โลกียกวีนิพนธ์นั้น ไม่เหมือนกันได้กับโลกุตตรกวีนิพนธ์. แต่เนื่อง
 จากพวกเรสมันนี้ รู้จักสิ่งที่เรียกว่ากวีนิพนธ์ดี จึงเอามาเทียบให้
 ฟัง ให้ความมีค่าอะไรในทางความไพเราะนี้มาก จนเกิดความ
 พอใจ สนใจ รู้สึกดูดีมีใน **กวีนิพนธ์ของพระเจ้า.** ดังเช่นที่
 สัตบุรุษทั้งหลาย มีความดูดีมีพอใจในธรรมะ แล้วก็ดับทุกซ์ได้
ไม่ต้องเสพติดซ้ำ ๆ ซาก ๆ อยู่ เหมือนกับกวีนิพนธ์ประเภท
 ที่เป็นวัตถุของกามารมณ์ชนิดหนึ่ง คือกามารมณ์ทางจิตใจ.

พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นศิลปะ ๑๕

อย่างต่ำที่สุด เราทั้งหลายควรเข้าใจเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา
 ในฐานะที่เป็นศิลปะ (Art), ซึ่งในที่สุดนี้หมายถึงศิลปะแห่ง

การครองชีพ คือเป็นการกระทำที่แยกกายสุขุมในการที่จะมีชีวิตอยู่เป็นคนที่ให้หน้าดู หน้าชม หน้าเลื่อมใส หน้าบูชา เป็นที่จับบอจับใจแก่คนทั้งหลาย. อาตมาใช้คำว่า ศิลปะ ในที่นี้มิได้หมายความว่า เป็นสิ่งหลอกกลวงทำนอง Artificial, แต่หมายความว่า เป็นสิ่งที่มีความงดงามมาก ตามความหมายของศิลปะที่บริสุทธิ์แท้จริง จนจับใจคนอื่นให้พอใจทำตามเรา ด้วยความสมัครใจของเขาเอง ไม่ต้องแค้นเขินกัน. ขอให้เราปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนาในฐานะเป็นศิลปะแห่งการเป็นคน หรือการดำรงชีพอยู่เป็นคน ซึ่งมีความงดงามอยู่ที่กาย วาจา ใจของเรา ซึ่งใครดูแล้วจะเกิดความรักความพอใจยินดีทำตามเรา. เราจะต้องมีความงามในเบื้องต้นด้วยศิลปะบริสุทธิ์สะอาดดี; มีความงดงามในท่ามกลางด้วยการมีสมาธิ คือมีจิตใจสงบเย็น เหมาะสมที่จะทำงานทางจิต; มีความงดงามในเบื้องปลาย คือสมบูรณ์ด้วยปัญญา รู้แจ้งสิ่งทั้งปวง ว่าอะไรเป็นอะไร จนไม่มีความทุกข์เกิดขึ้นเพราะสิ่งทั้งหลาย. เมื่อใครมีชีวิตอยู่ด้วยความงาม ๓ ประการในลักษณะเช่นนี้แล้วถือว่าเป็นผู้มีศิลปะแห่งการดำรงชีพอย่างสูงสุด. ความงามของศิลปะอันนั้นจะดึงดูดใจบุคคลที่พบเห็นโดยรอบข้าง ให้ยินดีปฏิบัติตามเราในฐานะเป็นศิลปะแห่งการครองชีวิตรวมออกไป โดยปราศจากความยากลำบากในการที่จะแค้นเขินกัน. แต่อย่างไรก็ตาม **การปฏิบัติธรรมในแง่ของศิลปะอย่างนี้ก็ไม่พ้นที่จะเป็นตัวแท้ของพุทธศาสนา เพราะว่าการครองชีพอยู่อย่างมีความสะอาด สว่าง สงบ ถึงที่สุดนั้นแหละ เป็นตัวแท้ของพุทธศาสนา.** อาตมาสังเกตเห็นชาวตะวันตกสนใจพุทธศาสนา ในฐานะเป็นศิลปะแห่งชีวิตหรือ Art of Life โดยนัยนี้กันเป็นอันมาก และเขียนกันมากกว่าในแง่อื่น ฉะนั้นจึงนำมาบอกกล่าวสู่

กันฟัง ว่ายังมีวิถีทางของศิลปะ ที่จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่พุทธบริษัท ด้วยการดำรงชีวิตชนิดที่เป็นศิลปะแห่งการมีความสุขให้คนทั้งหลายดู. แต่ถ้ากล่าวเจาะจงในวงพุทธศาสนาแล้ว ก็ไม่พ้นที่จะกล่าวว่ามันแหละเป็นตัวแท้ของศาสนา.

ในที่สุด อาตมาอยากจะขอร้องให้ตั้งข้อสังเกต หรือสนใจในส่วนพิเศษอีกส่วนหนึ่ง คือการที่เราเข้าไปถึงตัวแท้ของพุทธศาสนา จนถึงกับนำมาใช้เป็นศิลปะแห่งการครองชีวิตให้ได้มันมีแง่ดีอยู่ว่าเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความบันเทิงรื่นตามทางของธรรมชาติไม่เหินห่างไม่เป็นทางให้เกิดความเบื่อหน่ายหรือเกิดความหวาดกลัวดังที่กล่าวกันอยู่ว่า ถ้ามาทำการละกิเลสกันเสียโดยส่วนตัวแล้วชีวิตนี้จะแห้งแล้งไม่มีรสชาติอะไรเลย หรือว่าถ้าปราศจากต้นเหตุต่าง ๆ โดยสิ้นเชิงแล้ว คนเราจะทำอะไรไม่ได้ หรือไม่คิดจะทำอะไร จะเหมือนกับเป็นอัมพาต มือตายตีนตาย อย่างนี้เป็นต้น. แต่โดยที่แท้แล้วผู้ที่ดำรงชีวิตถูกต้องตามศิลปะแห่งการครองชีวิตของพุทธศาสนานั้น จะมีความบันเทิงรื่นอยู่ตลอดเวลา คือเป็นผู้มีชัยชนะเหนือสิ่งทั้งปวง ทุก ๆ สิ่งเข้ามาแวดล้อมตน ไม่ว่าเป็นสัตว์ บุคคล สิ่งของ หรืออะไรชนิดใด จะเข้ามาหาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ก็ตาม ย่อมจะเข้ามาในฐานะเป็นผู้แพ้ เป็นฝ่ายแพ้ ไม่อาจจะทำให้เกิดความมืดมัวสทกปรกเร่าร้อนแก่ผู้นั้นขึ้นได้. กิริยาที่เป็นฝ่ายชนะอารมณ์ทั้งปวงนี้ น่าจะเป็นที่บันเทิงรื่นสำหรับคนทั่วไปด้วยเหมือนกัน **ฉะนั้นเราจึงควรมีทัศนคติประจำตัวอยู่ทัศนคติหนึ่งเสมอไป ในการที่จะมองพระพุทธรูป ในฐานะเป็นโรงมหรสพของวิญญาน** เป็นที่แสวงหาความเพลิดเพลินเช่นเดียวกับโรงมหรสพทั่ว ๆ ไป ซึ่งเป็นที่แสวงหาความเพลิดเพลินทางกายหรือทางกิลเลส.

ข้อที่ว่า พระพุทธศาสนา ซึ่งมีสำนักงานอยู่ตามสมาคมหรือวัดวาอารามต่าง ๆ ตั้งอยู่ในฐานะเป็น **โรงมหรสพทางวิญญาณ** นั้น ก็คือว่าธรรมเนียมในพระพุทธศาสนาจะให้ความสำคัญเพละพิเศษ ชนิดที่จิตใจหรือวิญญาณต้องการเป็นสิ่งที่จับได้ว่าเป็นอาหารที่จำเป็นด้วยเหมือนกัน : คนที่ตกอยู่ใต้อำนาจของกิเลสยังต้องการอาหารทางตา อาหารทางหู อาหารทางจมูก อาหารทางลิ้น อาหารทางกาย เหล่านี้ แสงหากันไปตามที่สมควรนั้นก็ถูกแล้ว; แต่ยังมีสิ่งอีกสิ่งหนึ่งซึ่งอยู่ลึกและไม่ต้องการอาหารชนิดนั้น. สิ่งนี้คือวิญญาณซึ่งเป็นอิสระหรือบริสุทธิ์ ต้องการความบันเทิงรื่นเริงที่เป็นอาหารทางธรรมะ นับตั้งต้นไปแต่ความยินดีบริดดาที่รู้สึก ว่าตนได้ทำอะไรอย่างถูกต้อง เป็นที่น่าพอใจของผู้รู้หรือพระอรหันต์ทั้งหลาย มีความสงบหรือระงับในใจชนิดที่กิเลสมาเรียกร้องไม่ได้ มีความเห็นแจ่มแจ้งรู้เท่าทันสิ่งทั้งปวงว่าอะไรเป็นอะไร ไม่ทะเยอทะยานในสิ่งใด มีอาการเหมือนกับลงนั่งได้ ไม่ต้องวิ่งไปวิ่งมาเหมือนคนทั้งหลายชนิดที่ทําให้คำเปรียบไว้ว่า “กลางคืนเป็นคว้น กลางวันเป็นไฟ” ซึ่งคิดดูเถอะจะมีความสงบได้อย่างไร. “กลางคืนเป็นคว้น” นั้น คือนอนไม่หลับกระสับกระส่าย มือกายนานาคคิดจะแสวงหาอย่างนั้นอย่างนี้ คิดจะกระทำเพื่อให้ได้เงิน ได้ลาภ ได้สิ่งต่าง ๆ ที่ตนปรารถนาอย่างนั้นอย่างนี้ อันเป็นคว้นกลุ่มอยู่ในใจเพราะมันยังมีค่า ลุกไปไหนไม่สะดวก ต้องทนนอนอึดคว้นอยู่. พอถึงเวลารุ่งขึ้นก็ออกเดินหรือขึ้นรถยนต์สุดแท้แต่จะใช้ยานพาหนะใด ๆ วิ่งว่อนไปตามความต้องการของ “คว้น” ที่อึดไว้แต่เมื่อคืน. นี้เรียกว่า “กลางคืนเป็นคว้น กลางวันเป็นไฟ”. เหล่านี้ เป็นลักษณะของการที่จิตใจไม่ได้รับความสงบไม่ได้รับอาหารทางธรรม แต่เป็นการที่กระหายไปตามอำนาจของกิเลส

ค้นหาโดยส่วนตัว เรียกว่าเป็นผู้ที่ยิ่งกว่าตกรนทุกทั้งเป็น. ลักษณะที่กลางคืนอึดคว้นนั้นก็หมายความว่าร้อนกลุ่มอยู่แล้วตลอดคืน; กลางวันเป็นไฟนั้น ก็หมายความว่าลุกโพลง ๆ คือทั้งร้อนทั้งไหม้อะไรไปในตัวเสร็จตลอดทั้งวันอีก, แล้วจะหาความสงบเยือกเย็นอย่างไรได้, ถ้าคนเราต้อง “กลางคืนอึดคว้น กลางวันเป็นไฟ” ไปจนตลอดชีวิต ตลอดชาติแล้วจะเป็นอย่างไรบ้าง ขอให้คิดดู. เขาเกิดมาทนทุกข์ทรมานจนตลอดชีวิต คือนับตั้งแต่เกิดมาจนกระทั่งเข้าโลงไปทีเดียวแล้วก็ไม่มีสติปัญญาที่จะระงับดับไฟ ดับคว้น นั้นเสียได้. เขาจะต้องอาศัยสติปัญญาของบุคคลประเภทพระพุทธเจ้า สำหรับจะช่วยแก้ไขให้เบาบางจากลักษณะที่เรียกว่า “กลางคืนเป็นคว้น กลางวันเป็นไฟ” นั้น ลงตามส่วนจนกระทั่งว่า กลางคืนก็พอมีเวลาที่ไม่อึดคว้น กลางวันก็มีเวลาที่ไม่ลุกเป็นไฟ. เมื่อเขาได้เข้าใจสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ถูกต้องตามที่เป็นจริงมากขึ้นเท่าไร ควันหรือไฟก็ลดน้อยลงเท่านั้น.

ถ้าเรามองเห็นความจริงคืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสิ่งที่ตนกำลังละโมภจะเอา จะเป็น อย่างแจ่มแจ้งอยู่เป็นประจำแล้ว ก็จะได้รับแต่ความเยือกเย็นในทุก ๆ กรณี เมื่อความเยือกเย็นที่แสนจะเย็น ชนิดที่ว่าไม่ต้องรดน้ำ ไม่ต้องอาบน้ำ ก็ยังเย็นยิ่งกว่าการรดน้ำ การอาบน้ำ แขน้เป็นความบันเทิงรื่นเริงของวิญญาณส่วนลึก ได้รับความเพละพิเศษเป็นความพอใจตามทางธรรม อาตมาจึงชี้ทรรศนะที่ช่วยให้ช่วยกันมองเห็นว่า พุทธศาสนานี้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นโรงมหรสพของฝ่ายจิต หรือ Spiritual Theatre ดังกล่าวแล้ว.

ท่านทั้งหลายจะศึกษา หรือจะมองศาสนากันในลักษณะที่เป็นปรัชญาก็ได้ เป็นศีลธรรมก็ได้ เป็นวิทยาศาสตร์ก็ได้ เป็นศิลปะ

ก็ได้ แม้ที่สุดแต่จะจัดเป็นวัฒนธรรมเป็นอย่างไรต่ำ และเป็น ลัทธิธรรมหรือเป็นโมกขธรรม เป็นอย่างสูงสุดก็ได้; แต่ที่จะเป็น ประโยชน์อย่างกว้างขวางที่สุดนั้น ย่อมอยู่ตรงที่รู้จักมองพุทธ- ศาสนาในฐานะเป็นศาสนา หรือเป็นโรงพยาบาลทางฝ่ายจิตเท่านั้นเอง. ลักษณะนอกนั้นอาจเป็นความรู้อย่างผิวเผินบ้าง เป็นไปอย่าง ชนิดชั่วคราวคือไม่ตรงสู่ตรงทางของชีวิตจิตใจบ้าง หรือเป็นแต่เพียง สำหรับรู้สำหรับคิด สำหรับถกเถียง สำหรับเป็นนักปราชญ์อย่าง เดียวบ้าง แต่ก็ละก็เลลสะอะไรไม่ได้เลย. ถ้าเราจะเป็นพุทธบริษัท ที่มีความสะอาด สว่าง สงบ ตามสมควรแล้ว ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาโดยตรง, หรือเป็นโรงพยาบาล ทางฝ่ายวิญญาณอย่างเดียวกันนั้น จึงจะได้รับประโยชน์เต็มตาม ความหมายของสิ่งที่เราเรียกกันว่า พุทธศาสนา ทุกประการ.

พุทธศาสนาในฐานะเป็นศิลปะ^๖

พุทธศาสนา ยังจะดูกันในฐานะที่เป็นศาสตร์ หรือวิทยา- ศาสตร์อันใดอันหนึ่งก็ได้ คือเป็นวิทยาศาสตร์ทางจิตใจ มีหลักหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ พร้อมทั้งเหตุผลที่แสดงตาม แบบวิธีของวิทยาศาสตร์ ในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์ของโลก ประเภทหนึ่ง. หรือถ้าจะดูไปอีกแง่หนึ่ง ในฐานะที่เป็น art ที่เรา ชอบเรียกกันว่า ศิลปะ ซึ่งดูเหมือนคำว่าศิลปะในภาษาไทยนั้น ไม่ค่อยจะเท่าเทียมกันกับคำว่า art ในภาษาอังกฤษ เพราะคำว่า art นั้น อาจจะใช้กันได้สันทนกับวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ทุกชั้นใน พุทธศาสนา ในฐานะเป็นวิชา หรือหลักปฏิบัติที่ประณีตงดงามมาก

: อย่างการบำเพ็ญวิปัสสนา จะเป็นสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนา กรรมฐานก็ตาม ดูด้วยสายตาของ artist ก็จะเป็น art ชนิดหนึ่ง โดยตรง คือเป็นวิธีปฏิบัติ หรือแสดงออกซึ่งความงดงามนำเลื่อมใส นำจับใจ ในการกระทำของมนุษย์ จะมีความเป็นอยู่ชนิดที่ได้เปรียบ ผู้อื่น หรือมีความสุข ได้รับประโยชน์ ได้รับกำไร จากการเป็น มนุษย์อยู่ในโลกนี้มากกว่าผู้อื่น เพราะฉะนั้น เราจะเห็นพวกเขา ตะวันตกได้พิจารณาหรือมองดู หรือเขียนพุทธศาสนา ในฐานะ ที่เป็น art นี้ กันมากที่สุด.

พระอรหันต์เป็นยอดสุดของศิลปิน.^๗

คำ ว่า “ไม่มีมีความทุกข์เลยแก่เรา” นั้นแหละยอดสุดของ ทั้งหมดแหละ; คือเป็นพระอรหันต์นั่นเอง. **อะไร ๆ จะได้อย่างไร จะเป็นไปอย่างไร ไม่มีมีความทุกข์แก่เรา** : เรานั้นคือใคร? เรานั้นก็คือผู้ที่มีความรู้ถึงที่สุด. ดำรงจิตใจไว้ ให้ถูกต้อง ดำเนินการกระทำให้ถูกต้อง จนไม่มีอะไรเป็นความทุกข์ เกิดขึ้น นั้นแหละคือพระอรหันต์; ท่านเป็นผู้รู้เรื่องสิ่งทั้งปวงอย่าง ถูกต้อง ว่ามันต้องเป็นไปอย่างไร, และเมื่อเป็นไปอย่างนั้นแล้ว ทำอย่างไรจึงจะไม่เกิดความทุกข์ขึ้นมา. เป็นความลึกซึ้งละเอียด เรียกว่าเป็นงานฝีมือ หรืองานศิลปะอย่างยิ่งยวด ที่ว่าจะอยู่กัน อย่างไรกับสิ่งเหล่านี้จนไม่เกิดความทุกข์ใด ๆ ขึ้นมาเลย. เราควร จะเรียกพระอรหันต์ว่าเป็นยอดของศิลปิน, *ยอดสุดของศิลปิน*; คือท่านมีวิชา มีปัญญา มีฝีมือ มีอะไรที่จัดการกับสิ่งเหล่านี้ ใน จักรวาลนี้ จนไม่เกิดความทุกข์ขึ้นมาแก่ท่าน. ความทุกข์ไม่เกิด

ขึ้นแก่ท่าน เพราะท่านมีสติปัญญาสามารถ มีอะไร.

แต่เราไม่มองกันเช่นนั้น; และก็ไม่เรียกพระอรหันต์ว่าเป็นยอดของศิลปิน, ทั้งที่มันมีส่วนที่จะมอง แล้วมีความจริงเป็นอย่างนั้น, เราก็มองกัน พูดกันสั้น ๆ หรือมองกันสั้น ๆ *ว่าเป็นผู้ไม่มีความทุกข์เลย.* แต่การที่จะไม่มีความทุกข์เลยนั้นมันยากเท่าไร, มันละเอียดลึกซึ้งเท่าไร, มันลึกกลับเท่าไร, จะต้องมีส่วนในการจัดการทำสักเท่าไร; **ถ้าไปมองในแง่ นั้น พระอรหันต์ก็เป็นยอดของศิลปิน.**

ความเป็นไทย

(คำบรรยายที่พูดถึงลักษณะของความเป็นไทยนี้

ชี้ให้เห็นทัศนะที่ท่านผู้บรรยายมีต่อศิลปะไทยพอสมควร

จึงรวบรวมมาไว้ในที่นี้ด้วย —ผู้รวบรวม)

ที่ นี้จะได้พูดกันถึง “ความเป็นคนไทย” นี้บ้างว่า มันมีสัญลักษณ์หรือมีความหมายที่คล้ายกับบรมธรรมอย่างไร จนถึงกับสามารถถือเอาบรมธรรมเป็นสัญลักษณ์ของคนไทยได้ ด้วยความพอใจ หรือภาคภูมิใจ หรือบริสุทธิ์ใจโดยไม่ต้องแกล้งทำ.

นี่เรื่องมันก็จะง่ายเข้าในการปฏิบัติธรรมของคนไทย, ว่าเป็นเนื้อหาของวิญญาณของความเป็นไทย. เราจะมองดูกันไปตั้งแต่เรื่องเบ็ดเตล็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ แต่เป็นใจความสำคัญคือ **ลักษณะที่เยือกเย็น เชื่องช้า ทรหด อดทน นี่เป็นลักษณะของความเป็นไทย, และความเป็นคนไทย** พร้อมกันไปในตัว. ถ้าไม่

มีความเยือกเย็นก็มีความร้อน ก็เป็นไทยไปไม่ได้. เพราะฉะนั้นดูความหมายของคำว่า “เยือกเย็น” ให้ดี ๆ มันมีความหมายของอิสรภาพ, ถ้าเราร้อน หมายความว่ามီးอะไรอบกวน มီးอะไรกำลังอบกวนบีบคั้นอยู่ มันก็เร้าร้อน ก็หมดความเป็นไทย. เชื่องช้านี้มันเป็นที่มันเป็นการแสดงออก มีความเชื่องช้า ชดช้อย ตามแบบของความเป็นอิสระ.

คนจะเชื่องช้าชดช้อยอยู่ไม่ได้ ถ้าไม่มีอิสระ, มันก็ต้องลุกลงหรือว่าต้องวิ่งหนี. พูดถึงความทรหดอดทน เมื่อยังไม่ประสบความสำเร็จในความเป็นไทย มันก็ต้องมีความทรหดอดทน หรือว่ามีความเป็นไทยอยู่แล้ว มันก็ต้องมีความทรหดอดทนในการที่จะรักษาความเป็นไทยไว้, กระทั่งต้องมีความทรหดอดทนต่อปัญหาที่เหลืออยู่เป็นธรรมดาสามัญทั่วไป, เช่นความแก่ ความเจ็บ ความตาย; หรือปัญหาอะไรที่มันจะเกิดขึ้นมาจากภายนอก เป็นความเบียดเบียน มันก็ต้องมีความทรหดอดทนเป็นความทรหดอดทนตลอดสาย โดยอำนาจที่มีความเชื่องช้า มีความเยือกเย็น มีอะไรต่าง ๆ เหล่านี้

ที่นี้พิจารณาดูกันถึงเรื่องเบ็ดเตล็ดออกไป ที่แสดงลักษณะถึงความเชื่องช้าเยือกเย็นทรหดอดทน. ยกตัวอย่างเช่นเพลงไทยหรือดนตรีไทย เกือบจะไม่ต้องอธิบายคุณก็ทราบอยู่ดีว่า มันมีท่าที่เชื่องช้าเยือกเย็น, แล้วก็เป็นที่น่าภาคภูมิใจสำหรับคนไทย; แล้วคนไทยก็ยังไม่ค่อยให้ความสนใจ หรือความเคารพนับถือเต็มที่, ไปสนใจ หรือนิยม หรือบางทีก็บูชาเพลงสากล เพลงฝรั่ง. ถ้าเราจะเปรียบเทียบกันโดยอุปมาแล้วเพลงไทยนี่ก็เหมือนน้ำบั้ง; ช้างนี่เป็นอย่างไร, มีลักษณะ เชื่องช้า นุ่มนวล ชดช้อย, มันจะเดิน จะยืน จะอะไรก็ตาม, ตัวมันก็ใหญ่ หมายความว่าถึงมีกำลัง

มาก มีความทรหดอดทน ฉะนั้นลีลาของเพลงไทยมันเหมือนกับข้าง, ลีลาของเพลงฝรั่งนั้น เหมือนกับลิงเม้าเหล่า หรือผีกำลังบ้า กำลังคลั่ง.

ผมฟังวิทยุเข้าหูที่ไร มันรู้สึกอย่างนี้ทุกที กระทั่งเดี๋ยวนี้ เพลงจีนก็มีลีลาเหมือนคลื่นตามหาดทราย, เพลงแขกก็รัวเหมือนน้ำตกกระทบหิน. สรุปความกันแล้วก็ถือว่า จะเหมือนเพลงไทยไปไม่ได้ ที่มีความเยือกเย็นชดช้อย จนเปรียบเหมือนกับข้าง. นี่เราไม่ใช่ดูถูกอะไรผู้อื่น เพียงแต่ว่าจะเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างกันเท่านั้น, ถ้าลิงเม้าเหล่า หรือผีเม้าเหล่า มันร้องอย่างไร คุณก็คาดคะเนคำนวณเอาเอง.

ความเยือกเย็น ชดช้อย ตามแบบของความเป็นอิสระ มันมีอยู่ในลีลาของเพลงไทย หรือดนตรีไทยอย่างนี้ เราก็ยังไม่สนใจ เพราะว่ากำลังไม่รู้จักความเป็นอิสระภาพ; ไปสนใจเพลงที่มีลีลาเหมือนกับลิงเม้าเหล่า. แต่ความสำคัญไม่ได้อยู่ที่เพลง หรือที่ดนตรีอะไรทำนองนั้น, มันอยู่ที่ความหมายที่เป็นอิสระภาพ และเยือกเย็นเหมือนกับบรมธรรม. บรมธรรม คือนิพพานด้วยแล้ว มีความเยือกเย็น เป็นความหมายเหมือนกับที่อธิบายกันมาแล้ว หลายครั้งหลายหนว่า นิพพาน แปลว่าเย็น. ถ่านไฟเย็นก็เรียกว่า ถ่านไฟนิพพาน, สัตว์หมดอารมณ์ร้อน อารมณ์ร้าย หมดพยศ ก็เรียกว่า สัตว์เดรัจฉานนิพพาน, คนหมดกิเลสตัดตนหา ก็เรียกว่า นิพพาน. เหล่านี้มันหมายถึงความเย็นทั้งนั้น; ความเยือกเย็น ความอยู่เป็นสุข ความสงบ แล้วก็ต้องมีลักษณะแซมช้อย สมกับที่เยือกเย็น.

ไหน ๆ ก็พูดกันแล้ว ก็จะพูดต่อไปถึงอะไรบางอย่างที่ว่า เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทย เช่นลายไทย อาหารไทย เครื่อง

ประดับอย่างไทย ภาพยนตร์กลอนไทย รำไทย ดอกไม้ไทย. คุณไปดูเอาเอง, ลายไทยแบบมาตรฐานตามแบบไทย มีความชดช้อย แสดงความเรียบร้อย สนิทสนม เยือกเย็น. อาหารไทยก็เหมือนกัน จะต้องมึลักษณะที่พอเหมาะสม ไม่มากเกินไป ไม่น้อย ไม่เกิน ไม่อะไรไปไหนทำนองที่มันเกะกะ. เครื่องประดับอย่างไทย จะประดับเนื้อประดับตัวประดับผมประดับส่วนไหน มันก็ต้องมีความหมายเป็นไปในทางเรียบร้อย ชดช้อย เยือกเย็น.

แม้แต่ว่า ภาพยนตร์กลอนไทย ก็มีความเนิบนาบ เยือกเย็น เปรียบเทียบกันอย่างไรว่า เราได้รับวิชาความรู้ ภาพยนตร์กลอนนี้ มาจากอินเดีย. จากภาพยนตร์กลอนในภาษาบาลีและสันสกฤตต่าง ๆ, พอแปลมาเป็นไทย ภาพยนตร์กลอนไทยนี้กลับดีกว่าครู, โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีสัมผัส, สัมผัสนอกสัมผัสใน ซึ่งของเดิมเขาไม่มี. ภาพยนตร์กลอนอย่างภาษาบาลี สันสกฤต ของอินเดียก็ตาม ไม่มีสัมผัส เหมือนภาพยนตร์กลอนฝรั่ง เขาไม่ต้องการสัมผัส, ส่วนไทยไปหนักที่สัมผัส ซึ่งทำให้มันประสานกัน มีลักษณะแซมช้อยมากกว่า.

รำไทย นี่ก็ยังไม่ต้องอธิบาย ฝรั่งมาดูรำไทย ก็รู้ว่าเย็นอย่างไร, ไม่ร้อนเหมือนเต้นรำฝรั่งแบบสากลของเขา. กระทั่งดอกไม้ไทย แม้เป็นธรรมชาติเราเอาเปรียบธรรมชาติ มันเป็นของธรรมชาติ แต่เราถือเป็นของไทย. ดอกไม้ไทยที่ถูกนิยมกันในหมู่พวกไทย มันจะมีคุณสมบัติเยือกเย็นในทางภาพ ในทางสี ในทางกลิ่นก็มีกลิ่นหอมที่เยือกเย็นอีกเหมือนกัน; ไม่เพียงแต่มีสีสวย ๆ แล้วไม่หอมเหมือนดอกไม้อะไรก็ไม่รู้. ดอกไม้ไทยจะไม่นิยม หรือจะไม่ถือว่าเป็นดอกไม้ไทย, ถ้าปราศจากความเยือกเย็นในทางตาและทางกลิ่น.

ที่นี่ เรามองดูคนไทย หรือความเป็นคนไทยในลักษณะเป็น

วัตถุ, และค่อนข้างจะเป็นชาตินิยม ซึ่งเอียงไปในทางกิเลส. แต่ก็ไม่เป็นไร พยายามมองให้เข้าไปเห็นความเยือกเย็น ชดช้อย ของสัญลักษณ์ แห่งความเป็นไทย ในลักษณะนี้กันก่อน. มองดู ให้เห็นสิ่งที่เรียกว่า เลือดไทย กันบ้าง อย่าเข้าใจว่าเป็นเลือดร้อน, มันจะกลายเป็นดูถูกคนไทยโดยไม่รู้จักตัว. เลือดไทยต้องเยือก เย็น แล้วก็ต้องมีความเข้มช้อยอีก. อย่างเดียวกัน คืองามด้วย. มันต้องเป็นเลือดที่รักอิสรภาพหรือมีอิสรภาพ เป็นความหมายที่ สำคัญ.

ถ้าคุณสนใจสักหน่อย ปลากัดไทยนี้มีชื่อเสียงทั่วโลก, และเกิดเป็นคำบัญญัติเฉพาะขึ้นมาว่า "ปลากัดไทย" ก็หมายถึง ความสวยงามที่สุด แล้วก็ต่อสู้เก่งที่สุด ในบรรดาปลากัดทุกชนิด ทุกชาติ ทุกภาษาในโลก. ปลากัดไทยไม่ได้หมายความว่าถึงปลา สำหรับกัดกัน, แต่หมายถึงความทรหดอดทน หมายถึงความสวยงาม ที่สุดนักสู้ที่สุด; มันจึงคืออยู่ที่ว่าเป็นนักสู้ที่สวยงาม และ เข้มช้อยด้วย. ผมไปดูที่ร้านนั้นเขาบอกว่า ส่งไปอเมริกาเดือนละ สองแสนตัวเป็นอย่างน้อย, ใส่ถุงพลาสติกเล็ก ๆ บิดให้อากาศ เข้าได้ โยนในกระจัด, เอาไปขึ้นเรือบิน, เดือนละสองแสนตัว เป็นอย่างน้อย ที่ร้านนั้น. นี่เป็นความพิเศษของปลากัดไทย, ถ้าอย่างไร ก็ลองนึกถึงปลากัดไทย, แมงไทย ที่มันไปทำชื่อเสียง ทั่วโลก ก็จะเข้าใจคุณค่าของความเป็นไทยเพิ่มขึ้นบ้าง.

พูดถึงความเข้มขัน มันก็มีความเข้มขันอย่างพริกชี้หู คือไม่ ต้องมากนัก มันมีอิทธิพล มีผลอะไรมาก จนเราเรียกว่าเล็กก็เล็ก อย่างพริกชี้หู. นี่ก็เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นไทยด้วยอย่าง หนึ่งเหมือนกัน, แล้วเผอิญพริกชี้หูก็เป็นสัญลักษณ์ของพริก เมืองไทย. พริกฝรั่ง พริกอื่น ๆ พริกจีน พริกอะไรก็ตามมันก็คง

ไม่เหมือนไม่ดูร้ายเท่าพริกชี้หู, ถ้าพูดกันในแง่ความเผ็ดร้อน.

นี่เราพูดกันให้กว้างออกไปถึงความหมายของคำว่าเป็นไทย จะต้องมียะไรบ้าง มีคุณสมบัติอะไรบ้าง; มีหลาย ๆ อย่าง, แต่ในที่สุดมันก็รวมอยู่ที่ความไม่เป็นทาส. คุณสมบัติทั้งหมดนั้น มันมุ่งหมายไปสู่ความไม่เป็นทาส. คือไม่เป็นทาสนั้น ไม่เป็นทาส กันจริงๆ ทั้งทางกาย ทั้งทางวาจา ทั้งทางใจ; มีอิสรภาพทางกาย ทางวาจา ทางใจ, พุดภาษา ที่พูดกันที่นี้ ก็คือ ทั้งทางกาย ทั้งทาง จิต ทั้งทางวิญญาณ, ทางภายนอกคือทางร่างกายก็เป็นอิสรภาพ, ทางวัตถุ ทางเรื่องทางกายนั้น ทางการเมือง การทหาร การเศรษฐกิจ อิสรภาพ **เสรีภาพทางกายนี้ก็มีครบ; ทางจิตก็ไม่ถูกโรค จิตรบกวนคือมีจิตที่ปรกติ. ทางวิญญาณที่สูงสุดขึ้นไปอีก ก็มีความคิดเห็นที่เป็นอิสระที่ถูกต้อง ที่เป็นไป เพื่อชนะกิเลส, ไม่มีกิเลส หรือเป็นนิพพาน ในที่สุด.**

ความเป็นผู้มีอิสระนี้ เป็นอิสระอย่างเยือกเย็น เป็นอิสระทาง จิตใจนี้มันเหมาะสมกับความเป็นคนไทย : หนักที่หนักอย่างเพื่ออิสระ ลึกที่ลึกเพื่ออิสระ การผ่อนปรนการยินยอม, การยอมที่เขาเรียกกัน ว่ายอมแพ้, คือการผ่อนปรนก็ต้องผ่อนปรนอย่างมีอิสระ. คนไทยหนีมาถึงแดนนี้ หรือแดนไหนก็ตาม มันไม่แน่นักตอนนี่; หากจะมีการหนี, มันก็หนีเพื่ออิสระ ต้องการอิสระ หนีด้วยการ หอบหัวเอาอิสรภาพมา. ถ้าสู้ก็สู้อย่างมีอิสระเพื่ออิสระ การผ่อน ปรนก็ผ่อนปรนเพื่อยังคงมีอิสระ. ประเทศไทยรอดปากเหยี่ยว ปากกา จากพวกล่าเมืองขึ้นมาได้ก็เป็นเพราะมีสัญลักษณ์ของ ความเป็นไทย, มีความหมายแห่งความเป็นไทย, มีเลือดแห่งความ เป็นไทย อย่างที่ว่ามาแล้วนั้นอยู่ในภายใน, จึงสามารถรักษา อิสรภาพ หรือความเป็นไทยได้. หนีอย่างไทย สู้อย่างไทย

ผ่อปนรณ อย่งไทย ะไร ๆ ก็อย่งไทยไปหมด, มันก็ต้งไม่
เป็นทาส. เพราะฉะนั้น เราก้มีความเป็นไทยของเรานี้เป็น
เครื่องราง.

ศิลปะเกิดจากอะไร

สัญชาตญาณแห่งการได้รับการบำเรอ^๑

(กิจกรรมทางศิลปะ เช่น ดนตรี เกิดขึ้นจากสัญชาตญาณ
ที่ต้องการได้รับการบำเรอ)

สัญชาตญาณแห่งการต้องการให้ได้รับความบำเรอ คือต้องการให้ผู้อื่นบำเรอนั้นแหละ เด็ก ๆ มันทันทีเริ่มรู้สึก ที่ให้ผู้อื่นช่วย, ให้ผู้อื่นให้ความสะดวก, ให้ผู้อื่นให้ความสบาย มากขึ้น จากพ่อแม่ต้องการได้รับการบำเรอจากพ่อแม่, มันมาจาก สัญชาตญาณแห่งการต้องการรับการบำเรอยิ่ง ๆ ขึ้นไป. การ ขับกล่อมการเลี้ยงดู การอะไรก็ตาม ที่ให้มันยิ่ง ๆ ขึ้นไป. การ ขับกล่อมการเลี้ยงดู การอะไรก็ตามที่ให้มันยิ่ง ๆ ขึ้นไป ตามความ รู้สึกของสัญชาตญาณ, ทางกายให้ได้รับการบำเรอ ให้แต่งเนื้อ แต่งตัวดี, ให้ลูบไล้ลูบคลำให้ประคบประหงม. ทางจิตก็ส่งเสริม ความรู้สึกชนิดที่เพลิดเพลินทางจิต, ทางวิญญาณก็มีสติปัญญา ชนิดที่จะหาความเพลิดเพลินให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป.

สัญชาตญาณแห่งการต้องการให้บำเรอนี้ มันมีอยู่ส่วนหนึ่ง ไม่ใช่ต้องการอาหาร, ต้องการอาหารที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ไม่เกี่ยวกับบำเรอ. แต่ที่มันยังมีอะไรอีกบางอย่างที่กินเข้าไป ลูบทาอะไรก็ได้ เพื่อการบำเรอ, แม้ที่สุดแต่การนั่งเล่นไฟของคอนซอบเล่นไฟได้ทั้งวันทั้งคืน; นั่นมันเป็นส่วนสัญชาตญาณของการต้องการบำเรอ, จิตมันต้องการบำเรอ, การเล่นไฟมันสนุกเป็นการบำเรอ, บำเรอจิตจิตมันก็พอใจคนมันก็เลยนั่งเล่นไฟได้ตลอดคืน. อบรมมุขทั้งหลายก็เหมือนกันอบรมมุขทั้งหลายมัน มีส่วนแห่งการบำเรอ, แม้แต่ของเมา พอดื่มเข้าไป ลูบเข้าไปอะไรเข้าไป ความรู้สึกเมานั้นเป็นการบำเรอ ความรู้สึกของจิต, ไม่กี่ครั้งมันก็ติดแน่นเหนียว เหนียวแน่น เป็นติดยาเสพติด หรือสิ่งเสพติด, มันมาจากสัญชาตญาณที่ต้องการการบำเรอ; ถึงเราเองก็เหมือนกันไม่ถึงขนาดนั้นแหละแต่ต้องการได้ฟังสิ่งที่ไพเราะ, ต้องการฟังคำสรรเสริญมากกว่าคำด่า. มันต้องการบำเรอ, ต้องการการร้องเพลงบำเรอกิจกรรมทางเพลงทางดนตรีทางเต้นรำอะไร มันก็เกิดขึ้น ๆ ๆ เต็มไปหมดในโลก; เพราะว่าสัตว์แต่ละตนมันมีสัญชาตญาณแห่งการต้องการการบำเรอมันก็เลยหาเงินหาอะไรมาซื้อหาการบำเรอ. แต่โดยเหตุที่ว่ามันไม่ได้จำเป็นแก่ชีวิตของผู้มีสติปัญญาทวนจึงไม่จัดไว้ในปัจจัยทั้ง ๔ ที่จำเป็น คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ภัยคุกคาม.

แต่ที่จริง บำเรอนี้ก็จำเป็นปัจจัยอันหนึ่งซึ่งขาดไม่ได้; กล่าวพูดอย่างนี้ว่าถ้าไม่มีส่วนที่เป็นการบำเรอเสียเลยนี้ คนอาจจะเป็นบ้าหรืออยู่ด้วยความทนทรมาน. ฉะนั้นเราจึงหาวิธีบำเรอจิตใจให้ได้รับการบำเรอ แต่ไม่มีอันตรายน, ให้มีถูกทาง. ฉะนั้นโรงมหรสพทางวิญญาณนี้จึงเกิดขึ้น โรงมหรสพทางวิญญาณนี้จึงเกิดขึ้น เพื่อ

คนจะได้ใช้อาศัยให้เกิดความบำเรอในทางจิตใจ, แทนที่จะไปที่โรงหนังที่ตลาด ก็มาที่โรงหนังที่นี่, ก็เพื่อความบำเรออย่างเดียวกัน, แต่มีผลคนละอย่างเพราะรู้ตัวว่าสัตว์ทั้งหลายที่มีชีวิตนี้ต้องการการบำเรอ. เขาพิสูจน์ว่า แม้แต่มันนี่มันก็ต้องการบำเรอ ต้องการฟังเพลงที่กระตุน, ฟังเพลงแล้วมันก็ตื่นรำได้ มันนะ; ยิ่งไปกว่านั้นก็ว่าต้นข้าวในนาอันนี้ก็ต้องการบำเรอ ว่าในประเทศอินเดียเคยพิสูจน์ทดลองกันถึงเปิดเพลงไพเราะให้ต้นข้าวที่กำลังตั้งท้องฟัง, แล้วข้าวออกรวงมากกว่าธรรมดา พิสูจน์ได้ทุกที่ว่าต้นข้าวก็อยากฟังเพลง.

แล้วเมื่อเร็ว ๆ นี้ก็ยังมีว่าต้นไม้มีความรู้สึกที่เป็นการบำเรอตน เอาต้นถั่วมาปลูกเข้า ๒ พวก ในกระถาง, แล้วให้นักเรียนพวกหนึ่งไปรดต้นถั่วกระถางหนึ่งทุกวัน ๆ. แล้วให้นักเรียนอีกพวกหนึ่งมาสดสรรเสริญเยินยอต้นถั่วอีกกระถางหนึ่งทุกวัน, ไม่เท่าไรกระถางนั้นตาย, กระถางนี้งาม. พิสูจน์กันถึงอย่างนี้, มันก็เป็นเรื่องที่น่าอ่านมาในหนังสือชีววิทยาศาสตร์ว่าอะไร ๆ มันก็ชอบสิ่งประเล้าประโลมใจทั้งนั้น. ฉะนั้นเอาธรรมชาติมาประเล้าประโลมใจ ชดเชยสัญชาตญาณแห่งการต้องการการบำเรอด้วยเรื่องของอวิชาด้วยเรื่องของศิลปะต่างหาก.

วัฒนธรรมกับศิลปะ^๒

(ศาสนเป็นรากเหง้าของศิลปะและวัฒนธรรม)

ที่

ประเทศอินเดียในราวเดือนพฤศจิกายน ผมไปเห็นด้วยตนเอง เขามีพิธีตามขนบธรรมเนียมประเพณีที่น่าสลดใจ

มีความหมายลึกซึ้งที่สุด แต่มันกลายเป็นเรื่องสนุกสนานสำหรับคน
 ชาวบ้านไปเสีย; เป็นอย่างนั้นเหมือนกับพิธีแห่พระของเรา เขาเรียก
 ว่า ทูรคา สำหรับบูชา. ทุกหมู่บ้านไปเอาดินมาปั้นเป็นรูป ทูรคา
 คือเทพเจ้าที่สูงที่สุดในทางความดี แล้วก็ประดับประดาเสียสวยงาม
 ให้ยิ้มแก้มแหวนเงินแหวนทองของใครก็ตามไม่หวง เอามาประดับ
 รูปทูรคา ตั้งไว้ในโรงที่ทำขึ้นเฉพาะพิเศษ, ประโคมดนตรี สวด
 บทสรรเสริญอะไรกันตลอดวันตลอดคืน. รูปตัวทูรคานั้นก็เป็น
 รูปผู้หญิง หรือจะเป็นผู้ชายก็ไม่ทราบแต่ผมดูเป็นผู้หญิง ถือดาบ
 ถืออาวุธแล้วก็มีหรือฟันหรือแทงอาวุธรูปควาย ควายตัวดำที่ถูก
 เขี่ยบถูกลม่าถูกแทงนั้น เป็นอสูรที่ร้ายมาก, ร้ายถึงที่สุด ความ
 เลวทรามหรือความบาป เรียกว่าอสูรก็จำชื่อไม่ค่อยได้. เขา
 สมโภชอยู่ ๒ วัน ๓ วัน อย่างสุดเหวี่ยงที่เขาจะกระทำได้, พอถึง
 วันสุดท้ายก็แห่รูปทูรคา นี้ทิ้งลงไปแม่น้ำ ให้ละลายกลายเป็น
 ดินไปตามเดมิไหลไปในแม่น้ำ.

ถ้าดูกันในทางความหมายลึกซึ้ง ก็คือว่า มันย้ำในข้อที่ว่า
 “ความดีจะต้องชนะความชั่ว” เสมอ. ทูรคาเป็นสัญลักษณ์ของ
 ความดี, อสูรของความชั่ว, และมันไม่มีทางจะสู้กันได้. เขาทำ
 หน้าตาสวยเหมือนผู้หญิง มันคงจะหมายถึงความงามของธรรมะ
 ของความดี ได้ผลในทางจิตใจ ให้คนมันไม่ลืมความดี; แล้วยังมี
 ผลพลอยได้อีกมากมาย เพราะประดับประดาสวยงาม แล้วทำให้
 เวลาอันสั้นไม่กี่ชั่วโมง; นั่นก็คือแง่ของศิลปะ ของวัฒนธรรม. มี
 คนสามารถปั้นรูปตัวทูรคาอย่างสวยงาม ใหญ่เท่าคน ใหญ่กว่าคน
 เสร็จใจไม่ก็ชั่วโมง เขาต้องเก่งมาก; ถ้าไม่มีประเพณีมันก็ไม่
 ฝีมือถึงขนาดนี้.

เรื่องทางศาสนานี้มันไม่ใช่มีเฉพาะธรรมะ มันช่วย

**ไปหมด, ในเรื่องศิลปะเรื่องทุกอย่างทุกประการ. แต่
 หัวใจมันอยู่ที่ธรรมะ** โดยไม่รู้ลึกลับตัว ก็มีคนในหมู่บ้านนั้น
 สามารถปั้นรูปตัวทูรคา ได้มากคน ประดับได้สวยงาม, มีดนตรี
 ที่ไพเราะ, สวดบทที่เป็นคำสั่งสอนกันตลอดคืน มันก็ดี; ยึดหน่วง
 น้ำใจคนไว้ได้อย่างนี้ ประเพณีนั้นยังมีความหมาย.

เดี๋ยวนี้มันไม่ทำจริงมันทำแต่สนุกสนาน ก็ค่อย ๆ ไร้ความ
 หมาย กลายเป็นเล่นหัว เหมือนกับเล่นอย่างสงกรานต์ รดน้ำอย่าง
 เมืองไทยนี้ มันสูญเสียความหมายไปหมดแล้ว, ไม่ใช่เรื่องสร้าง
 เมตตา กรุณา สร้างความสามัคคีอะไร, มันเป็นเรื่องกิจการทะเลาะ
 วิวาทแล้ว, ออกจะเลยเถิดไปแล้ว ที่ว่าขนบธรรมเนียมประเพณี
 มันจำเป็นที่สุดสำหรับมนุษย์ ที่ยังไม่มีความเต็มแห่งมนุษย์.

ภูมิของจิต ๑^๗

*(จิตของมนุษย์นั้น ตามหลักของพุทธศาสนาแบ่งออกเป็น ๔ ชั้น คือ
 กามภพ รูปภพ อรูปภพ และ โลกุตตรภพ, การที่มนุษย์จะเลื่อนชั้นของตน
 ไปสู่ภพภูมิที่สูงได้นั้น ขึ้นอยู่กับศักยภาพและความพากเพียรของผู้นั้น,
 สำหรับผู้ที่หลงใหลในศิลปะนั้น จัดอยู่ในจำพวกที่ แสวงหาความสุข
 จากสิ่งที่ไม่เกี่ยวข้องกับกาม ซึ่งคล้ายกับพวกฤๅษีผู้แสวงหาความสุข
 จากฌาน, แต่มีความละเอียดประณีตต่างกันมาก.*

*เมื่อสภาพจิตของผู้ใดศิลปะ ต้องการสิ่งที่ละเอียดประณีตกว่ากาม หรือ
 สิ่งที่ละเอียดประณีตนั้นดึงดูดจิตของเขาจนไม่สนใจเรื่องเกี่ยวกับกาม,
 พวกเขาจึงเสพและพยายามสร้างสรรค์ศิลปะแขนงต่าง ๆ เพื่อตอบสนอง
 ความต้องการทางจิตของเขาเหล่านั้น, การที่ผู้ใดศิลปะเหล่านั้น จะเสพสุข
 อันประณีตจากศิลปะมากน้อยแค่ไหนมันขึ้นอยู่กับการที่เขานั้นจะลง*

ลึกในศิลปะมากนักน้อยเพียงใดด้วย, เพราะมีไม่น้อยที่ศิลปินไป ๆ มา ๆ
ระหว่างรูปกับภาพ —ผู้รวบรวม)

! ว่าจะพูดเรื่องภูมิของจิตให้เป็นหลักเสียก่อน แล้วจะได้
เข้าใจอื่น ๆ ได้ง่าย. พวกกามาวจรภูมิ หรือความหมาย
ของกามาวจรภูมิ นี้หมายถึงจิตมันยังพอใจอยู่เป็นปกติวิสัย ใน
สิ่งที่เรียกว่า กาม หรือกามารมณ์, มันยังมีความพอใจเป็นปกติ
วิสัยอยู่ในส่วนนี้. พวกรูปาวจรภูมิ จิตก็เห็นเรื่องกาม เรื่อง
กามารมณ์นั้นเป็นของรบกวน. เขาอยากจะอยู่โดยไม่มี ความ
รบกวนของกามารมณ์ ก็หันไปหาสิ่งที่ป็นรูปธรรมบริสุทธิ์จนได้
ความสุข ที่เกิดมาจากรูปธรรมบริสุทธิ์, นับตั้งแต่จะไปสนใจอยู่
กับสิ่งที่ไม่ใช่กามารมณ์ เช่นศิลปวัตถุ เช่นธรรมชาติอันสวยงาม.
ผมอยากจะทำพูดว่า แม้แต่คนที่หลงเล่นสัตว์เลี้ยง เล่นต้นไม้ ที่ไม่
เกี่ยวกับกามารมณ์ก็ยังมี, แล้วพอใจจนไม่ไปยุ่งกับเรื่อง
กามารมณ์; นี่จิตใจมันเลื่อนไปอีกภูมิหนึ่ง.

พวกถัดไปก็เห็นว่า เรื่องรูปนี้ มันก็ยังลำบากยุ่งยาก; หัน
ไปนึกถึงเรื่องที่ไม่มีรูป สิ่งที่ไม่มีรูป เรื่องอากาศ เรื่องวิญญาณ
เรื่องความไม่มีอะไร, นี่มุ่งหมายอย่างนี้. ในหลักเขาจะบอกอากาศ
วิญญาณ ความไม่มีอะไร, กระทั่งความที่มีจิตใจเหมือนกับว่า
ตายแล้วก็ได้ คือไม่มีความรู้สึกอะไร. แต่ความรู้สึกว่า ตัวกู
ตัวฉัน ที่ต้องการความสุขนี้ ยังมีอยู่; นี่ก็ไปไกลโขอยู่. สนใจ
เรื่องอากาศในฐานะเป็นความว่าง, สนใจเรื่องจิต เรื่องวิญญาณ
เรื่องนามธรรม ในฐานะเป็นสิ่งที่ละเอียด ประณีต, สนใจในความ
ไม่มีอะไร ไม่สนใจในอะไร แล้วก็ไปสนใจในความไม่มีอะไรนั้น
เอามาเป็นอารมณ์ของจิต, ให้จิตนั้นหมกมุ่นหรือทำความรู้สึกอยู่

แต่ในความไม่มีอะไร จนได้ความสุขเกิดขึ้นมา จากสิ่งที่ไม่ใช่รูป
เหล่านี้ เขาก็เรียกว่าเป็นภูมิอรูปาวจร = อรูป + อวจร. อวจร-
แปลว่า เทียว หรือเที่ยวลงไป, ลงไปเที่ยวอยู่ในนั้น, ลงไปเที่ยว
อยู่ในสิ่งที่ป็นอรูป หรือไม่มีรูป.

ทั้งสามอย่างนี้เป็นโลก เป็นวัตถุสำหรับรู้สึก และมันเป็น
สิ่งที่เปลี่ยนแปลง. คำว่า “โลก” นี้แปลว่าสิ่งที่มีการแตกดับ; หรือ
บางทีก็เรียกว่าโลกียะ เพราะมันเนื่องกันอยู่กับโลก. โลก ก็แปล
ว่าโลก, โลกียะก็แปลว่าเนื่องกันอยู่กับโลก. ส่วนโลกุตระภูมินั้น
ก็เป็นจิตใจที่เป็นไปในทาง ไม่มีตัวตน ไม่มีตัวกู ไม่มีของกู ยิ่งขึ้น
ไป ๆ จนไม่มีตัวตนเลย ไม่มีความรู้สึกว่ามีฉัน มีตัวตนเหลือ. ส่วน
๓ ภูมิข้างต้นนั้น มันเข้มข้นอยู่ด้วยตัวตน มีตัวตนที่เข้มข้น, ฉันจะ
หาความสุขอย่างนั้น ฉันจะหาความสุขอย่างนี้ นี่มันล้วนแต่มีตัวตน
เข้มข้น; ส่วนโลกุตระภูมินั้น ตัวตนมันเริ่มจางไป ในลักษณะ
ที่แน่นอนว่า จะต้องสิ้นไป หมดไปโดยแน่นอน; นี่ก็เป็นเรื่อง
โลกุตระภูมิ.

ภูมิของจิต ๒^๔

กิ

เลสชื่อรูปราคาจะนี้สำหรับคนธรรมดาเขา ถ้าจะเทียบ
เคียงให้เกิดความเข้าใจได้บ้างก็พอจะเปรียบเทียบได้
เช่นในบางขณะบางโอกาสเราไปสู่ที่ร่มรื่นเยือกเย็นสบายดี อากาศ
ดีมีวิวดสวยอยู่รอบด้าน ความเย็นใจพอใจอยู่ในขณะนั้นเป็นรสเป็น
ชาติอย่างยิ่ง ยากที่ใคร ๆ จะเลิกละสภาพเช่นนั้นในขณะที่นั้นเสีย
ได้ง่าย ๆ จึงอยากจะนั่งชมวิวดูอยู่อย่างนั้นต่อไป ไม่อยากลุกไปทำ

อะไรอย่างอื่น. ความพอใจชนิดนี้ไม่เกี่ยวกับกาม คือไม่มีเรื่องของกามมาเกี่ยวข้องเลย เป็นความสงบเสียบตามธรรมชาติฝ่ายรูปธรรมที่บริสุทธิ์ และจัดเป็นความสงบเย็นชนิดหนึ่งเหมือนกัน. ความพอใจในวัตถุศิลปะชนิดที่ไม่เกี่ยวกับกาม, การตั้งใจในต้นไม้ดอกไม้เครื่องลายคราม เป็นต้น ก็พอจะสงเคราะห์เข้าได้ในกิลเลตต์นี้ในกรณีที่ไม่ได้เป็นไปเพื่อกาม หรือเพื่อเงิน แต่เป็นไปโดยวิญญาณแห่งศิลปะแท้. แต่สำหรับรูปธรรมที่ทำให้เกิดความสงบนั้น มันยิ่งกว่านั้นมาก ฉะนั้นจึงเป็นที่ถูกพันหลงใหลมากกว่าความสุขที่เราไปนั่งเล่นสงบ ๆ ตามธรรมดาที่เราเป็นกันได้ง่าย ๆ โดยมาก. ที่เทียบเคียงนี้ก็เพื่อให้เห็นว่ามันเป็นของที่ไม่เล็กน้อยเลย.

ภาพภูมิของจิต ๓^๕

เทียบดูความคิดว่า คนหนึ่งมีทั้งวิญญูและนิพพาน.
 ที่นี้มาเปรียบเทียบกันดู กับที่เราพูดวันก่อน ว่าในคน

คนหนึ่งมีทั้งสังสารวิญญูและนิพพาน ลองเปรียบเทียบกันดูเถอะ จะเห็นว่า เรายังพูดไปไกลกว่า เพราะว่าทั้งสวรรค์และทั้งมนุษย์นั้นเป็นสังสารวิญญู, เป็นวิญญูสงสาร ทั้งสวรรค์และทั้งมนุษย์. ที่ว่าทั้ง ๒ อย่างนั้นเป็นเพียงวิญญูสงสาร ยังไม่มีนิพพาน, ยังไม่ได้พูดถึงนิพพาน. นี้เราพูดว่า ทั้งสังสารวิญญูและทั้งนิพพาน อยู่ในคน ๆ หนึ่ง นี้หมายความว่า เรามีขอบเขตที่กว้างออกไปกว่า ให้มองดูกันไกลกว่า กว้างกว่า ลึกกว่า, นรกหรือมนุษย์หรือสวรรค์หรืออะไรนี้ มันเป็นสังสารวิญญูทั้งนั้น อยู่ในคน ๆ เดียว คน ๆ หนึ่งเป็นได้ทุกอย่าง. บางขณะ เป็นความหยุด เป็นความสงบ หรือ

เป็นนิพพานซ่อนอยู่ในนั้น, เรามองได้ลึกกว่า, มองได้ละเอียดกว่า. ฉะนั้นจึงมองอย่างที่ว่าเมื่อวันก่อน จะเห็นว่า **คน ๆ เดียว บางเวลาเป็นสังสารวิญญู, บางเวลาก็เป็นนิพพาน.**

ความคิดมันพุ่งขึ้นไปพักหนึ่ง เดียวมันเกิดหยุด มันก็บ้า, แล้วหายบ้า มันก็หยุด เดียวมันบ้าอีก พุ่งขึ้นไปอีก, เดียวมันก็หยุดอีก. ลักษณะอย่างนี้ตรงกับ**ภาพเขียน ขลุ่ยกลับมากอไฟ** มันไม่มีที่ไปไหนดอก มันต้องกลับไปหาสภาพเดิมของมัน. **เสียงขลุ่ยที่เป่าออกมา จะสลายลงไปในธรรมชาติ ที่หยุด ที่สงบ, ที่เปรียบเหมือนกอไฟ.** ฉะนั้นพวกเสียงเป่านี้ เขาเรียกว่า ประุ้งแต่ง, เป็นพวกประุ้งแต่ง, ของประุ้งแต่งมันก็มีระยะเวลา. เดียวมันก็สิ้นอำนาจประุ้งแต่ง ก็หยุดลงไป, ของที่ไม่ประุ้งแต่งอยู่ถาวร คิดว่าเอาความสงบเป็นพื้นฐานของจิตใจไว้ก่อน. *ปภัสสรมิท ภิกขเว จิตตํ* นี้ได้กำไร, เป็นลักษณะฝ่าย positive พูดอย่างตรงหน่วยก็เรียกว่า positive คือพูดอย่างมี, พูดอย่างให้มี มันหนักขึ้นใจกว่าพูดอย่างไม่มี. พูดในรูปที่ว่าไม่มีอะไร มันไม่น่าชื่นใจ เลยพูดว่ามี, คนเรามันชอบมี, มีความสงบเป็นพื้นฐานถาวรอยู่, แล้วคลื่นเป็นความไม่สงบเป็นพัก ๆ อย่างนี้มันมีหวัง, หรือว่ามีที่อุ่นใจกว่า ที่ว่าไม่มีอะไรเลย.

ไปทำความเข้าใจกันบ่อย ๆ ว่า เดียวก็เป็นสังสารวิญญูไปพักหนึ่ง, เดียวหยุดเป็นนิพพานตามเดิม. เดียวก็มีสังสารวิญญูไปพักหนึ่ง, เดียวก็หยุดเป็นนิพพานไปตามเดิม. เดียวเปลือยหีบเอาสังสารวิญญูขึ้นมาอีกเรื่องหนึ่ง สังสารวิญญูเรื่องนี้ สังสารวิญญูเรื่องโน้น, มีหลาย ๆ เรื่อง, หลาย ๆ สิบเรื่อง แล้วแต่จะจำแนก; พวกที่เรียนอภิธรรมก็จำแนกไว้ดี, สังสารวิญญู จะจำแนกอย่างไรได้บ้าง; เช่นว่าภูมิจิต ๓๑ คือเป็นสังสารวิญญูอย่างน้อยได้ ๓๑

อย่าง. สังสารวัฏฏ์ เป็นอบายภูมิลี้อยู่ ๔ ชนิด นรก เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย เป็นอบายลี้อยู่ ๔ ชนิด, แล้วเป็นมนุษย์ ๑, แล้วเป็น สวรรค์กามาวจรภูมิ ๖ เป็น ๑๑, แล้วก็เป็นพวกรูปาวจรภูมิอีก ๑๖ ชนิด, รวมเป็น ๒๗ แล้ว, แล้วเป็นชนิดอรูปาจรภูมิอีก ๔ ชนิด เลยเป็น ๓๑ ชนิด สังสารวัฏฏ์.

นี่ลองให้ผมอธิบายชนิดที่ พวกอภิธรรมเขาไม่ยอมเด็ดขาด. อบาย ๔ ชนิด แล้ววันหนึ่งอาจจะเป็นอบายครบทั้ง ๔ ชนิด : **เมื่อไรร้อนใจเป็นไฟ เมื่อนั้นเป็นสัตว์นรก, เมื่อไรโง่ไป บ้างอย่างไม่น่าเชื่อ เมื่อนั้นเป็นเดรัจฉาน, เมื่อไรหิว ทะเยอทะยานไปตามแบบของตัวกู นี่เป็นเปรต, แล้วเมื่อไรไม่กล้า ขี้ขลาดซบเซาไป นี่ก็เป็นอสุรกาย;** ครบ ๔ ในวันหนึ่งอาจจะมีได้ครบ ๔.

ที่**เป็นมนุษย์** คือขณะที่ทำงานอย่างจริงจัง ทนลำบาก ทำงานเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง เหนือไหล่ไคลย้อยอยู่ เมื่อนั้นเป็นมนุษย์.

ที่**นี้ เป็นกามาวจร ๖** ชั้น นับตั้งแต่ชั้น จาตุมหาราช ยามา ดุสิตานันคือเรื่องเกี่ยวกับกามารมณ์ กามคุณ กามารมณ์ตามชั้น ที่ประณีตหรือหยาบ ง่ายหรือลำบาก เขาแบ่งเป็น ๖ ชั้น ไปอ่าน รายละเอียดดูใน ธรรมวิภาค ปริเฉท ๒.

ชั้นสุดท้ายที่เรียกว่า **ปรนิมมิตวสวัตตี** คือกามารมณ์สูงสุดด้วย, แล้วไม่ต้องทำอะไร ไม่ต้องหยิบเอง มีคนรับใช้ มีคนทำให้, กามารมณ์ชนิดที่มีคนทำให้, ชั้นจาตุมหาราชนี้ ยังต้องหยาบหรือหามันพอจะเข้าใจกันได้. ไม่ต้องไปจำรายละเอียด ว่าพวกที่เป็นพวกกามารมณ์ด้วยกัน มันมีหยาบ ๆ มีละเอียด มีหลาย ๆ ขนาดมาตรฐาน.

ถ้าว่าไม่อาจจะบริโศกด้วยร่างกายจริง ๆ เป็นความคิดฝัน ก็ได้ ฝันไปในทางกามารมณ์ เพลินทางกามคุณอย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วสบายใจอยู่ในเวลานั้น ก็เรียกว่าสวรรค์กามาวจรได้. เรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่ง ซึ่งจะต้องพูดกันคราวอื่น พูดแต่หลักไว้ ที่ก่อนว่า **ความรู้สึกทางกามารมณ์ทุกชนิด เป็นมโนภาพ** **ทั้งนั้น** : ความรู้สึกทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ทั้ง ๖ นี้ล้วนแต่เป็นมโนภาพ; แต่คนไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นมโนภาพ เพราะว่ามันอัตโนมัติและเร็วที่สุด. ความรู้สึกที่เรารู้สึกนี่คือส่วนที่เป็นมโนภาพ ไม่ใช่จริง ๆ; เช่นว่า ผู้ชายไปกอดผู้หญิงเข้า ความรู้สึกที่ว่าเป็นผู้หญิงนั้น เป็นส่วนของมโนภาพ, ตัวผู้หญิงจริง ๆ นั้น ก็เป็นส่วนหนึ่ง; แต่มโนภาพนี้สร้างเสร็จรวดเร็ว ไม่อาจจะรู้สึก.

ของปลอมที่เหมือนคนนี่ ก็เป็นมโนภาพทำให้มีความรู้สึกอย่างเดียวกัน, มโนภาพสร้างได้อย่างเดียวกัน. ความรู้สึกกำหนดด้วยกิเลส ราคะอะไรนี้ นี่ล้วนแต่เป็นมโนภาพ, เป็นส่วนที่เกิดขึ้นจากมโนภาพ เป็นผลของการเกิดมโนภาพ. หูกระทบเสียงอย่างนี้ สัญญาสร้างมโนภาพขึ้นมาเป็นเสียงนั้นเสียงนี้ ทิ่มที่ทันควันโดยไม่รู้สึก, แล้วเราคิดว่าเสียงจริง ๆ. ถ้าเสียงจริง ๆ ไม่สำเร็จ ประโยชน์อะไร ต้องเป็นเสียงของมโนภาพ มันจึงจะสำเร็จแก่จิตใจ, เมื่อสัมผัสอะไรอยู่ก็ตาม ถ้ามโนภาพหรืออุปาทานนั้นมีความจริงทั้ง ๖ นี้ มีลักษณะเป็นมโนภาพเหมือนกันทั้งนั้น.

เรื่องนี้อาจจะพิสูจน์ได้ แม้ทางจิตวิทยา ทางวัตถุ ไปเรียนไปรู้ได้ทั้งนั้น. พวกหมอ พวกที่เชี่ยวชาญเรื่องทางระบบประสาททางจิตใจ แล้วก็เรื่องทางเพศด้วย, ถ้าเป็นหมออย่างนี้จะออกไปจะอธิบายได้ว่าเป็น imagination ที่เรียกกันว่าเป็นมโนภาพ.

ความรู้สึกกำหนด ความรู้สึกเสกสรรค์, ความรู้สึกอะไรต่าง ๆ ความรู้สึกอย่างนี้ เกิดมาจากส่วนที่เป็นมโนภาพ, ไม่ใช่จากของจริง.

มันเลยมีความแน่นอนอีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อมันเป็นมโนภาพ มันจึงแน่นอนว่า มันเป็นสิ่งที่กำจัดได้ เป็นสิ่งที่สามารถกำจัด ฉะนั้นกิเลสนี้เป็นสิ่งที่สามารถกำจัดได้.

สรุปความเสียที่ แต่เพียงว่า ที่เรารู้สึกอยู่ในใจ นั่นแหละคือจริงเท่านั้น มันจะรู้สึกอย่างไร มันก็เป็นเช่นนั้น, รู้สึกเอิร์ดอรรอย รู้สึกสกุสกุสนาน, มันเป็นมโนภาพที่ให้ผลเหมือนกัน.

ฉะนั้นอย่าเข้าใจว่า เป็นพระเป็นเณรอยู่ ไม่สัมพันธ์กับเพศตรงกันข้ามแล้วจะไม่มีสวรรค์ชั้นกามาวจร, มันมีได้เต็มที่ ในลักษณะที่เป็นมโนภาพ; มีความกระสันมีความกำหนด มีอะไรเหมือนกับเข้าไปแตะต้องเพศที่ตรงกันข้ามเข้าจริง ๆ ก็ได้. พูดถึงฉรวาวสแล้วไม่ต้องสงสัยเลย เพราะทำอะไรก็ได้ พูดแต่ **พระนี่ก็ยังมีทางที่จะเป็นกามาวจรได้แล้วทั้ง ๖ ชั้น ด้วยมโนภาพ ก็มีผลเท่ากัน.**

ที่นี้เลื่อนมาถึงพวกรูปาวจร ๑๖ ชั้น ที่เราเรียกกันว่า รูปพรหม ๑๖ ชั้น, แจกไปตามพวกปฐมฌาน ตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน. ไปดูบัญญัติรายชื่อในพวกหนังสือสวดมนต์ก็ได้ นี่คือความที่จิตสบาย, **สบายเพราะมีวัตถุที่ไม่เกี่ยวกับกามคุณ.** แต่มีวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง มาทำให้พอใจ ได้รสได้ชาติได้ แม้แต่วัตถุของเล่นที่ไม่เกี่ยวกับกามคุณ ถ้าทำให้ได้รับความพอใจได้ ก็เป็นรสชาติของรูปาวจรได้, เป็นความสุขอย่างรูปาวจรได้ พอใจอะไร ชอบเล่นอะไร.

ผมจะเล่าความรู้สึกของผมให้ฟังบางอย่างก็ได้ : พอใจ

เพราะได้ถ่ายรูป ฟังดูดี ๆ นะ. ผมพูดว่า **พอใจเพราะได้ถ่ายรูป** พอได้เล็งแล้วก็แน่ใจว่า สบายแน่แล้วก็ถ่าย, จะได้พอใจอย่างยิ่ง. ทำไม่จึงเรียกว่าอย่างนี้ ว่าพอใจเพราะได้ถ่ายรูป เพราะว่าฟิล์มตั้งหลายลิบม้วน ล้างแล้วไม่เคยอัดเลย, ไม่เคยอัดรูปเลย ไม่เคยอัดออกมาเป็นรูปกระดาษหรือรูปถ่ายเลย, แล้วบางม้วนก็ไม่ได้ล้าง ทิ้งไปเลย. **แต่ว่าความพอใจสูงสุดที่ได้ถ่ายรูป,** หรือว่าเล็ง หรือว่าคำนวณ หรืออะไรต่าง ๆ อย่างนี้ก็เรียกว่า กามาวจรไม่ได้ **ความพอใจนั้นเป็นกามาวจรไม่ได้ ต้องเป็นประเภทรูปาวจร หรืออรูปราวจร** อย่างใดอย่างหนึ่ง, แล้วแต่จะไปฟังเล็งส่วนไหน. ฉะนั้นไม่ต้องพูดถึงพวกที่เล่นนกเขา เล่นปลา กัด เล่นลายครามอะไรนี้ ไม่ต้องพูดถึง มันพอใจอย่างยิ่งเหมือนกับผมพอใจถ่ายรูปโดยไม่ต้องล้าง. ถ้าเอาเป็นไม่มีรูป ไม่มีตัวมีตนกัน ก็เป็นพวกอรูปราวจร, เอาวัตถุเป็นหลักก็เป็นรูปาวจร. ครั้งหนึ่งเป็นอย่างนั้น เคยเป็นอย่างนั้น.

นั้นเขาไปจำแนกมันอย่างหนึ่งตามแบบในคัมภีร์ เจริญปฐมฌาน ตติยฌาน ตติยฌาน อะไร ก็ล้วนแต่ เอารูปเป็นอารมณ์ทั้งนั้น. ฌานไหนก็ตาม ประเภทรูปาวจรต้องเอาของที่มีรูปเป็นอารมณ์ เช่นดวงกสิณ แม้แต่ลมหายใจ, แม้แต่ซากศพ แม้แต่อะไรก็ตาม ถ้ามันเกิดฌานสำเร็จขึ้นมาได้เพราะเหตุนี้ มันเป็นรูปาวจร.

แต่เดี๋ยวนี้ เราไม่ต้องการจะพูดในขอบเขตที่จำกัด, เราเปิดกว้างสำหรับทุกคนมีได้ ก็คือพอใจในวัตถุที่มีรูปล้วน ๆ พอใจอย่างหลงใหล. บางคนเล่นนกเขาจนมีเมียไม่ได้ หรือไม่อยากมีเมีย; เพราะว่าถ้าเกิดมีเมีย มันก็เล่นนกเขาไม่ได้ มันต้องทะเลาะกัน หรือว่ามีนอร์รอยเสียเกินไปกว่าที่จะคิดมีเมีย จนตายเลย. นี่คุ้นเคยกับ

ผมเพราะผมยังเคยขอเขา. ความพอใจเป็นหลัก ถ้าสิ่งนั้นเกิดกับรูป ก็เป็นรูปล้วน ๆ แม้แต่นั้นกนกเขาบางคน มันก็สนุกต่าง ๆ กัน, บางคนสนุกเพียงว่า เมื่อต่อ, เมื่อต่อจนเขานั้นสนุกที่สุด ต่อได้แล้วให้ใครก็ได้ ไม่ได้คิดที่จะเอามาเลี้ยง ให้เป็นนทวิเศษวิโส ให้ใครก็ได้. แต่เขาจะมีความเอร็ดอร่อยสูงสุด สุดจิตสุดใจ ก็คือตรงที่ต่อจนได้, แล้วก็เดินไปต่อจน หรือนั่งเฝ้านก หรือต่อจนมันสบายไม่มีเวลาไหนเสมอเหมือน. นี่มีมากที่มนุษย์เรา เวลาหนึ่งหรือบางโอกาส หรือวัยหนึ่งสมัยหนึ่ง มันก็หลงไหล ในสิ่งที่เป็นรูป มีรูปล้วน ๆ ไม่เกี่ยวกับกามารมณ์. ทีนี้คุณไปแบ่งชั้นเอาเอง ให้มันได้ ๑๖ ชั้น.

ทีนี้ **พวกอรูปาวจร** ก็หมายความว่า อายามีรูป, เป็นเรื่อง **เกียรติ** โดยเฉพาะพวกยกหูชูหางนี้ เรื่องอรูปาวจรแท้, พวกพรหมเขามีสัญหาเหลือแต่อดีตวาหุพาหวน ตัวกู-ของกู ตัวกู-ของกู. ฉะนั้นตัวกู-ของกูนี้มันไม่มีอำนาจเท่าเกียรติ; เช่นว่า **เรา** **อุตสาหพยายามมากในการงาน หรือศิลปชนิดใดชนิดหนึ่งโดยหน้าที่, เช่นเป็นศิลปินเขียนหรือว่าเป็นราชการ, หรือกระทั่งว่าเป็นอินยิเนียร์อย่างนี้เป็นต้น ค้นคว้าแต่เรื่องเทคนิคต่างๆ, พวกเหล่านี้สบายใจเมื่อรู้สึกว่ารู้ มันไม่สบายใจ เมื่อจะไปรับจ้างเอาเงิน อะไรมากนัก. เมื่อค้นพบและรู้, หรือว่าเพียงรู้สึกว่าคุณทำงาน หรืออูเก่งพอไม่ต้องการเงิน ไม่ต้องการวัตถุ. ถ้าต้องการเพียงแต่เกียรติ เพื่อตัวกู-ของกู อย่างนี้เรียกว่า พวกอรูปาวจร คือเอาสิ่งที่ไม่มียุปร่างเป็นหลัก แล้วทำความพอใจ หรือทำความยึดมั่นถือมั่น ให้อย่างสูงสุด ลึกซึ้งที่สุด เหนียวแน่นที่สุด ก็พอแล้ว, ความหมายมันเท่ากัน.**

แล้วทุกคนก็กำลังพยายามอยู่ไม่ใช่หรือ? ทุกคน นี่ผมกลัวพูดว่า พยายามที่จะให้มันเก่ง ดูจะไม่มี, มีแต่ว่าบ้ามาก บ้าน้อยเท่านั้น, มัน**ต้องการจะเก่งกันทั้งนั้น. ความได้เป็นนี้ คือ รสอร่อย ประเภทอรูปาวจร** ไม่ต้องการเงิน ไม่ต้องการของ ไม่ต้องการให้ใครชม ไม่ต้องการให้ใครรู้ ค้นพบได้ก็สบายใจ. แต่ถึงแม้ต้องการให้คนชมก็เถอะ มันก็ยังไม่มีรูปอยู่นั้น, ยังเป็นอรูปาวจร.

ทีนี้มันสูงต่ำต่างกันระดับ ๔ ชั้น มันพอจะแจกออกไปได้ แต่ถ้าเป็นเรื่องทางศาสนา **ทางลัทธิทางศาสนาแท้ ๆ อากาสาัญญาตนะ** เช่น อากาสสำหรับเป็นที่ให้จิตเพ่ง, เอาวิญญาณให้จิตเพ่ง, เอาความไม่มีอะไรให้จิตเพ่ง เอาความรู้สึกที่ไม่ได้เป็นหรือตายให้จิตเพ่ง. **อรูปฌาน ๔ ก็ล้วนแต่ความสบายใจ เกิดมาจากสิ่งที่ไม่มียุรูป, ความสบายใจสูงสุดที่เกิดมาจากสิ่งที่ไม่มียุรูป** ด้วยกันทั้งนั้น.

เอาละ, เรา ๆ นี้ บางวันเกิดบ้าขึ้นมา นั่งปล่อยจิตว่างเฉย ๆ สบายใจ ก็เป็นอย่างนี้ได้, เป็นอย่างอรูปาวจรได้. อากัญญาตนะแล้วคำว่า อากัญญาตนะนี้อยากจะบอกให้รู้ว่า บางที่เป็นชื่อนิพพานที่ถูกต้องก็มี, แต่ชื่อนี้มันนิยมกันได้. ที่เป็นโลกียะก็เป็น พวกอรูปฌานที่ ๓ บางทีชื่อนี้เอามาใช้เป็นชื่อนิพพาน คล้ายคลึงกันก็ได้. ถ้าคุณอ่านหนังสือบาลีได้, ผมเคยพบอรรถกถา แล้วก็โดยบังเอิญ คนไม่รู้, หลงตายเลย เข้าใจผิด, หลงไปว่าหนังสือผิด ไปแก้ของเขาอะไรของเขา. หรือถ้าเรา นั่งชมท้องฟ้าที่เว้งว่าง แล้วสบายใจที่สุดอย่างนั้นจะเป็นอะไรก็เป็นรวมในพวกนี้, ไม่ใช่ก้อนเนื้อ หรือไม่ใช่อะไรนะ คือความว่าง เว้งว่างท้องฟ้า มันแล้วแต่ อะไรที่ไม่มียุรูปนั้นก็แล้วกัน, ถ้ามันทำให้เกิด

ความพอใจยึดมั่นถือมั่นในความพอใจนั้นได้ ก็เป็นพวกสังสารวัฏฏ์
 นี้ทั้งนั้น

ฉะนั้น **ในคน ๆ เดียว ในชาติหนึ่ง หรือในวันหนึ่งก็**
เถอะ อาจจะเป็นได้ครบ ใน ๓๑ ภูมินี้; อย่างนี้พวกอภิธรรม
 เขาไม่ยอมดอก เขาว่า ผมโกหกมาหลอกลวง พูดเอาเองเขาเข้าใจ
 ไม่ได้ เขาต้องว่าอย่างนั้น. เพราะเขาเอาไว้คนละภพคนละชาติ
 เข้าโลงแล้วเข้าโลงอีก ถึงจะได้สักชั้นหนึ่ง สักภูมิหนึ่ง, แล้วก็ตาย
 แล้วก็ไปเกิดในพรหมโลก ไปเกิดในชั้นนิมิต, เขาพูดกันอย่างนั้น
 มันต้องหลังจากตายแล้ว เข้าโลงแล้วเข้าโลงเล่า.

ที่ที่เราพูดว่าในวันเดียว มันจะพบได้ คำว่า ชาติ ของเรา
 หมายถึงการเปลี่ยนจิตใจ, ความเกิดของจิตใจครั้งหนึ่ง ๆ มี
 ตัวกู-ของกู อย่างโน้น อย่างนี้, เอรีดอ้อยอย่างโน้น อย่างนี้ ขึ้น
 มาครั้งหนึ่ง เรียกว่าชาติหนึ่ง, วัน ๆ หนึ่ง ก็มีได้หลายสิบชาติ,
 แล้วก็แตกต่างกันได้จน บางขณะะ ไม่ใช่ทุกคน อาจจะเป็นทั้ง ๓๑
 ภูมิได้เลย, ซึ่งเป็นคนที่มีใจคอประณีต เป็นนักศึกษา มันเปลี่ยน
 จิตใจใหม่ได้แปลกออก ๆ ออกไปเกิน ๓๑ ภูมิก็ยังได้, เกิน ๓๑
 ชาติก็ยังได้.

ถ้าอะไรไม่บีบบังคับ ผมนั่งดูปลาได้วันละ ๖ ชั่วโมง ไม่ลุก
 เลยก็ได้ นั่งดูปลาที่เลี้ยงไม่ต้องลุกไปไหนเลยก็ได้ คือมันถูกกัน
 อะไรก็ไม่รู้. ฉะนั้นอย่าเข้าใจไปว่า จิตนี้มันจะไม่เปลี่ยนขนาดหนัก
 เปลี่ยนอย่างไรมันเหมือนกันเลย มันเปลี่ยนได้.

แล้วมันมีอีกอย่างหนึ่งที่ว่า ถึงแม้เป็นพระอรียเจ้า เป็น
 พระอรียบุคคล มันก็ไม่พ้นไปจากสิ่งเหล่านี้; แต่ว่าไม่ได้ยึดมั่น
 ถือมั่นในสิ่งเหล่านี้. ฉะนั้น **พระอรียบุคคลประเภทอนาคามี**
จึงอยู่ในนิมิตในสมาบัติอย่างพวกฤาษีมีนี่ อย่างเดียวกัน,

อรูปฌานชนิดใดชนิดหนึ่งเหมือนกัน เพราะไม่รู้ว่าจะทำอะไร
 จึงหันมาสบายใจ พักผ่อนฆ่าเวลาอยู่ด้วยสิ่งเหล่านี้, เพียงแต่ว่า
 จิตไม่ได้ยึดมั่นถือมั่น เหมือนกับปุถุชน ซึ่งพอมันอ้อยเข้าแล้ว มัน
 ยึดมั่นถือมั่น แม้มันอ้อยในนิมิต. พระอรียบุคคลไม่รู้จะฆ่าเวลา
 ด้วยเรื่องอะไร ก็มาเข้าฌานเล่นอย่างนี้ก็ทำกัน, **มันเป็นเพียง**
พักผ่อนและฆ่าเวลา. ฉะนั้นพระอรหันต์จะเดินดูดอกไม้เล่น
 อย่างนี้ก็ได้ เวลาทั้งหมดไป และมันก็ทำได้โดยความเพลิดเพลิน
 เหมือนกัน, แต่มันเป็นการเพลิดเพลินที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น. ฉะนั้น
 การฆ่าเวลาล่วงไปนั้น เขาเป็นประมาณไม่ได้, มันต้องเอาที่จิตใจ
 ที่ตกเป็นทาสของสิ่งนั้นหรือไม่ คือยึดมั่นถือมั่นหรือไม่.

นี่มันจะต้องอธิบายกันมากกว่านี้ แต่ว่าเท่านี้ทีพอจะเข้าใจได้
 ว่าสังสารวัฏฏ์พวกอภิธรรมเขาขึ้นแยกออกไปถึง ๓๑ ชาติหนึ่ง.
 เราก็มืดได้ในคนหนึ่ง วันหนึ่ง ฉะนั้น **เมื่อใดไม่เป็นสังสารวัฏฏ์**
เมื่อนั้นก็เป็นนิพพาน; นี่บอกให้รู้นะ, อย่าเอาอย่างนี้ไปตอบ
 สอบไล่ละ ตกหมดเลย. เขาไม่เอาดอกในสนามหลวงสนามอะไร
 เขาไม่เอาคำพูดอย่างนี้ หลีกเกณท์อย่างนี้. แต่ที่ผมบอกให้รู้
 มันเป็นเรื่องจริงอย่างนี้แล้วมันคนละชนิด.

นี่คล้าย ๆ กับขยายความครั้งที่แล้วมาแล้ว สังสารวัฏฏ์และ
 นิพพานมีได้ในคน ในนามารูปของวันหนึ่ง ๆ ได้ สลับกันไป,
 มีตัวกู-ของกูเมื่อไร ก็สังสารวัฏฏ์ชนิดใดชนิดหนึ่งเมื่อนั้นใน ๓๑
 ชนิด, เมื่อไม่มีตัวกู-ของกู คือว่างอยู่ มันก็เป็นนิพพานชนิด
 ชิมลอง ชนิดชั่วคราว ชนิดทันตาเห็น เมื่อนั้น.

เอาละ, สมมติว่า เรานั่งสบายใจ คริ้มใจ เพราะรู้อะไรใหม่
 หรือคิดอะไรใหม่ หรือทำอะไรใหม่ สำเร็จได้อย่างหนึ่ง อย่างนั้น
 ก็เป็นสังสารวัฏฏ์ จะเป็นชนิดรูปาวจรอรูปาวจรอะไรก็ตาม; แต่

พอหลังจากนั้น มันบ่อขำมันขี้เกียจเข้า ก็ต้องหยุด หยุดสบายใจ หยุดครีมีใจ หยุดอว้อย; เหมือนเสียงขลุ่ยกลับมากอไฟ, อย่างนั้นมันเป็นความพักผ่อน เป็นนิพพาน เป็นความหยุดหรือความดับชั่วคราว แบบที่เรียกว่า ตังคณิพพาน, ทีภูริธัมมณิพพานก็เรียกนิพพานที่เป็นเองอย่างนี้ ก็เรียกว่านิพพานอยู่นั้น; เพราะรสชาติมันเหมือนกับนิพพานจริง นิพพานถาวร, คือว่ามันไม่มีอะไรในทางดีใจหรือเสียใจ อร่อยหรือไม่อร่อย, เป็นความหยุด แต่มันอาจจะยังมีน้อยเต็มที.

นี่เราหมายเอาว่า เมื่อขณะที่กิเลสไม่ได้ครอบงำจิต, **เมื่อจิตไม่มีกิเลสเข้าครอบงำ ก็ให้ถือว่าเป็นขณะของนิพพาน** ในปริยายต่ำ ๆ อย่างนี้, แล้วก็เหมือนที่อธิบายให้ฟังแล้ว มันต่างกัน. แต่อันหนึ่งชั่วคราว, อันหนึ่งถาวร อันหนึ่งเปลี่ยนกลับไปวนวายได้, อันหนึ่งกลับไปวนวายไม่ได้ อีกต่อไป คือกลับเป็นสังสารวัฏฏ์ไม่ได้อีกต่อไป, มันต่างกันเท่านั้น.

ภพภูมิของจิต ๔^๖

พ มเห็นว่า เรื่องภูมิของจิตนี้มีันอยู่ที่จิต; จิตอยู่ที่ไหน โลกก็อยู่ที่นั่น. จิตกำลังเป็นอย่างไร โลกก็กำลังเป็นอย่างนั้น. เพราะฉะนั้นเราจึงเห็นได้ว่า ในโลกนี้ โลกของมนุษย์นี้ มันมีอะไรครบทุกภูมิทุกภพ; มันแล้วแต่ว่า จิตกำลังเป็นอย่างไร. ถ้าจิตหมกมุ่นในกามารมณ์บุชชากามารมณ์ โลกนี้ก็เป็นกามาวจรภพ สำหรับคนเหล่านั้น. บางคนจิตเป็นรูปาวจรภูมิ หรืออรูปาวจรภูมิ โลกนี้มันก็เป็นภพ เป็นภูมินั้น สำหรับคนนั้น. เพราะว่าเมื่อ

เราไปสนใจ หรือว่ายึดมั่น ถือมั่นในสิ่งใด สิ่งอื่นมันก็เหมือนกับไม่มี. เอาที่จิตใจเป็นหลัก.

ปัญหาที่เหลืออยู่แต่ว่า เขาเป็นอย่างนั้นตลอดไป หรือว่าเป็นชั่วคราว? ถ้าเป็นอย่างนั้นตลอดไปมันก็ไม่มีปัญหา เช่น คน ๆ นี้มีจิตใจไม่ชอบกามารมณ์ ชอบสิ่งที่ไม่ใช่กามารมณ์ตลอดชีวิตไป มันก็ไม่มีปัญหา; โลกนี้ทั้งโลกมันก็เป็นรูปโลก อรูปโลก สำหรับคนนั้นไปโดยแน่นอนตายตัว. แต่ที่นี้จิตใจที่มันยังกลับไปกลับมาได้ ชั่วโมงนี้ชอบกามารมณ์ ชั่วโมงหลังชอบพักผ่อน ไม่ยุ่งกับกามารมณ์, หันไปสนใจเรื่องรูปธรรมล้วน ๆ หรืออรูปธรรมล้วน; เมื่อหันแหละคือที่ว่ามันสลับเปลี่ยนกันอยู่ เป็นการเปลี่ยนแปลงระหว่างภพ ระหว่างภูมิลงไปทีเดียว; และอาจจะมิได้ครบทั้ง ๔ ภูมิโดยอนุโลม (อย่าลืมคำว่า “โดยอนุโลม”).

นาย ก. เป็นคนธรรมดาสามัญ มีการศึกษาดี มีฐานะการเป็นอยู่ดี อายุก็มากแล้ว; ชั่วโมงหนึ่งอาจจะสนใจเรื่องกามารมณ์ เรื่องเพศ เรื่องอะไรก็ตามที่เคยกระทำมา; อีกชั่วโมงหนึ่งก็เบื่อเอือมจะไปขลุกอยู่กับวัตถุ ศิลปะหรือสัตว์เลี้ยง หรืออะไรก็ตาม ที่มันไม่เกี่ยวกับกามารมณ์; บางทีเป็นหลายชั่วโมงหลายวันก็ได้. บางทีก็เมื่อสิ่งบ้า ๆ บอ ๆ เหล่านี้ ล้ำรวมจิตใจ พอใจ แน่วแน่นันคงอยู่กับเรื่องบุญกุศล เรื่องโลกหน้า, หรือแม้ที่สุดแต่ว่า เรื่องเกียรติยศ ความงาม ความดี; เขาก็กลายเป็นคนละคนไป. บางเวลาที่ชอบว่าง ไม่มีอะไรเลย, อย่ามีอะไรมาครอบงำในจิตใจ ชอบความว่าง. หรือยิ่งเป็นผู้ที่เคยศึกษา ปฏิบัติวิปัสสนามาบ้างแล้ว ก็สามารทำให้จิตว่างจากสิ่งรบกวนได้เป็นคราว ๆ.

นี่แหละคุณเข้าใจเถอะว่า นาย ก. คนนี้เขามีครบทั้ง ๔ ภูมิ แต่มันไม่ถาวรเด็ดขาดลงไป; เป็นเรื่องชั่วคราว กลับไปกลับมา.

เต็วอยู่ในภุมินีนี้เต็วไปอยู่ในภุมินีนั้น : หรือถ้าเขาเกิดเพลอนิดเต็วก็อาจเป็นกามาวจรชั้นแล้ว ก็ได้, หรือทำผิดจนร้อนใจ เหมือนกับตกนรกก็ได้, หรือไปติดตะรางก็ได้; เพราะบุญชมนั้นเปลี่ยนได้ อย่างนี้. เมื่อเขาทำชั่วทำผิดแล้วร้อนใจ เขาก็ลงอบายแล้ว ทั้งที่อยู่โนโลกนี้, มีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์นี้ แต่ว่าจิตลงไปเ็นอบายภูมิแล้วเรียกว่ากามาวจรภูมิชั้นที่เป็นอกุศล.

ฉะนั้นคน ๆ หนึ่ง เป็นลัตวันรท เตรีจฉาน เปรต อสุรกาย เมื่อไรก็ได้, เป็นมนุษย์ธรรมดาสามัญอย่างปกติก็ได้. แล้วก็ เป็นรูปาวจรภูมิ, เป็นเทวดาในสวรรค์ มีความสุขความพอใจ อย่างเดียวกับเทวดาในสวรรค์ชั่วครู่ก็ได้, แล้วก็ เป็นพรหม อย่างในพรหมโลกที่ไว้ เหมือนที่พูดให้ฟังเป็นตัวอย่างมาแล้ว; เต็วอาจจะเป็นพระอริยเจ้าชิมลอง ผมใช้คำว่าชิมลอง, มีจิตใจเหมือนพระอริยเจ้าลักชั่วขณะหนึ่งก็ได้ คือ มีจิตใจว่างจากทุกสิ่ง ไม่มีอะไรรบกวน ไม่มีอะไรยึดถือ เป็นพระอริยเจ้าชิมลองก็ได้. แต่ ถ้าเป็นพระอริยเจ้าจริง ๆ ก็หมายความว่ามันไม่กลับมาอีก ส่วนพระอริยเจ้าชิมลองนั้นกลับมาอีก คืออาจจะมีสักขณะหนึ่ง ที่พอจะมีความรู้สึกพอใจในความว่าง-ในความไม่มี ตัวกู่นี้. คนธรรมดาสามัญไม่อาจจะเป็นได้ครบอย่างนี้; แต่ว่าฆราวาสชั้นดีเขาอาจจะเป็นได้ถึงขนาดนี้ เพราะว่าคำว่า "นิพพาน" นี้ มันมีหลายคำ ซึ่งแสดงนำหนักหรือความหมายหลายระดับ.

อย่างเช่นพูดว่า ต่ทั้งคณิพพานเรียกว่านิพพานก็ได้ แต่ไม่ถาวรไม่เด็ดขาด; มันประจบประเหมาะ ให้เรามีจิตใจว่างโปร่ง ไม่ยึดมั่นถือมั่น. เช่นเราไปอยู่ในสถานที่ ที่ธรรมชาติแวดล้อม ให้จิตใจมันว่างโปร่ง แล้วก็ว่างได้ มีจิตใจเป็นต่ทั้งคณิพพานได้. หรือเราไปนั่งคุยกับผู้ที่ เป็นลัตบุรุษ เป็นพระอริยเจ้า, เราก็มี

จิตว่างโปร่งไปชั่วขณะได้; อย่างนี้เขาเรียกว่า นิพพานประจบประเหมาะ. แล้วก็ มีจิตใจเย็นเป็นสุขสบาย เหมือนกับนิพพานจริงเหมือนกัน. แต่มันเป็นเรื่องชั่วคราว.

ถ้าเราสามารถบังคับด้วยการกระทำกัมมัญฐานภาวนาอะไร บังคับจิตใจให้มันว่าง ให้มันเย็น ได้ยาวออกไป; นี่ก็เป็นนิพพานชนิด วิชฌมภาวะคือเราจัดมัน ทำมัน ปรับปรุงมัน.

ถัดจากนั้นก็ เป็นนิพพานจริง ๆ พระอรหันต์จริง ๆ. ถึงอย่างนั้นก็ยังอาจแบ่งได้เป็นระดับ ๆ อีกหลายระดับ; แล้วยังแบ่งเป็นส่วนใหญ่ ๆ กันว่านิพพานที่จะรู้ได้ด้วยตนเอง ทันตาเห็น คือทันทีทันใด; หรือนิพพานที่จะต้องค่อยเป็นค่อยไปในโอกาสหลัง.

ฉะนั้นจึงถือว่า ฆราวาส หรือคฤหัสถ์อยู่ในโลกอย่างนี้ บางคราวก็มีจิตใจประจบประเหมาะพอที่จะได้ชิมรสของพระนิพพานตัวอย่าง; แล้วยังพอใจอยู่ได้ระยะหนึ่ง จะก็ชั่วโม่ง ก็วัน ก็เดือนอะไรก็ตามใจ มันก็เป็นได้. ตอนนั้นเราควรระวังตัวไว้ว่าอยู่ในแบบของโลกุตตรภูมิ หรือเป็นโลกุตตรภูมิแบบประจบประเหมาะ.

ขอให้เข้าใจไว้ที่ว่า คน ๆ หนึ่งเป็นฆราวาส เป็นคฤหัสถ์ อยู่บ้านเรือนมีบุตร ภรรยา สามี แต่เขาอาจจะมีจิตใจที่เปลี่ยนไปได้ครบทั้ง ๔ ภูมิ; ยังไม่ทันตายจากโลกนี้ไปไหน เต็วอยู่ในกามาวจรภูมิ เต็วอยู่ในรูปาวจรภูมิ เต็วอยู่ในอรูปาวจรภูมิ เต็วอยู่ในโลกุตตรภูมิ ซึ่งเป็นแบบหนึ่ง และชั่วคราว ไม่ใช่เด็ดขาดถาวร.

ศิลปะเกิดขึ้นเพื่ออะไร

พรากรจิตออกจากความวุ่น

ค วามมุ่งหมายที่แท้จริงของศิลปะบริสุทธิ์นั้น หมายความว่า ต้องการจะดึงจิต หรือพรากรจิตของผู้เห็นศิลปะนั้น ออกมาจากความวุ่นด้วยตัวกู ของกู ให้กว้าง. เหมือนที่เราเห็น ศิลปะที่สวยงาม, ที่บริสุทธิ์นี้เราก็ลืมเรื่องวุ่นวายใจทางบ้านช่อง ทางกิจการงานได้ เพราะศิลปะนี้ดึงดูดใจมายึดเอาไว้หมด แล้ว ศิลปะนั้นเองก็ไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกลัวว่าตัวกู ของกู ศิลปะนั้นจึงมี ค่าสูงสุด มีค่าเท่ากับธรรมะ. ศิลปะคือธรรมะ ธรรมะคือศิลปะ ไป; แต่ว่าเป็นธรรมะที่แสดงออกในรูปของวัตถุศิลปะ จึงน่าบูชา. แต่เดี๋ยวนี้ศิลปะเหล่านั้น มันเบื่อนไปด้วย “น้ำมันผี” จากกระโหลก ผีที่กล่าวแล้วนั้นไปหมด; มันกลายเป็นเครื่องมือของภูตผีปีศาจ เพื่อแสดงสิ่งลามกอนาจาร. เมื่อมนุษย์ไม่มีจิตใจเป็นอิสระแก่ตัว เพราะเบื่อนไปด้วยน้ำมันผีเหล่านั้น แล้วก็สามารถอ้างอิงด้วยเหตุผล

เป็นคู่แข่งกันเดียว ในการที่จะเอาสิ่งลามกอนาจารมาเป็นศิลปะ; ศิลปะจึงมีแต่ประเภทรูปเปลือยในหมู่ชนผู้ตกอยู่ในอำนาจของภูตผีปีศาจเหล่านี้. ทุกชิ้นล้วนแต่ให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกู ของกู กลุ่มไปหมด แล้วก็กำลังนิยมว่ารูปเปลือยเท่านั้นเป็นศิลปะของเขา. ศิลปะบริสุทธิที่นั่นหายไปไหน? มันหายไป ก็เพราะว่าเดี๋ยวนี้ตลาดที่ต้องการศิลปะนั้น มันมีแต่คนที่เือนไปด้วย “น้ำมันผี” อย่างที่กล่าวมาแล้วมอมแมมไปทั้งนั้น; ศิลปะของโลกจึงเหไปในทางที่ก่อให้เกิดกามราคะ หรือตัวตนที่เป็นไปในทางกามราคะ “เป็นตัวกู เป็นของกู” ยิ่งขึ้นไป เป็นศิลปะทำลายโลก ไม่ใช่ศิลปะที่จะพดวงโลกนี้ให้คงตาม อย่างนี้เป็นต้น.

ที่นี้พูดถึงภาพ เมื่อจะเป็นภาพเขียน หรือภาพแกะสลัก ภาพปั้นอะไรก็ตาม แม้แต่ภาพวิว ภาพอะไรก็สุดแท้ ถ้าจะเป็นศิลปะบริสุทธิ์ เป็นตัวเดียวกับธรรมชาติแล้ว มันต้องระงับความรู้สึกยึดมั่นว่าตัวกู ของกู ได้เหมือนกัน. เมื่อเราเห็นวิวสวย ๆ อย่างนี้ เราก็ลืมความยึดมั่นว่าตัวกู ของกู; เพลินไปด้วยวิวสวย ๆ ที่ชายทะเลที่ภูเขา อย่างนี้ นี่มันเป็นศิลปะ แม้จะเป็นศิลปะของธรรมชาติ; หรือเมื่อเราเอามาเขียนประดับฝาบ้าน มันก็เป็นศิลปะบริสุทธิ์ที่นำไปสู่ความว่าง. แต่ว่าศิลปะอย่างนั้นทั้งหมดไป ๆ ตามความที่ “น้ำมันผี” มันเือนคนในโลกมากขึ้น. อาตมาจะยกตัวอย่างง่าย ๆ ว่าที่เมืองชายทะเลสำหรับตากอากาศต่างประเทศแห่งหนึ่งที่มีชื่อเสียงในยุโรป : ที่ตากอากาศชายทะเลแห่งนั้น เมื่อ ๒๐ ปีก่อน เขาเขียนภาพโปสเตอร์ด้วยภาพวิว ที่นั่นสวยที่สุด โฆษณาไปตามจังหวัดต่าง ๆ ให้ชวนคนไปตากอากาศที่นั่น เพื่อเก็บเงิน เพื่อได้ประโยชน์. แล้วต่อมาไม่กี่ปีภาพอย่างนั้นไร้ความหมายในการโฆษณา จึงเอาภาพชาตินิยม เช่นเรือรบที่มีชื่ออย่างเดียวกับสถาน

ที่ตากอากาศนั้นเป็นภาพโฆษณา อาศัยความรู้สึกตัวกู ของกูทางชาตินิยม มายั่วคนให้ไปตากอากาศที่นั่น. ที่นี้ไม่กี่ปีต่อมาภาพเรือรบที่ปลุกความรู้สึกทางชาตินิยมก็ใช้ไม่ได้อีกแล้ว ต้องใช้ภาพหญิงในชุด bikini เป็นฝูง ๆ ในท่าทางที่ลามกอนาจาร มาโฆษณาให้คนไปตากอากาศที่นั่น. ที่นี้ ๑๕ ปีเท่านั้นมันก็เปลี่ยนแปลงมากอย่างนี้. นี่เป็นเครื่องวัดว่าจิตใจของคนเราเป็นอย่างไร และสิ่งที่เรียกว่าศิลปะนั้น จะเป็นเครื่องสนับสนุนสันติภาพทางจิตใจ หรือทางสังคมหรือไม่ หรือสนับสนุนอะไรกันแน่.

แม้ที่สุดแต่ดนตรี ซึ่งก็ถือว่าเป็นแขนงหนึ่งของศิลปะ; ถ้าดนตรีบริสุทธิ์ก็สามารถจะดึงดูดจิตใจให้ห่างจากตัวกู ของกู ได้เหมือนกัน เพลินไปในทางดนตรีนั้น; แต่อย่าเพิ่งเข้าใจว่าเป็นการบรรลุมรรค ผล นิพพาน; แต่เพิ่งเข้าใจว่าเป็นอุบายอันหนึ่งที่จะหยุดความรู้สึกว่า ตัวกู ของกู อันเดือดพล่านเสียได้; ไม่ให้ใครมา ฟังดนตรีก็หาย หรือกำหนดในทางกาม ฟังดนตรีบริสุทธิ์อีกแบบหนึ่งก็หายกำหนดในทางกาม อย่างนี้เป็นต้น; ดนตรีบริสุทธิ์ยังช่วยได้ในทางที่จะระงับความทุกข์ หรือความรู้สึกที่เป็นตัวกู ของกู. แต่เดี๋ยวนี้มีดนตรีประเภท Rock and Roll หรืออะไรทำนองนั้น ซึ่งแม้แต่เพียงชื่อก็ไม่ให้นำเอามาเอ่ยถึงเลย; มันก็เป็นดนตรีสำหรับจิตใจที่เือนด้วย “น้ำมันผี” อย่างที่ว่ามาแล้วนั้นเอง แทนที่จะเป็นดนตรีชนิดนำมาสู่ความเยือกเย็น สงบจากตัวกู ของกู มันก็เ้าความรู้สึกอื่นในเรื่องตัวกู ของกูมากขึ้น. โลกเรามัวเมาด้วยดนตรีอย่างนี้ยิ่งขึ้นไปอีกแล้ว ก็เป็นโลกที่เือนด้วย “น้ำมันผี” หรือเป็นโลกของภูตผีปีศาจมากขึ้นเท่านั้นเอง. เหมือนอย่างที่ว่าอาตมากล่าวในวันก่อนนั้นว่า ดนตรีชนิด ๘๐ % คือเพลงไทยสากลที่มีเนื้อร้องเหมาะสำหรับหญิงโสเภณีปะเปลาะผู้ชาย หรือผู้ชาย

ปะเหลาะโสภานี ซึ่งส่งกันอยู่ประมาณ ๘๐% ของเพลงไทยสากลทั้งหมดนั้น เพลงเหล่านี้ไม่ช่วยระงับความร้อนในทางยึดมั่นว่าตัวกู ของกู แต่กลับส่งเสริม. ถ้าเราลองไปฟังเพลงไทยแท้ ๆ แต่โบราณนั้น มันตรงกันข้าม; หรือแม้เพลงไทยโบราณนั้นบางเพลงที่พูดถึงความรัก พูดถึงความรู้สึกระหว่างเพศอย่างนี้ ก็ยังเยือกเย็นอยู่นั่นเอง ไม่ร้อนระอุเหมือนอย่างเพลงไทยชนิด ๘๐% อย่างว่า. แล้วเรายังจะเห็นว่าแม่ในบพขับ บหรือ่ง ในเรื่อง เสภาขุนช้างขุนแผนบางตอน ซึ่งพาดพิงการกระทำหรือความรู้สึกระหว่างเพศอยู่มาก แต่ก็ยังไม่ให้ผลเท่ากับเพลงชนิด ๘๐% นี้เลย. นี่คือนวัตกรรมอันสูงส่งของพุทธบริษัทชาวไทยเราที่เคยมีมาแต่ดั้งเดิมแล้วกำลังแปดเปื้อนไปหมด. หมายความว่า เมื่อจิตใจแปดเปื้อนไปด้วยน้ำมันนี่แล้วสิ่งเหล่านี้ก็ถูกตัดแปลงหันเหไปหมด จนมาสู่ความเหมาะสมแก่ความรู้สึกที่ว่าเป็นจิตใจที่แปดเปื้อนด้วยน้ำมันนี่นั่นเอง. เราจะได้เห็นคนบางคน มัวเมา ต้มด่าในเพลงชนิด ๘๐% นี้ เป็นหญิงสาวชนิดที่เปิดเพลง ๘๐% เกี่ยวตัวเอง ให้วิทยุช่วยเกี่ยวตัวเอง แล้วก็สบายอกสบายใจไปด้วยความรู้สึกที่เป็น “ตัวกู ของกู” เหล่านี้; แล้วจริยธรรมของโลกเรานี้ หรือของประเทศไทยเราก็ตาม จะเป็นไปอย่างน่าชื่นใจได้อย่างไร เพราะมันแปดเปื้อนไปด้วยสิ่งที่เรียกว่า “น้ำมันนี่” ไปเสียหมด.

ทั้งหมดที่พูดไปนี้ไม่ใช่เพื่ออะไรอื่นเลย นอกจากเพื่อให้เข้าใจคำว่า “ว่าง” กับคำว่า “วุ่น” และให้เข้าใจว่าสิ่งต่าง ๆ ที่แวดล้อมตัวเราอยู่ในยุคนี้มันไม่ส่งเสริมความว่างเสียเลย มันเพิ่มหนทางหรือลู่ทางที่จะวุ่นนั้นมากขึ้น; มันเพิ่มความยุ่งยากลำบากแก่ภูเขาเลากาให้แก่องค์กร หรือสถาบันที่มีหน้าที่คุ้มครองสงวนจริยธรรม รับผิดชอบในด้านจริยธรรม เช่นกระทรวงศึกษาธิการ

เราเป็นต้น และมันก็ไม่พ้นใคร ก็คือมือของครูบาอาจารย์ทั้งหลายนั่นเอง. นี่มันเป็นอุปสรรคศัตรูแก่เราอย่างไร เราควรจะรู้จักมันไว้ในฐานะที่มันเป็นอุปสรรคศัตรูอย่างไร.

ถ้ามองดูที่วรรณคดี ก็จะพบอย่างเดียวกันอีก. วรรณคดีที่ไพเราะอย่างบริสุทธิ์แล้ว ก็ต้องหยุดความรู้สึกเดือดพล่านของตัวกู ของกู ลงได้. เราลองเปรียบเทียบว่า ถ้าเราอ่านวรรณคดีเรื่อง “ขุนช้างขุนแผน” กับอ่าน “ปฐมสมโพธิ” อย่างนี้มันต่างกันอย่างไร วรรณคดีไหนเราตัวกู ของกู ให้ปล้ำขึ้นขึ้นมา วรรณคดีไหนทำให้ตัวกู ของกู เยือกเย็น สงบลงไป; แต่แล้วใครชอบอ่านหนังสือปฐมสมโพธิยิ่งกว่าเรื่องขุนช้างขุนแผน. หรือถ้าเปรียบเทียบเรื่อง “นิราศนรินทร์” นี่มันเป็นอย่างไรบ้าง. ครูบาอาจารย์ที่เป็นสุภาพสตรียังสาวอยู่ เมื่อต้องอธิบายบทโคลงนิราศนรินทร์บางบทแล้ว ก็แทบไม่รู้ว่าจะทำหน้าที่ทำอย่างไร รู้สึกกันอยู่เต็มที่แล้ว กระมัดกระเมี้ยนอย่างนี้แล้วมันยังไม่พอ; เพราะว่าวรรณคดีชนิดนั้น มันเร้าความรู้สึกที่เป็นตัวกู ของกู และเป็นไปทำนองกามราคะทั้งแก่ฝ่ายครูและฝ่ายศิษย์ มันจึงทำความร้อนเร้าระอุยุ่งยากลำบากขึ้นมา. นี่เพื่อเปรียบเทียบว่า ขณะนั้นไม่ว่างเสียแล้วทั้งครูและทั้งศิษย์; ควรจะมีวรรณคดีชนิดที่ทำให้ห่างจากความรู้สึกว่าตัวกู หรือของกู หรือให้มันสงบเย็นลงไปอยู่เสมอได้ เราก็จะได้รับประโยชน์มากมาย โดยไม่ต้องลงทุนมาก; คือเราไม่สร้างสิ่งซึ่งเป็นอุปสรรคศัตรูของจริยธรรมขึ้นมา; ไม่ทำให้เกิดอาการรวนเรหรือฟุ้งทลายแก่จริยธรรมขึ้นมา.

ศิลปะเพื่อสันติภาพหรือเพื่อมนุษย์^๒

ค นบางคนเป็นนักศิลปะเกินไป เขาก็เอาศิลปะเป็นศิลปะ. ที่จริงศิลปะนั้นก็เป็นส่วนประกอบอันหนึ่ง, หรือเป็นการศึกษา ชนิดหนึ่ง ที่ทำให้คนเราละเอียดลออ. พวกคนโง่ ๆ ก็คือคนไม่มีศิลปะ; ที่พูดอย่างนี้อาจจะไม่มีใครเชื่อ, แต่ขอให้ไปสังเกตดู : ถ้าคนช่างสังเกตละเอียดลออ คนนั้นจะไม่โง่ และคนนั้นจะมีศิลปะ. ฉะนั้นบางอย่างเราจะต้องเสียสละฝึกฝนให้เราเป็นคนละเอียดลออ รู้จักศิลปะ พอใจในศิลปะ กระทั่งสร้างศิลปะได้ด้วยตนเองได้.

เขาจะเป็นคนเฉลียวฉลาดลึกซึ้ง สุขุมรอบคอบ มองเห็นอะไรกว่าคนธรรมดา; แม้ว่าจะมาเรียนธรรมะกัน เรียนศาสนากัน คนที่มีจิตใจเป็นศิลปะ จะมองเห็นธรรมะลึกซึ้งกว่าคนโง่ ที่ไม่มีหัวแห่งศิลปะเสียเลย. ก็ต้องถือว่าศิลปะนั้นก็เป็นการศึกษาอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่าศิลปะที่แท้จริง ไม่ใช่ศิลปะลามกอนาจาร ซึ่งเดินผิดทางไปแล้ว.

ถ้าเราจะทำอะไรให้งาม ให้สวย ให้ละเอียด ให้ประณีต ให้ลึกซึ้ง เพื่อให้จิตใจดีกว่าระดับธรรมดา ควรจะเรียกว่าศิลปะ, แล้วยังอาจจะเอามาเป็นเครื่องมือใช้สอยเพื่อประโยชน์อย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้นได้อีก; โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แม้ที่สุดแต่ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ถ้ารู้จักใช้ศิลปะมันก็ยิ่งดี จะสำเร็จประโยชน์ได้มากกว่า.

ที่เรียกกันว่า วิจิตรศิลป์ ก็หมายความว่าทำยาก แต่คนก็ทำได้; แต่เมื่อทำได้แล้ว ก็ไม่ทำไปในทางที่จะเป็นประโยชน์ อย่างที่เขาชอบพูดกันนั่นว่าศิลปะเพื่อศิลปะ; อย่างนี้อาจตามพูดว่ามัน

บ้า. ถ้าศิลปะเพื่อศิลปะแล้วมันจะมีประโยชน์อะไร; มันต้องเป็นศิลปะเพื่อสันติภาพหรือสันติสุขของมนุษย์. อย่าศิลปะเพื่อศิลปะเสียอย่างเดียวตะพีดตะพือเหมือนที่ชอบพูดกันอยู่เวลานี้. ต้องเป็นศิลปะเพื่อสันติสุข หรือสันติภาพของมนุษย์เราทุกระดับ ทุกด้าน นั่นจึงจะเรียกว่าศิลปะ ที่ควรต้องการในหมู่มนุษย์, และโดยที่แท้ก็เป็นการศึกษาฝึกฝนชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน.

เดี๋ยวนี้คนในโลก ก็กำลังทำผิดในเรื่องนี้ : ทำศิลปะเพื่อศิลปะ แล้วก็เทลิดเปิดเปิงไปตามความประดิษฐ์ประดอย จนไม่มีประโยชน์อะไร ทั้งที่มันเป็นศิลปะ. เราก็ยอมรับว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นศิลปะ; แต่แล้วมันก็ไม่มีความประโยชน์อะไร นอกจากทำให้คนพวกหนึ่งบ้ามากขึ้นในโลกนี้ คือ บ้าศิลปะชนิดที่ไม่เป็นประโยชน์แก่สันติภาพนั่นเอง.

ความมุ่งหมายของคนตรี^๓

! รื่องร้องเพลง นี้ ถ้าเราศึกษาดูตามประวัติศาสตร์ของมนุษย์เรา เดิมเขามุ่งหมายที่จะให้ได้รับอารมณ์ที่เยือกเย็นเป็นความสงบ; ฉะนั้นจึงมีร้องเพลงกันแต่ในทางศาสนา หรืออย่างที่เรียกกันว่า โนโบสถ์มาก่อน; เป็นการร้องทำนองร้องเพลงนี้เพื่อให้คนลืมอารมณ์ที่ก่อกวน มาแต่บ้านเสีย. พอเข้าไปในโบสถ์แล้วก็เปลี่ยนจิตใจเป็นอารมณ์ที่เย็น หรืออย่างน้อยก็ที่พักใจ เพื่อที่จะคิดนึกในทางธรรมะ; นี่คือ ความมุ่งหมายที่แรกและสำคัญที่สุด.

ทีนี้ ต่อมา มนุษย์ก็ยังใช้การร้องเพลงนี้ เพื่อปิดกั้นอารมณ์

ที่เป็นทุกข์ที่เราร้อน ที่กระวนกระวาย; พอเราร้องเพลงแล้ว จิตใจที่กระวนกระวายระส่ำระสายเราร้อนนั้นเปลี่ยนเป็นปกติได้; นี่ก็ยังไม่ประพฤติปฏิบัติกันอยู่.

ต่อมา วิวัฒนาการอันนี้เลยเกิด จนกลายเป็นว่า เรื่องร้องเพลงนี้เป็นเรื่องกระตุ้นกิเลสที่ควรจะสงบให้หุบชานให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป; เพราะว่าคนสมัยหลังนี้นิยมความมีกิเลส, นิยมต้องการจะใช้กำลังของกิเลสให้มาก; ฉะนั้นเพลงนี้จึงเปลี่ยนความมุ่งหมาย เป็นกระตุ้นเรื่องของกิเลสไป.

ศิลปะนำไปสู่ความไม่เห็นแก่ตัว

ปางที่เราจะต้องนึกสูงไปถึงสิ่งที่เรียกว่า วรรณกรรม และ ศิลปกรรม เพราะว่าเป็นสิ่งที่ใคร ๆ ก็ ยกย่องบูชา เติบโต อวดโอ้อำกันนัก. วรรณกรรมและศิลปกรรมนี้ของมนุษย์ เราเคยมีมาอย่างไร และเดี๋ยวนี้เป็นอย่างไรลองกวาดสายตาดูไปให้ลึก ให้ไกล นับตั้งแต่ยุคพุทธกาลมาเลย จนกระทั่งถึงเดี๋ยวนี้. วรรณกรรมหรือศิลปกรรมก็ตาม ล้วนแต่มุ่งหมายความงามที่บริสุทธิ์; วรรณกรรมก็มุ่งหมายความงามของทางวรรณคดี สามารถที่จะจับจิตใจของคนให้มีความเห็นแก่ตัวเสียได้อย่างน้อยก็ชั่วขณะหนึ่ง; ศิลปกรรมก็เหมือนกัน **ความงามนั้นมุ่งหมายจะให้จับใจคน จนถึงกับลืมความเห็นแก่ตัวตนเสียได้** จึงใญ่บุคคลไปได้ ไปในทางที่จะให้สูงขึ้น. ถ้าสูงขึ้นก็หมายความว่าไม่เห็นแก่ตัว คือละ selfishness เสียได้ตามควร. แต่ต่อมา วรรณกรรมหรือศิลปกรรมเหล่านี้ ถูกอุปคาลด้วยมือของปีศาจแห่ง

ความสุขทางเนื้อหนัง บิดผันวรรณกรรม หรือศิลปกรรมนั้น ลงไปเป็นเครื่องมือของภูตผีปีศาจไป; ใช้บรรยายหรือพรรณนา หรือแสดงสิ่งที่เป็นเหยื่อของกามารมณ์จนสูญเสียความหมายของ วรรณกรรม หรือศิลปกรรมที่บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่กำลังหลงพ้อใจกันอยู่นัก. ขอให้กวาดสายตามองดูโดยละเอียดในเรื่องนี้เอาเอง เอาตามไม่มีเวลาพอที่จะแจกแจงละเอียดไปทุกเรื่อง ทุกราย.

สิ่งที่น่ากลัวที่สุด ก็คือดนตรีและเพลง. ดนตรีนั้นถ้าเป็น ดนตรีบริสุทธิ์ ก็ยังสามารถทำให้จิตใจว่างจากความยึดถือว่า ตัวกู หรือของกูอยู่; แต่ถ้าเป็นดนตรีสกปรก ก็ต้องปลุกความรู้สึกที่เห็นแก่ ตัวกูและของกู ยิ่งขึ้นไป. เพลงไทยโบราณนั้น, ต้องใช้คำว่า โบราณด้วย, เกิดขึ้นด้วยวัตถุประสงค์อย่างไร ครูบาอาจารย์ก็รู้ดี; ลีลาอย่างไร, เกิด reaction แก่จิตอย่างไร ก็รู้กันดี; ทำให้เกิดความนิยมพลอ่อนช้อยแก่ลักษณะเฉพาะ หรือกิริยามารยาทของคนไทย และหล่อเลี้ยงลักษณะอันนี้ไว้อย่างไร ก็รู้กันดี. ที่นี้ก็มาถึงยุคหัวเลี้ยวหัวต่อ เกิดเป็นเพลงไทยครึ่งชาติขึ้นมา ที่เรียกกันว่า เพลงไทยสากล หรืออะไรทำนองนี้ ก็เลยเปลี่ยนไปหมดทุกสิ่งทุกอย่าง. ดนตรีไทยเดิม หรือเพลงไทยเดิมอันบริสุทธิ์ของเรานั้น โอกาสไม่เปิดให้ใส่คำพูดโลกโตกหยาบโลนลงไปได้ เพราะถือเอาความไพเราะที่ถ้อยคำอันไพเราะ และลีลาของดนตรีบริสุทธิ์ที่ไพเราะ. ดนตรีใหม่ ๆ เกิดขึ้น เพราะต้องการจะหาโอกาสแทรก คำหยาบโลน โสกโตก และทำนองความเร่าร้อน รุนแรง รวดเร็วของปีศาจแห่งความสุขทางเนื้อหนังลงไป มันจึงเกิดระบบใหม่ขึ้นมาเป็นเพลงชนิดที่เปิดโอกาสให้ใส่คำโสโครก ดนตรีเร่าร้อน เป็นเหยื่อแห่งกิเลสลงไป. คนเป็นปุถุชนมากขึ้นทุกที เห็นดีเห็นชอบ เห็นงามตามกันไปทั้งโลก จึงเกิดดนตรีหรือเพลงแบบนี้ขึ้น. วัด

ความพอใจในเรื่องนี้ได้ ตรงที่สถานีวิทยุที่สืบแห่งก็ตาม ส่งเพลงพวกนี้มากที่สุด. บรรดาเพลงพวกที่ส่งไปนั้น ๘๐ % เป็นสำนวนที่เหมาะสมที่สุดสำหรับหญิงโสเภณีใช้ปะเหลาะผู้ชาย หรือผู้ชายปะเหลาะโสเภณีก็ได้ ไม่มีความหมายอะไรมากกว่านั้น. มันจะเป็นอย่างไร ในเมื่อบรรยากาศของเมืองไทยกลุ้มไปด้วยเพลงเหล่านี้. เราจะรู้สึกอย่างไรบ้างในการที่จะมีหน้าที่ต่อต้านการฟังหลาย หรือรวมของจริยธรรม. ถ้าจะให้ดีก็ลองเปิดวิทยุก่อนถึงเวลาจริง ๆ ที่เขาเตรียมการส่งนั้น เขาเปิดเพลงอะไรกันโดยมาก ยิ่งจะพบติงว่า โนโปรแกรมที่เขากำลังส่งกันอยู่อีก. นี่มันแสดงจิตใจของผู้ควบคุมการส่งวิทยุหรือผู้จัดโปรแกรมวิทยุ แล้วคนเหล่านี้จะจัดโปรแกรมของวิทยุออกไปอย่างไร. ขอให้ทำสถิติสถานีส่งวิทยุ และเรื่องที่ส่ง แล้วค้นให้พบว่าบทความ หรืออะไรที่ส่งเพื่อทะนุถนอมจริยธรรมของเรานั้นมีกี่เปอร์เซ็นต์; แล้วสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นบทความ ดนตรี และบทเพลง ที่เป็นอุปสรรค ศัตรู สร้างความรุนแรงให้แก่จริยธรรมของเรานั้น มีกี่เปอร์เซ็นต์. เด็กขนาดนิสิตมหาวิทยาลัยที่อาตมาเห็นแองด้วยตาตนเองนี้ นั่งทำการบ้าน ก็ยังต้องเปิดเพลงประเภทนี้ฟังอยู่ด้วยแล้วก็ทำการบ้านไปพลาง แล้วผลมันจะได้อย่างไร ครูบาอาจารย์ลองคิดดู. จะเป็นเด็กประเภทนี้เสียเองละครมัง ที่กำลังที่เฝ้าดมขี้ในม่งมหาวิทยาลัยนั้น นี่โง่งเป็นต้น. สถานีวิทยุของกระทรวงศึกษาธิการจะเป็นอย่างไรนั้น ท่านครูบาอาจารย์ก็ทรงทราบดี. ถ้ามีเพลงแบบนี้ที่ว่านี้ด้วยแล้ว ก็สุดวิสัยที่จะทนได้; ถ้ามีเมื่อไรก็ช่วยส่งข่าวให้อาตมาทราบบ้าง เพราะว่าอยู่ที่ไหนรับไม่ค่อยจะได้ บางวันก็รับได้ บางวันก็รับไม่ได้. ถ้าสถานีวิทยุศึกษาทำเช่นนั้นแล้ว อาตมาก็จะทำสักอย่างหนึ่ง จะชักชวนทายกทายิกา ภิกษุ สามเณร ทำสักอย่างเพื่อต่อต้าน. ทำนั่นทำนี่หลายคง

คิดว่าเดินขบวนละครมัง; นั้นมันเป็นไปไม่ได้ที่ทายก ทายิกา จะเดินขบวน; แต่มีวิธีประพุดติกระทำกันอยู่ ก็คือชักชวนกันมา มาก ๆ หุงข้าวแล้วใส่บาตร อุทิศส่วนกุศลให้แก่จริยธรรมที่ตายไปแล้ว; จะชวนกันทำอย่างนี้เพราะว่าไม่มีทางที่จะทำอย่างอื่นได้. มันช่วยไม่ได้. ดังนั้นเราเห็นได้ว่า บทเพลงและดนตรีประเภทนี้ได้ กลายเป็นเครื่องมือของภูตผีปีศาจแห่งความสุขทางเนื้อหนัง สำหรับผูกพันหัวใจลูกหลานตาตา ๆ ของเรา แล้วพาจูงไปสู่ความพังทลายของจริยธรรม เป็นที่น่าสลดสังเวชในความเสื่อมเสีย และหายนะอย่างยิ่ง.

ศิลปะกับการส่งเสริมบรมมรรคม

คลปวัตถุ วรรณคดี จิตรกรรม สถาปัตยกรรม โบสถ์ วิหาร อันสวยงาม หรืออะไรต่าง ๆ นี้ ผมก็ถือว่าเป็น ล้อมวลชน ทำชาวต่างประเทศให้สนใจเมืองไทยได้; ที่ลึกกว่านั้นก็คือ มันดึงใจคนไปได้แนวใดแนวหนึ่ง ตามที่สิ่งนั้นมันมี. **ถ้ามันเป็นไปถูกทาง มันก็ส่งเสริมบรมมรรคมอย่างยิ่ง** แต่บัดนี้สิ่งที่เรียกว่าศิลปะนั้น ไม่ไหวแล้ว ศิลปะสมัยใหม่นี้ทำให้เวียนหัว อย่างดีที่สุดเพียงทำให้เวียนหัว แล้วก็ไม่มีที่ส่งเสริมบรมมรรคม มีแต่เอาลามกอนาจารมาแฝงไว้ในชื่อของศิลปะเป็นส่วนใหญ่ส่วนมาก; ที่นี้ถ้าไม่เกี่ยวมากทางลามกอนาจารก็เป็นเรื่องที่น่ากลัวในเรื่องความคิดฝัน ซึ่งทำให้เสียเวลาเปล่า ๆ ไม่ทำให้เกิดความสงบสุข. **ที่นี้ วรรณคดี ดึงดูดคนได้มาก มันก็เปลี่ยนรูปไปในทางวัตถุ นิยมมากขึ้น ไม่ช่วยบรมมรรคม กลายเป็นยาเสพติดที่ดึงชวนคนไว้ไม่**

ให้ไปสนใจในบรมธรรมมากกว่า. สิ่งที่เราเรียกว่า จิตรกรรมอย่าง
สมัยโบราณ ที่ส่งเสริมความสงบ ทางจิต ทางวิญญาณถูกประณาม
ว่าครีคระบบบอ ไม่มีโอกาสมาแสดง มาอะไรกับเขาได้. ส่วน
จิตรกรรมชนิดที่ทำให้คนเวียนหัว กำลังก้าวหน้ารุ่งโรจน์. สื่อ-
มวลชนทั้งหมดนี้ ไม่ส่งเสริมบรมธรรม.

ศิลปะโดยวิถีใด

ต้องรู้จักใช้ศิลปะให้ถูกต้อง^๑

ถึ รู้จักใช้ศิลปะให้ถูกต้อง มันก็ยิ่งได้ผลลึกซึ้ง และสูง
ไปในทางความงดงาม น่าดูยิ่งขึ้นไปกว่าธรรมดา.
ตามธรรมดาที่เอาเท่าที่จำเป็น เพียงให้ไม่ตายหรือพอจะหาสุก; แต่
ให้ดีกว่านั้นมันก็ต้องมีความงดงาม. ฉะนั้น คำว่า “ศิลปะ” นี้ มันก็
ยกไว้สำหรับเรื่องที่จะต้องจัดให้มันถูกต้องถึงขนาดที่มีความงดงาม
บวกกันอยู่กับสิ่งที่เรียกว่าเป็นประโยชน์.

ใช้ศิลปะให้ถูกวิธี^๒

ที่ นี้มาดูกันในสิ่งที่สวยงาม หรือว่าที่นับถือบูชากัน สิ่ง
เหล่านี้ได้แก่สิ่งที่กำลังเกิดขึ้นกันอยู่ เช่น ศิลปะ เช่น

อารยธรรม วัฒนธรรม หรือปรัชญาในฐานะที่เป็นวัฒนธรรม. ศิลปะนี้มีปัญหา มาก เพราะว่ามันเป็นสิ่งดึงดูด. คำว่า "ศิลปะ" หมายถึงสิ่งที่มีความงามดึงดูด เปลี่ยนจิตใจของคนที่ได้พบได้เห็น ศิลปะนี้ ที่จริงมันมีประโยชน์ ถ้าใช้ถูกวิธี มันดึงใจคนไปสู่ผลที่น่าปรารถนา. แต่เดี๋ยวนี้เขาใช้ศิลปะเป็นเรื่องตลกเบียดคน ดึงไปสู่ความเป็นลามกอนาจาร หรือว่ามันเป็นตัวลามกอนาจารเสียเอง ไม่ใช่ศิลปะ แต่เขาเรียกว่าศิลปะ. ที่จริง**ศิลปะนี้ อาจใช้เป็นเครื่องมือได้ดีที่สุดที่จะพาคนไปไหนก็ได้** แต่แล้วมันพาไปไม่ถูก มันกลับไปหาสิ่งซึ่งเป็นข้าศึกแก่ความสงบ เป็นข้าศึกแก่บรมธรรม; แล้วถ้าพูดถึงศิลปะทางวิญญาณด้วยแล้ว มันก็ยิ่งวิเศษ. ศิลปะทางวัตถุ ทางภายนอก ที่มีปรากฏการณ์นี้ ถ้าใช้ให้ถูกวิธี มันก็พาไปสู่บรมธรรมได้เหมือนกัน พอใช้ผิดวิธี มันก็หันหลังให้กัน กลายเป็นเรื่องเนื้อหนัง เป็นเรื่องลามกอนาจาร.

ที่นี้ **ยังมีศิลปะอีกประเภทหนึ่ง คือไม่ใช่วัตถุ มัน เป็นศิลปะทางความคิด ความนึก ทางสติปัญญา รู้จักใช้สติปัญญา.** ถ้าศิลปะในส่วนวิญญาณอย่างนี้ละก็มันยิ่งวิเศษในการที่จะพาคนไปถึงบรมธรรม แล้ววิธีการที่จะพาคนไปถึงบรมธรรมได้นั้นแหละ คือยอดของศิลปะ. นำสงสารพวกฝรั่ง ที่เขามาแสวงหาศิลปะของพวกพุทธบริษัทที่เรียกว่า Buddhist art แล้วเขาก็แสวงหาพระพุทธรูป ไม้แกะสลัก หาดินอะไรไปอย่างนั้น เข้าใจว่าเป็น Buddhist art. ผมว่าแย่แล้วอย่างนี้ไม่เป็นธรรมเลย ดูถูกพวกเรา. Buddhist art ไม่ใช่อย่างนั้น ไม่ใช่วัตถุอย่างนั้น. Buddhist art คือวิธีที่แยบคายที่สุด สุขุมที่สุด น่าอัศจรรย์ที่สุด ที่จะเปลี่ยนจิตใจคน จากความทุกข์เป็นความไม่มีทุกข์ ระบุเฉพาะลงไป เช่น

อริยมรรคมีองค์แปด นั้นแหละคือ Buddhist art ของพระพุทธเจ้า ของพุทธบริษัทตลอดมา. พระพุทธเจ้าไม่เคยรู้จักพระพุทธรูป หรือศิลปะวัตถุใด ๆ จะมาอ้างให้เป็น Buddhist art อย่างนี้ เขาว่าเอาเอง พระพุทธเจ้าท่านรู้ถึงเรื่องศิลปะแห่งการฆ่าเสียซึ่งกิเลส ทรมานมนุษย์ที่เป็นอริพาล ทารุณโหดร้าย ให้กลายเป็นสัตบุรุษ ให้เป็นพระอรหันต์ นี่คือ Buddhist art.

เดี๋ยวนี้ศิลปะของชาวบ้าน ของคนทั่วไป เป็นวัตถุอย่างเดียว รู้จักเท่านี้ ไม่รู้จักศิลปะที่จริง ๆ มันน่าสงสาร แล้วต่อมาไม่เท่าไร ก็เลยกลายเป็นเครื่องมือของวัตถุนิยม เป็นเรื่องลามกอนาจารไป. พวกอารยธรรม วัฒนธรรม ก็เหมือนกัน ระวังให้ดี มันกลายเป็นโทษของวัตถุนิยมยิ่งขึ้นทุกที. ที่เรียกว่าอารยธรรม วัฒนธรรมนี้ ที่พูดถึงกันมาก ชูชกกันมากนี้ มันกลับตกต่ำลงไป เป็นโทษของวัตถุนิยม หรือเนื้อหนังมากขึ้นทุกที จนทำให้รักไปด้วยความทุกข์ ไม่ทำให้รักไปด้วยสันติภาพ...

ทำอะไรรให้เป็นศิลปะ : สนุกกับสิ่งที่ทำ

อ ยากจะพูดว่า เราอาจจะทำชีวิตแบบหนึ่ง ให้เต็มไปด้วยความสุขสนุกสนาน ไม่มีความทุกข์เลยก็ได้ ถ้าเรารู้จักทำจิตใจ : เรามีธรรมะในพระพุทธศาสนาทำจิตใจของเรา ให้อยู่ในสภาพที่เฉลียวฉลาดแจ่มแจ้ง รู้จักสิ่งทั้งปวงตามที่แท้จริง, ไม่ยึดถืออะไร เอามาไว้ให้เป็นของหนัก หรือเป็นความทุกข์. เรื่องที่เขาถือกันว่าเป็นความทุกข์ เราก็เห็นว่ามันเช่นนั้นเอง. หน้าที่ที่

เราจะต้องทำ เราเห็นว่าดีแล้ว ประเสริฐที่สุดแล้ว เราก็พอใจ, เราจึงทำมาหากินอยู่ด้วยความพอใจ ในการทำงานที่กระทำ เป็นสุขที่ได้กระทำ ถ้าเราพอใจ.

อาตมาไปยืนดูเขาทำงานในโคลน, เขาจับปลากันในโคลน เลอะเทอะสกปรกแล้วเหม็นด้วย รกรุงรังไปด้วยขวากหนาม แต่เขาก็ทำกันอย่างสนุกสนานเลย เพราะว่าเขาชอบที่จะได้ปลา. เขาก็ผลิตเพลินในการที่ได้มาที่ละตัวสองตัว, มันจะยุ่งยากลำบาก สกปรกเหม็นอย่างไร ก็ทำกันอย่างสนุกสนาน. ชีวิตนี้ก็เหมือนกันแหละ; ถ้าเรารู้จักจัดรู้จักทำ ทำความเพลิดเพลินให้เกิดขึ้น ในการกระทำ มันก็ไม่มีความทุกข์; ถ้ามันผิดหวังในบางกรณี เอ้า, มันเช่นนั้นเอง, มันเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ, จะต้องไปเป็นทุกข์กับมันทำไม; ถ้ามันเหนื่อยยากลำบาก ก็ยิ่งเห็นว่าเอ้า มันก็เป็นอย่างนี้เอง เหมือนกัน. ความเป็นอย่างนี้เฟื่องแต่ในแง่ดี, เขาผลที่ได้เป็นวัตถุมุ่งหมายอยู่เสมอมันก็สนุก; ฉะนั้นเราได้มีงานที่สนุก และก็ได้ผลได้ประโยชน์มาหล่อเลี้ยงชีวิต

แต่ว่าคนทั่วไปเขาไม่คิดกันอย่างนี้ เขว่ามันเหน็ดเหนื่อย ลำบากยุ่งยาก, เขาคิดว่าวิธีอื่นมี ที่ไม่ต้องเหน็ดเหนื่อยยุ่งยากลำบาก เช่นไปขโมย ไปจี้ ไปปล้นเขาก็ยังได้ พักเดียวได้เป็นแสนเป็นล้านก็มี; เมื่อเป็นอย่างนี้ก็ไม่มีความใคร่ที่จะอดทน ทำสิ่งที่ยากลำบากในหน้าที่การงาน. อย่างว่าจะแจวเรือจ้าง จะถีบสามล้อ จะล้างท่อถนน จะกวาดถนน จะอะไรก็ตามเถอะ ไม่มีใครชอบดอก เพราะว่าไม่รู้จักปรับปรุงจิตใจให้มันชอบ.

ต้องศึกษาธรรมะให้เพียงพอ สามารถปรับปรุงจิตใจให้ชอบ สิ่งที่เป็นหน้าที่การงาน; แม้จะเหน็ดเหนื่อยลำบากเหงื่อไหลไคลย้อย ก็ปรับปรุงจิตใจให้มันรัก ให้มันชอบ ให้มันพอใจได้ ก็เลย

ไม่มีความทุกข์ในหน้าที่การงาน. อุปมาเหมือนกับผีเสื้อ ทำมาหากินด้วยการเที่ยวสูบน้ำหวานในดอกไม้ ทำให้ธรรมชาติสวยงาม, ไม่มีความทุกข์เลย. มองดูกันแต่ในแง่นี้ ว่ามนุษย์ก็สามารถจะทำได้ ให้ทำการงานสนุกสนานไม่มีความทุกข์เลย; แต่ต้องรู้จักปรับปรุงจิตใจ, ไม่ใช่มันจะทำให้เองตามธรรมชาติเหมือนผีเสื้อ ซึ่งมันเป็นได้เองตามธรรมชาติ, เราจะต้องรู้จักปรับปรุงจิตใจให้สนุกสนานในการทำงาน.

คนเขาไม่เชื่อก็ว่า มันทำไม่ได้ หรือไม่อยากทำ มันต้องปรับปรุงจิตใจกันมากเกินไป; แต่ขอให้สนใจเถิดว่า ทางนี้มันเป็นทางสำคัญที่จะรอดได้ :-

อย่างว่าเราเป็นลูกจ้างซักผ้าล้างจานนี้ ทำไม่จะทำให้สนุกไม่ได้ละ. เราอย่าเห็นเป็นความยากลำบากเพราะมันก็ทำได้, แล้วมันก็ทำไปเรื่อย ๆ โดยไม่ต้องมีตัวตนที่น้อยอกน้อยใจเสียใจในโชคชะตาอะไรทำนองนั้น, โดยเชื่อลงไปเถอะว่า มันเป็นส่วนที่ดี, มันเป็นส่วนถูกต้อง, จนเรียกว่าเป็นธรรมะอย่างหนึ่งด้วยเหมือนกัน. ถ้าเราเป็นลูกจ้างล้างจาน ถูบ้านกวาดบ้าน หุงข้าว ทำข้าวปลาอาหาร, **ทำอะไรก็ให้มันเป็นศิลปะสนุกสนานไปในการงานเหล่านั้น; แม้แต่จะกวาดบ้านหรือกวาดพื้นบ้าน ลานบ้านให้เตียนให้สวยงามนี้, ลองไปดูใหม่ซิ กวาดด้วยความรักศิลปะ มันจะรู้สึกพอใจทุกครั้งทีกวาด,** ทุกครั้งที่กวาด พุดอย่างนั้นเลย, มันจะเป็นสุขทุกครั้งทีกวาดเลย ไม่ใช่ต่อกวาดเสร็จแล้วจึงจะเป็นสุข เพราะมันสามารถกวาดให้ดีที่สุด ทุกครั้งที่ไม่ว่ามันจะเชี่ยไป. แต่เดี๋ยวนี้คนไม่ได้ทำด้วยจิตใจ, จิตใจมันอยู่ที่อื่น, แล้วบางทีก็รู้สึกว่างานชนิดนี้งานไพเราะงานชู้ชา ฎไม่รัก ฎไม่พอใจ มันก็ทำไม่ได้ ในการที่จะทำให้มันดี.

ถ้าเราจะ ถือให้ตรงตามความจริงว่า ไม่มีอะไรที่เป็นเรื่องไร้เรื่องซ้ำๆ, ถ้ามันเป็นภาระงาน มันจะช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตได้เหมือนกัน มันอยู่ที่จิตใจของเรา รู้จักคิดนึกหรือไม่ต่างหาก. ถ้าเราฉลาดพอ ก็สร้างความพอใจขึ้นมาได้ ในภาระงานทุกชนิด ที่ไม่ใช่เป็นเรื่องบาปเรื่องอกุศล, เป็นเรื่องที่ต้อง แต่เขาถือกันว่าเป็นเรื่องที่ต่ำต้อย เรื่องของคนชั้นต่ำ. ถ้าเราไม่มีปัญญาจะทำให้สูงไปกว่านั้น เราก็ต้องยินดี, เราจะค่อยๆ มีปัญญาทำงานที่ดีกว่านั้น ง่ายกว่านั้น สูงกว่านั้น. แต่ก็ต้องสำเร็จด้วยความพอใจ สมัยครใจ ทั้งหมดทั้งสิ้นอีกเหมือนกัน, เราก็จะประสบความสำเร็จในการที่ว่าการงานนั้นแหละเป็นสวรรค์ของเรา.

นี่ สรุปความนึกเดี๋ย่ว่า ชีวิตนี้มีได้มากแบบ พัฒนาได้มากแบบ, แล้วบางแบบนำอัครจริย ประเสริฐ และมีปาฏิหาริย์อยู่ในตัวของมัน, มีปาฏิหาริย์อยู่ในตัวของมัน คือมันให้เกิดความพอใจที่สุดอย่างยิงได้ด้วยกันทั้งนั้น ถ้าเรารู้จักทำจิตใจ. นี่ไม่พูดถึงการงานทุจริตของพวกคนพาล อันธพาลนั้นมันก็เป็นเพื่อใจของมัน เพราะเขามีจิตใจอย่างนั้น เขาก็พอใจในสิ่งเหล่านั้น. แต่พวกเราที่เป็นสัตบุรุษ ก็มีความพอใจตามแบบของสัตบุรุษ ก็มีความพอใจอย่างนี้, ความพอใจอย่างนี้ ได้ผลงานที่ดี ไม่ทำให้เกิดโทษ ลำบากยุ่งยากในภายหลัง จึงได้เลือกเอา.

ขอให้ยุติกันที่ว่า ชีวิตนี้มีมันมีมากแบบ เลือกได้ อย่าโง่เกินไป จนเลือกไม่ถูกต้อง, มันต้องเลือกได้มาอย่างหนึ่งเสมอ ที่เหมาะสมกับสถานะของเรา, จะเป็นคนโง่คนฉลาดมากน้อยเพียงไร อย่าต้องเสียใจ เพราะว่ามันอัปโชค ไม่มีวาสนา, ถ้าพอใจให้มีความสุขได้ แล้วก็เรียกว่ามันดี หรือมีโชคด้วยกันทั้งนั้น, เพียงแต่มันไม่เหมือนกัน.

ถ้าเราถือหลักกันอย่างนี้ ก็จะไม่มีการทำผิดทำชั่ว หรือเป็นอันธพาล จะไม่มีใครว่างงาน จะไม่มีใครที่จะว่างงาน, จะมีคนที่มึงงานทำกันอย่างสนุกสนาน และเป็นสุขในการงานอยู่ด้วยกันทุกคน. โรงเหล้าโรงยาโรงหนังโรงละครนั้นปิดได้ ปิดหมดเลยได้ เพราะไม่มีใครไป ไม่มีใครต้องการ; เพราะแต่ละคนมันสนุกสนานอยู่กับชีวิตการงานหน้าที่นั้นๆ, จะไม่ต้องหมดเปลืองเรื่องสำรวย สำราญ สำเร็จ เกินความจำเป็น. อยู่แต่พอดีๆ มีความสงบสุข, ถึงเหน็ดเหนื่อยก็นอน หายเหนื่อยก็ทำงาน. เมื่อนอนก็เป็นสุข, เมื่อพักผ่อนก็เป็นสุข, เมื่อทำงานก็เป็นสุข, แล้วก็แยกกันอย่างไร มันหมดแล้ว คือมันมีความสุขอยู่ทุกอิริยาบถ.

นี่ธรรมชาติเขามีให้เลือกถึงอย่างนี้; แต่คนมันโง่เอง มันเลือกเอาไม่ได้, มันไม่เลือกด้วยซ้ำไป, มันไม่รู้จะเลือกอย่างไร, ได้แต่คิดผิวๆ เฝินๆ : ดูตัวอย่างของการที่ไม่ต้องทำอะไรเหน็ดเหนื่อยแล้วก็รำรวย, พอเขาบอกว่ามันมีได้ด้วยการเช่นสร้างบนบานผีสงอะไร มันก็ทำไปอย่างนั้นแหละ ด้วยหวังว่าจะรวยหรือว่าซื้อห่วยซื้อสลากกินแบ่งอะไรกันไปตามเรื่อง ว่ามันจะรวยแล้วมันก็รวยไม่ได้, แต่ว่ามันรวยด้วยโรคประสาท มันเป็นโรคประสาทกัน得多มาก ๆ.

นี่ ข้อแรกที่จะขอให้สนใจว่า ชีวิตมีให้เลือกหลายแบบครบทุกแบบแล้วก็ล้วนมีเหตุมีปัจจัยของมัน ที่เราจะต้องทำให้ถูกต้อง.

รักษาความบริสุทธิ์ของศิลปะไว้ได้ ด้วยการบังคับจิตใจ

ศิลปะ

ที่จะดูต่อไปก็คือ งานศิลปะ.

สิ่งนี้ที่ล้ำค่ามาก. ว่าที่จริง ในโลกนี้จะต้องมีสิ่งนี้เรียกว่า ศิลปะ เพราะมันเป็นเครื่องหน่วงหัวใจ ประเล้าประโลมจิตใจ ชักจูงจิตใจไปได้มากกว่าอย่างอื่น. หรือจะเป็นที่ตั้งแห่งลัทธิศาสนา หรือวัฒนธรรมอะไรได้มากที่สุด. เพราะฉะนั้นเรายอมรับว่า **ศิลปะนี้สำคัญมาก ที่จะต้องมีอยู่ในโลกและคู่กันกับมนุษย์, แต่ว่าทุกอย่างมันต้องไปพร้อมกันกับความถูกต้อง ความยุติธรรม ความบริสุทธิ์ หรือการบังคับตัวเองได้.** เดียวนี้มนุษย์สูญเสียของล้ำค่าอย่างเดียวคือการบังคับตัวเองไม่ได้ เพราะไปเป็นทาสของวัตถุนิยม หรือเนื้อหาของ. ที่ศิลปะโดยมีมือของมนุษย์ก็เริ่มสกรปรกلامก อนาคต, จนกระทั่งว่า ศิลปะนั้นแหละเป็นมูลแห่งความเสื่อมเสียของศีลธรรม. ความมุ่งหมายเดิมจะมีศิลปะเพื่อนดูรักษาศีลธรรม. ที่นี้การบังคับตัวเองไม่ได้ ตกเป็นทาสของเนื้อหาของนี้ทำให้ศิลปะกลายเป็นสิ่งส่งเสริมความเสื่อมเสียของศีลธรรม, มันเป็นศิลปะลามกอนาจารมากขึ้น.

อีกทางหนึ่งที่น่าอึดใจมาก : ศิลปะเพื่อ หรือเพื่อใจ, ศิลปะที่ทำให้เสียเวลาเปล่า ๆ modern art อะไรทำนองนี้. มันไปคิดประดิษฐ์ system อันใหม่ขึ้นมา ตั้งเป็นระบบ system เป็นหลักอะไรขึ้นมา ต้องไปหลงศึกษาสิ่งนั้นให้เข้าใจ จึงจะรู้สึกว่ามันสวย. อย่างนี้มันก็เสียเวลาเปล่า ไม่มีประโยชน์อะไร, ไม่ช่วยในทางผดุงศีลธรรม หรืออะไรเลย. **ศิลปะนี้ใช้ความงามเป็น**

เครื่องยึดเหนี่ยวมนุษย์ให้คงอยู่ในขอบเขตของศีลธรรม. ส่วน Modern art ผมมองไม่เห็นว่าจะมีทางทำหน้าที่อย่างนี้ได้, มีแต่ให้หลงใหลเหมือนกับดื่มเหล้าชนิดหนึ่ง มินเมาไปเท่านั้นเอง.

ตามความรู้สึกที่แท้จริง จะเรียกว่าเป็นการประทุ้ง หรือการดำ หรือการอะไร ผมก็ยอมทั้งนั้น : ความรู้สึกที่แท้จริงในเรื่องนี้มันเป็นอย่างนี้ ว่าโลกนี้กำลังมีปัญหาหนักในเรื่องศิลปะ ที่เขาทำลายศิลปะที่จำเป็นแก่มนุษย์เสีย แล้วไปสร้างศิลปะที่ไม่จำเป็นแก่มนุษย์ขึ้นมา แล้วโลกนี้มันจะเป็นอย่างไร. ข้อเสียหาย อันนี้มันก็มีอยู่ตรงที่ว่า บังคับจิตใจไม่ได้-บังคับจิตใจไม่ได้-บังคับตัวไม่ได้, มันจะหันเหแนวของศิลปะไปสู่ลามกอนาจาร แล้วก็เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมเสียของศีลธรรม. อีกทางหนึ่งก็ประดิษฐ์ศิลปะเพื่อใจขึ้นมา ซึ่งเสียเวลาเปล่า ๆ, ทำให้มนุษย์พลอยเสียเวลาเปล่า ๆ; เอาเวลาเหล่านั้นมาเล่นกับความงามของธรรมชาติ ตามธรรมชาติที่มนุษย์ไม่ต้องทำอะไรเสียยิ่งดีกว่า. เพราะฉะนั้น**โลกเรายังต้องการศิลปะบริสุทธิ์ ที่ไม่ส่งเสริมความเสื่อมทรามทางศีลธรรม.**

หนัง ละคร เมื่อก่อนนี้ มีประโยชน์มากในแง่ศิลปะ ในแง่การศึกษา. คุณรู้ไหมว่า หนังละครนั้นสมัยโบราณหลายร้อยปีมาแล้ว. คนที่ไม่รู้หนังสือเขาเรียนอักษรศาสตร์จากหนังจากละครทั้งนั้น เช่นเด็กปักขี้ไต้บ้านนอกเรา พุดกรุงเทพฯ ไม่เป็น เพราะไม่เคยไป. กรุงเทพฯ อยู่นอกฟ้าป่าทิมพานต์ในสมัยก่อนไปไม่ได้. แต่พวกหนังพวกละครเอาภาษากรุงเทพฯ มาพูดใส่หูจนเด็กพุดภาษากรุงเทพฯ ได้. ตัวพระเอกนางเอก ต้องพุดภาษาถูกต้องของชาติ ตัวตลกก็พุดภาษาพื้นบ้าน, หนังตลกมันเป็นอย่าง

นั้น. ประเทศอินเดียสมัยโบราณ การละครก็เป็นอย่างนั้น, ตัวพระนอกนางเอกต้องพูดสั้นสกฤต, ตัวสำคัญ ๆ ต้องมีส่วนหนึ่ง ที่พูดสั้นสกฤต, ตัวต่ำ ๆ ตัวผู้หญิงก็พูดภาษาปราคฤต คือพูดภาษาพื้นบ้าน. คนที่ไม่เคยไปเมืองหลวง ก็พูดภาษาเมืองหลวงได้ มันเป็นการศึกษาจากละคร. และส่วนหนึ่งมันเป็นศิลปะอยู่ในหนังละครนั้น มันเป็นทั้งศิลปะทั้งการศึกษาอะไรต่าง ๆ ดี. เดียวนี้มันเป็นเรื่องราวเฟะ.

เรื่องหนังเรื่องละคร เดียวนี้เป็นเรื่องยั่วกิเลส ยั่วราคะ ยั่วอะไรมากที่สุดเท่าที่จะล้างเงินในกระเป๋าของผู้ได้เท่าไร ก็เอาอย่างนั้น; ไม่คำนึงถึงความสะอาดความถูกต้อง หรือการศึกษาหรืออะไร. เป็นเครื่องมือล้างเงินจากกระเป๋า ของคนที่เป๋นทาสของปีศาจทางเนื้อหนัง. บทนิยามมีอย่างนี้; “ศิลปะหนังละคร เป็นเครื่องมือล้างเงินจากกระเป๋า ของคนที่เป๋นทาสของปีศาจทางเนื้อหนัง”. นี้ว่าโดยส่วนใหญ่มีใช้ว่าจะจัดให้เป็นอย่างนี้ไปเสียทั้งหมด, แต่ที่ว่าส่วนใหญ่ตั้ง ๓๐-๓๕ เปอร์เซ็นต์เป็นอย่างนี้.

สถาบันของชาติ โรงละครแห่งชาติ นี้ก็ควรต้องระวังให้ดี ๆ ที่จะยึดหลักมันไว้ตามเดิมได้หรือไม่, หรือว่าจะยอมเอียงลงมาหาศิลปะอย่างนี้. ระวังให้ดีมันอยู่ที่การบังคับจิตใจได้หรือไม่ได้เหมือนกัน อะไรที่มันสูง ๆ แล้วมันลดลงมากต่ำ ก็เพราะว่ามันบังคับจิตใจไม่ได้. หนังสือพิมพ์ขัณฑ์ กลับเลวลง, คุณล้งเกตุอุเถิด เพราะมันบังคับจิตใจไม่ได้ มันเห็นแก่เงิน. มันไปเห็นว่าเสียเปรียบหนังสือพิมพ์เลว ๆ ขายเป็นหน้าตาเท่า; ก็ลดฐานะของตัวเองลงมาโดยไม่รู้รู้สึกตัว มามีเรื่องเลว ๆ ต่ำ ๆ, เพื่อเอาเงินมากเข้าไว้. เรื่องหนังและเรื่องละครก็เหมือนกัน มันรักษามาตรฐานไว้ไม่ได้ เพราะมันต้องการเงิน, เลยเปลี่ยนมาตรฐานให้เป็นเรื่องลามกอนาจาร

ไปในที่สุด กลายเป็นมูลเหตุของความเสื่อมเสียทางศีลธรรมนี้. ศิลปะกลายเป็นพิษร้ายขึ้นมา เพราะมนุษย์บังคับจิตใจของตัวเองไว้ไม่ได้. ขอให้ระวังเรื่องบังคับจิตใจของตัวเองไว้ให้ได้เท่านั้น. **ต้องการศิลปะแท้ศิลปะบริสุทธิ์ เมื่อไรก็รีบ-รีบ-รีบฝึกการบังคับจิตใจ, บังคับตัวเองให้ได้, จะได้รักษาไว้ในขอบเขตของศิลปะอย่างถูกต้อง.**

ศิลปะของการมีชีวิตถูกต้อง.^๕

[:การทำชีวิตให้มีศิลปะชั้นสูงสุด.]

ที่ นี้ก็จะเรียกว่า ศิลปะแห่งการเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง; ศิลปะแห่งการครองชีวิต คือการที่จะทำให้ชีวิตมันถูกต้องนี้มันยาก มันละเอียด มันสุขุม ขนาดที่เป็นศิลปะเหนือศิลปะ; แต่ไม่ใช่ศิลปะบ้า ๆ บอ ๆ เหมือนของคนสมัยนี้.

คนสมัยนี้กำลังนิยมศิลปะ เขกันไปในทางศิลปะ แต่เป็นศิลปะบ้า ๆ บอ ๆ มากยิ่งขึ้น ใหญ่โต แพง มากขึ้น เสียเวลามากขึ้น ศิลปะแห่งยุคปัจจุบัน; แต่แล้วก็ไม่รับใช้สันติภาพ คือไม่นำมาซึ่งสันติภาพ.

ศิลปะบ้า ๆ บอ ๆ นะเสียเงินมาก ทำกันมาก. เห็นรูปถ่ายบางชิ้นว่าเป็นศิลปะ ไปดูกันหมดบ้านหมดเมือง ก็เป็นรูปบ้า ๆ บอ ๆ อะไรก็ไม่รู้; แล้วไม่รับใช้สันติภาพเลย.

ฉะนั้น ถ้าศิลปะไม่รับใช้สันติภาพ ก็ไม่ใช่ศิลปะหรอก, เสียเวลาเปล่า ๆ เปลืองเปล่า ๆ; ศิลปะ abstract ศิลปะ

อะไรก็ตามเถอะ ที่มันไม่รับใช้สันติภาพนั้นนะ ไปเสียเวลาเปลืองเปล่า ๆ แล้วทำให้ไม่มากขึ้น คือว่า ถ้าเราจะไปดูศิลปะนั้นให้สวยให้ว่าสวย ตามที่เขาว่ามันสวย เราต้องยอมเฝ้าอย่างเขา เราต้องไปเฝ้าเฝ้าอย่างเขา ศิลปะชิ้นนั้นจึงจะสวย. ถ้าเรามีจิตเป็นอิสระจะไม่รู้สึกว่าย; ฉะนั้นศิลปะชนิดนี้ทำให้คนเฝ้ามากขึ้น เสียเวลาไปเฝ้าเฝ้าให้มากขึ้น เพื่อจะบัญญัติกันว่าอย่างนั้นสวย อย่างนั้นลึกอย่างนั้นแพง. บางชิ้นขายกันเป็นล้าน ๆ แล้วก็ไม่มีประโยชน์แก่ความสุขหรือสันติภาพของใครเลย.

นี้อาตมาเรียกว่า ศิลปะเพื่อ ที่กำลังเฝ้าอยู่ในโลก; ศิลปะแท้ ๆ ของเขาต้องรับใช้ความสุข หรือสันติภาพ โดยอาศัยความงาม.

การที่จะให้มีความสุข มีความสงบ นั้นมันมีได้หลายวิธีทาง; การที่จะชักจูงกันไปในวัตถุประสงค์ อุดมคติ เดียวกันนั้นมันก็มีหลายทาง. ไอ้ศิลปะนี้เป็นเครื่องมือที่วิเศษอันหนึ่ง มีความละเอียดอ่อน มีความลึกซึ้ง มีความสุขุม มีความงดงามเหลือประมาณ; **แต่แล้วต้องเป็นไปเพื่อสันติภาพ.**

ฉะนั้น ยอดสุดของศิลปะ ก็คือการทำชีวิตนี้ให้**หมดปัญหา : ทำให้ชีวิตนี้หมดปัญหา หมดกิเลส หมดความทุกข์ หมดสกปรก หมดเร่าร้อน; แล้วให้มาสงบเย็น เยือกเย็น เป็นสันติภาพ.**

นี่ศิลปะแห่งการครองชีวิต ไม่ลงทุนด้วยความเฝ้ามาก ๆ เสียเงินมาก ๆ เสียเวลามาก ๆ แล้วก็หลอกกันว่าสวย ว่างาม.

นี่ขออภัยที่คำพูดเหล่านี้ มันออกจะหยาบคายเกินขอบเขต แต่มันไม่รู้จะพูดอย่างไรให้มันทันกับเวลา. เราต้องลงทุนเฝ้าตามเขา อาตมาลงทุนไม่เฝ้า; พยายามจะงามกับเขาเหมือนกันแหละ ศิลปะ

แพง ๆ นั้นก็เอามาดู มาศึกษา; แต่แล้วมันต้องคิดอย่างนั้นต้องเดินความคิดแนวนั้น จึงจะรู้สึกว่ามันงาม. นี่ลงทุนไม่เฝ้า ก็เลยไม่เอา.

พุทธศิลป์ คือการฆ่ากิเลสทุกข์ให้หมดไป.

มาสนใจศิลปะของพระพุทธเจ้า คือฆ่ากิเลส ฆ่าความทุกข์ให้หมดไป; นั่นแหละศิลปะของพระพุทธเจ้า. **ดำเนินชีวิตอยู่ ลมหายใจเข้า-ออกอยู่ โดยที่ไม่ต้องมีความทุกข์เลย เป็นชีวิตเย็น; นี้เรียกว่า ศิลปะของพระพุทธเจ้า.**

ไอ้ชีวิตร้อนไม่ต้องศิลปะหรอก มันไปตามโลกของโลกเอง. แล้วบางทีก็ไปทำศิลปะให้มันร้อนมากขึ้นก็มี; ดังนั้น ศิลปะที่ทำให้โลกร้อนมากขึ้นนะ กำลังมีมากกำลังระบาด แล้วกำลังแลกเปลี่ยนกันอย่างยิ่ง.

ประเทศไทยก็ต้องเฝ้าไปตามกันเขาด้วยเหมือนกัน ไปนิยมชมชอบศิลปะที่ทำให้โลกมันร้อนมากขึ้น. เต็นรำอะไรที่ยกขาสูง ๆ ท่วมหัว คุณย่าคุณยายเห็นแล้วเป็นลมนั่นแหละ. นั่นแหละศิลปะที่โหด มันเรื่องภูตผีปีศาจ แล้วเอากันเป็นศิลปะ แล้วก็แลกเปลี่ยนกัน อะไรกัน.

นี่คนไทยไปเฝ้าตามกันเขา; ไม่รู้จักศิลปะของพระพุทธเจ้า คือปฏิบัติชนิดที่ความทุกข์เกิดขึ้นไม่ได้. ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจของเราไม่เป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์อีกต่อไป. นี่แหละศิลปะของพระพุทธเจ้า ขอให้ลูกเด็ก ๆ ทุกคนสนใจ; อย่าไปสนใจศิลปะสมัยใหม่อะไรให้มันหมดเวลาเสีย แล้วไม่มีโอกาสจะมาสนใจ

ศิลปะของพระพุทธเจ้า.

ศิลปะนี้ไม่ใช่ความหลอกลวง. เดียวกันก็มีคำว่า ศิลปะ ซึ่งหมายถึงความหลอกลวงก็มีเหมือนกันแหละ; เขาใช้ว่า ศิลป์, ศิลป์ กลายเป็นจิตวิทยาหลอกลวงไป, อย่างนั้นไม่ใช่ ไม่ใช่ความหมายที่ถูกต้อง; **ศิลปะต้องถูกต้อง ไม่หลอกลวง งดงาม, แล้วแก้ปัญหาได้จริง.**

ถ้าเป็นภาษาฝรั่งพูดแล้ว มันก็แยกกันได้เด็ดขาดแหละ; คือว่า artificial นั้นนะใช้ไม่ได้ อย่าไปเอาอะมัน artificial. ถ้า artistic artistic อย่างนี้ก็ใช้ได้แหละ. ไปดูความหมายอะมันต่างกัน; artificial นั้นมันมีแต่จะหลอกลวง จะแก้ปัญหาเฉพาะหน้า จะมีจิตวิทยาหลอกลวง, Art อย่างนี้ไม่เอา, เดียวนี้กลับมามีอย่างนี้มาก; ศิลปะแห่งการปลอมแปลงนั้นนะ กลายเป็นศิลปะไปเสีย.

พุทธศิลปะ จำไว้ว่า **“พุทธศิลปะ-ศิลปะของพระพุทธเจ้า”**; คือทุกคนสามารถควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วย, ว่างถูกต้อง, ไม่มีความทุกข์เลย; เรียกว่าพุทธศิลปะ.

ฝรั่งมีความรู้ มีเงิน มีอะไรมา เขาจะมาแสวงหา Buddhist Art. แปลว่า Buddhist Art - พุทธศิลปะ แล้วเขาก็หอบพระพุทธรูปไปกองเบ้อเรอ แล้ววัตถุอะไรต่ออะไรอีกไม่รู้; เผลอเขาจะมาแหวะด้วยมาคุยด้วย อาตมาบอกเขาว่า โอ๊ยคุณไม่ได้เอาพุทธศิลปะ ไม่ได้เอา Buddhist Art ไปเลย; นั้นมันอะไรก็ไม่รู้ไม่เกี่ยวกับพุทธศาสนาได้; พระพุทธเจ้าไม่ได้รับรู้เรื่องพระพุทธรูป เรื่องศิลปะเกี่ยวกับพระพุทธรูป เกี่ยวกับสิ่งของ, ให้อ Buddhist Art คืออริยมรรค ๘ : **วิชาที่ปฏิบัติแล้วไม่เกิดความทุกข์เลย โดยประการทั้งปวง, นี้**

Buddhistic Art.

แล้วไม่ได้ผลอะไร เขาไม่เอา เขาไม่สนใจ เขาหอบแต่เศียรพระพุทธรูป ไม่แกะไม้สลักอะไร เอาไปเบ้อเรอเบ้อเรอ เราไม่ต้องพูดกันแหละ; เพราะเห็นว่ามันพูดกันไม่รู้เรื่องแล้ว. พุทธศิลปะของคนสมัยนี้ กับพุทธศิลปะของปู่ย่าตายายนะ มันพูดกันไม่รู้เรื่องแล้ว มันแยกทางกันเดินเด็ดขาดเสียแล้ว.

เราจะต้องมีศิลปะตามความหมายของโบราณ คือความงามที่สามารถนำมาใช้แก้ปัญหา โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็สร้างสันติภาพได้ดับทุกข์ได้. **ถ้าดับทุกข์ได้โดยอาศัยความงาม ประทับใจเป็นหลักแล้ว, ก็จะเรียกว่า ศิลปะ ได้.**

ที่นี้มันก็หมายถึงการกระทำที่ถูกต้องแหละ. ความถูกต้องของความเป็นมนุษย์ มันอยู่ที่ศิลปะ หรือเป็นศิลปะ, ถ้าทำได้ก็เป็นศิลปะ เป็นยอดของศิลปะ. **จงทำความเป็นมนุษย์ของเราให้ถูกต้อง นั้นนะคือศิลปะ ยอดศิลปะของพระพุทธเจ้า.**

ศิลปะแห่งการอยู่เหนือความทุกข์

คำ สอนในคัมภีร์โครีนเขียนของคริสเตียนว่า มีภรรยา ก็จะมีจิตใจเหมือนกับไม่มีภรรยา; นี้พูดสำหรับฝ่ายชาย. ถ้าฝ่ายหญิงก็ตรงกันข้าม. มีทรัพย์สมบัติก็จึงเหมือนกับไม่มีทรัพย์สมบัติ. มีความสุขก็จึงมีจิตใจเหมือนกับไม่มีความสุข, มีความทุกข์ก็จึงมีจิตใจเหมือนหน้าว่าเราได้มีความทุกข์, ไปซื้อของที่ตลาด แล้วก็อย่าเอาอะไรมา. นี้เรียกว่าเป็นคำพูดที่เราพูด

ไม่เป็น, แล้วก็ฟังไม่ค่อยจะออก.

เรามีอะไร ก็อย่าหมยมันด้วยจิตด้วยใจ ว่ามีสิ่งนั้น; มันจะเกิดเป็นความยึดมั่นถือมั่น ที่ทำให้เกิดรู้สึกหนักและเป็นทุกข์; ฉะนั้นเมื่อทรัพย์สมบัติ ก็สักว่ามี กิน ใช้ไปตามเรื่อง. แต่อย่าหมยมันว่าเรามี มันจะทำความหนักอกหนักใจให้. นี่มีอะไร ก็มีความรู้สึกเหมือนกับว่ามีได้มี, ชื่อของที่ตลาด ก็มีจิตใจเหมือนกับว่าไม่ได้รับเอาอะไรมาเป็นของเรา. ถูกแล้วเมื่อให้เงินเขา มีสิทธิที่จะเอาอะไรมา ถือมาบ้าน มากินมาใช้; แต่อย่าได้หมยมันสิ่งที่เป็นชื่อเอาขึ้นมาใช้นั้นของเรา, กระทั่งไม่หมยมันว่า เราเป็นผู้ซื้อหามา มีสิทธิ มีอำนาจอะไรด้วยซ้ำไป. นี่เขาพูดกันเสียใหม่ว่า "ชื่อของที่ตลาดแล้ว ไม่เอาอะไรมา".

พูดอย่างนี้คนเกลียดวัดคงไม่ชอบ, แล้วก็คัดค้านเต็มที่; ก็ไม่เป็นไร ใครจะคัดค้านอย่างไรก็ได้. แต่ถ้าต้องการจะได้ประโยชน์แล้วก็เข้าไปคิดดู; ว่าถ้าทำจิตใจได้อย่างนี้ มันจะมีผลดีสักที่มากน้อย? คือมีจิตใจชนิดที่เป็นอิสระ วางอยู่เสมอ ไม่มีอะไรได้มาบีบบังคับ หรือกดทับจิตใจให้รู้สึกหนักให้รู้สึกอ่อนเป็นต้น. พูดอย่างศิลปะก็มันเป็นยอดของศิลปะ, คือศิลปะแห่งความเป็นผู้มีจิตใจชนิดใหม่ ที่ทุกอย่างไม่เป็น. เป็นจิตใจชนิดที่ทำอย่างไร ๆ มันก็มีทุกอย่างไม่ได้, ไม่รู้จักทุกข์อีกต่อไป. นี่คำสอนอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรื่องไม่มีตัวตนนี้ มันมีอยู่อย่างนี้. ขอให้คนเกลียดวัดทั้งหลาย มีความสนใจกันเสียใหม่ตามสมควร.

ศิลปะแห่งการสมคัล้อยกันกับธรรมชาติ.^๓

ดูลักษณะของสามัคคีศาสตร์ในแง่ศิลปะที่สมคัล้อยธรรมชาติ.

ที่

นี้จะให้ดูสืบต่อไป คือ ดูลักษณะของสังขศาสตร์ หรือ สามัคคีศาสตร์ ให้ประณีตยิ่งขึ้น และให้เป็นไปในลักษณะที่มั่นคงงาม. อาตมาจะเรียกว่า สังขศาสตร์นี้ คือ ศิลปะแห่งการสมคัล้อยกันกับธรรมชาติ.

เราต้องกระทำทุกอย่างให้สมคัล้อยกันกับธรรมชาติ คือกฎของธรรมชาติ; ถ้าทำได้แนบเนียน ดีที่สุด มันก็กลายเป็นศิลปะ คือ สิ่งทีละเอียด ประณีต แล้วถึงงดงามที่สุด. ศิลปะแห่งการทำให้สมคัล้อยกันกับธรรมชาตินี้ เราจะเรียกว่าสังขศาสตร์ หรือสามัคคีศาสตร์ก็ตาม.

"ฝันธรรมชาติ" นั้นคือตาย : ตายในความหมายไหนก็ได้; หรือจะเรียกให้กว้างไปกว่านั้น ก็ว่าฝันธรรมชาตินั้น คือการที่จะต้องถูกลงโทษเป็นแน่นอน; ธรรมชาตินั้นแหละจะลงโทษ, ธรรมชาติบังคับให้เราต้องกระทำอย่างนั้น ๆ อย่างถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ; เราจะรู้หรือไม่รู้ ธรรมชาติไม่รู้ด้วย. ธรรมชาติจะเอาแต่ให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติเท่านั้น; เช่นเดียวกับกฎหมายในโลกมนุษย์ที่หลอกลงนั้นแหละ. เพราะฉะนั้นจะปฏิเสธว่าไม่รู้กฎหมายนี้ไม่ได้; จะต้องลงโทษตามกฎหมาย.

แต่ว่าในโลกของมนุษย์ที่หลอกลงนี้ มันเป็นไปตามความหลอกลง อะไร ๆ ที่ไม่รู้หลักฐานเท็จ หรืออะไรก็ได้; แต่ถ้าในธรรมชาติแล้ว ไม่มีอะไรหลอกลง, ไม่มีอะไรหลอกลง ธรรมชาติได้. เพราะฉะนั้นธรรมชาติมันจึงเด็ดขาด ฝันธรรมชาติไม่ได้ จะถูกลงโทษ อย่างตรงไปตรงมา.

ฉะนั้น ศิลปะแห่งการทำให้สมคล้อยกับธรรมชาติ นั้นแหละ เป็นหน้าที่ของทุกคน. เราจะต้องทำหน้าที่นี้ จนถึงกับว่า เราเข้ากันได้กับเพื่อนมนุษย์ทุกคน, เราอยู่กันได้กับเพื่อนมนุษย์ทุกคน แล้วก็อย่างงดงาม. ถ้างดงามก็ต้องเรียกว่าศิลปะ; เพราะศิลปะ มันมีความหมายสำคัญอยู่ ตรงที่มีความงาม.

ธรรมชาตินี้ ถ้าดูให้ดี เราจะรู้สึกว่ามันเป็นสิ่งที่หวังดีและเจตนาดี. ที่จริงธรรมชาตินั้น ไม่รู้จักดีจากร้าย ไม่รู้จักบุญจากบาป จักได้จักเสียอะไร; แต่เราจะมองในแง่ที่ว่ามันกำลังเป็นอยู่ที่นี่ มันกระทำให้ไปในลักษณะที่เรียกว่าเจตนาดี. ถ้าไม่อย่างนั้นแล้ว จะไม่เกิดมนุษย์หรือสัตว์ หรือต้นไม้ หรือว่าโลกอย่างนี้ขึ้นมาได้; หรือโลกอันงดงามของเราเนี่ย มันเกิดขึ้นมาได้ด้วยฝีมือของธรรมชาติ; ฉะนั้น เราจะมองแต่เฉพาะในส่วนนี้ เข้าข้างตัว ลักหน่ออย่า มันเจตนาดี, ฉะนั้นเราจะขบใจธรรมชาติ, ยินดีที่จะร่วมมือกับธรรมชาติ.

ดังนั้น เมื่อธรรมชาติต้องการให้เราอยู่กันอย่างเป็นเพื่อน แล้วก็เพื่อนที่มีความหมายสำคัญที่สุด คือ “เพื่อน เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น”; ขอให้ไปมอง ขอให้ช่วยมอง, ให้พยายามช่วยมอง ให้เห็นเจตนาของธรรมชาติ ว่าธรรมชาติต้องการให้เราอยู่กันอย่างเป็น “เพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน ทั้งหมดทั้งสิ้น”. พอใครขบถต่อกฎเกณฑ์อันนี้ ธรรมชาติจะลงโทษเอง. ที่นี้เราสมัครเป็นลูกของพระเจ้า คือธรรมชาติเสียด้วยกันทุกคนก็แล้วกัน แล้วก็เชื่อฟังพ่อ คือพระเจ้า หรือพระธรรม หรือกฎของธรรมชาติ แล้วปัญหา ก็จะหมดไป.

นี่เราพูดอย่างสมมติให้มันฟังง่าย ว่าธรรมชาตินั้น พระเจ้า พระธรรมนี้เหมือนกับพ่อ; แล้วพ่อนี้ก็ต้องการให้ลูกรู้จักรักกัน

ไม่ต้องการอะไรมากไปกว่านั้น; ที่นี้ลูกนอกคอก ลูกขบถ มันไม่ทำอย่างนั้น ก็ขอให้มันถูกลงโทษโดยพ่อของมัน คือพระเจ้าหรือธรรมชาตินั่นเอง. นี่เรามีศิลปะที่จะไม่ต้องถูกลงโทษ โดยยึดหลักสังฆศาสตร์เป็นที่พึ่ง.

ที่นี้ก็จะดูต่อไปอีกที่ควรจะดู ก็ว่า ทำไมเราทำอย่างนั้นไม่ได้? เพราะว่าเรานับรักตัวเองด้วยความโง่, เป็นความรักของความความโง่ คือกิเลสที่เป็นเหตุให้เห็นแก่ตัวเอง; ไม่รักพระเจ้า ไม่รักพ่อ หรือพระธรรม มันรักตัวเอง แล้วก็รักด้วยความรักของตัวเอง คือความรักของกิเลส ไม่ใช่ความรักของพระธรรม. เราจึงมีความโง่ชนิดหนึ่ง ซึ่งเป็นความรักตัวเอง; เพราะเห็นแก่ตัวเอง ฉะนั้นเราจึงไม่รักใคร นอกจากรักตัวเอง.

ถ้าจะไปรักใครเข้า ก็ด้วยความต้องการ จะให้คนอื่นมาช่วย ให้เราสำเร็จความใคร่ความรักของเรา; อย่างนี้เรียกว่า เป็นความรักอย่างกิเลส ในโลกมนุษย์ตามธรรมดา. ถ้ารักใครด้วยกิเลส ก็ต้องการให้เขามาช่วยสนองกิเลสของเรา; ความรักอย่างนี้ไม่ใช่ความรักของพระเจ้า หรือของธรรมชาติ อย่างที่ว่ามาแล้ว จึงเป็นความโง่, ความรักนั้นคือความโง่.

นี่ถ้าเป็น ความรักที่ฉลาด มันก็ต้องตรงจริงตามประสงค์ของพระเจ้า; มันจึงรู้จักรักผู้อื่น, “ผู้อื่น” คือทุกคนที่จะช่วยให้โลกนี้รอดอยู่ได้ รวมทั้งตัวเราเองด้วย. เราอยู่ในโลกคนเดียวไม่ได้, จะมีชีวิตอยู่คนเดียวก็ได้, อะไร ๆ โดยคนเดียว มันก็ไม่ได้; มันรอดอยู่ได้เพราะคนทั้งหลาย. ถ้ารอดอยู่ได้ทั้งโลก; นี่มันก็ทั้งโลกแหละ มันช่วยให้รอดอยู่ได้.

ถ้ามองเห็นอย่างนี้ ก็มีความรักที่ฉลาด ที่เข้ากันได้กับธรรมชาติ หรือจะเรียกว่า **เป็นความรักที่มีศิลปะ**, ความรัก

ที่มีศิลปะที่ช่วยให้รอดได้.

ถ้ามีแต่รักตัวเอง เห็นแก่ตัวเอง, ความที่เราไม่รู้สึกรักใคร
นั้นแหละ มันจะทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นมาอีกอย่างหนึ่งว่า ไม่มีใคร
รักเรา; ลงเกิดความคิดว่า ไม่มีใครรักเราขึ้นมาแล้ว คนนั้นเหมือนกับ
กับคนบ้า. คนนั้นจะทำทุกอย่างที่ไม่เป็นประโยชน์แก่ใคร; เพราะ
เขาไปรู้สึกว่ามีใครรักเรา; ฉะนั้น เขาก็จะทำแต่ตามที่เขาชอบใจ
เขา.

“รู้สึกว่ามีใครรักเรา” นี้ มันเป็นความเข้าใจผิด, ความ
โง่งมชนิดหนึ่ง ซึ่งมันเกิดมาจากการที่เราไม่รู้สึกรักใคร. นี่เป็นสิ่งที่
ควรจะไปคิดดูให้ดี ว่าความที่เราไม่รักใคร่นั้นแหละ จะทำให้
เกิดความรู้สึกขึ้นมาว่า ไม่มีใครรักเรา; แล้วเราก็จะเหมือนกับคน
บ้า คือว่าแห้วอยู่ในท่ามกลางโลกนี้ แล้วก็ทำอะไรไปอย่างผิด ๆ
คือความเห็นแก่ตัว.

ฉะนั้น ขอให้ศึกษาให้รู้หน้าที่ สำนึกในหน้าที่ ที่จะต้องรัก
คนอื่นหรือช่วยคนอื่น แล้วก็รักคนอื่น; เดียวกันจะรู้สึกว่าคุณคน
รักเรา. เพียงแต่นึกเท่านั้น ก็สบายเหลือประมาณแล้ว ไม่ต้องมี
ใครมาช่วยเราจริง ๆ; เพียงแต่นึกเท่านั้นแหละ ว่าทุกคนรักเรา
ก็จะมีสุขอย่างยั่งยืนซึ่งบอกไม่ถูก.

ศิลปะในฐานะเป็นสังคมาศตวรรษ.^๕

: ศิลปะ และ อื่นที่เนื่องอยู่กับศิลปะ.

(ข้อนี้ ท่านพุทธทาสบรรยายไว้ในฐานะที่เป็นสังคมาศตวรรษ ซึ่งสังคมาศตวรรษ
ในความหมายของท่านคือศาสตร์ทางสังคมสำหรับการจัดการสังคม ให้มนุษย์
สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างผาสุก. ในเรื่องสังคมาศตวรรษนั้น ท่านได้จำแนก

ไว้หลายประการด้วยกันเช่น หมวดวิทยาศาสตร์, ซึ่งแบ่งย่อยออกไปเป็น
ตัววิทยาศาสตร์ ชรามชาติวิทยา จิตวิทยา ตรรกศาสตร์ ปรัชญา เป็นต้น,
หมวดที่สองเป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น
ศีลธรรม จริยศาสตร์ เทววิทยา วัฒนธรรม เป็นต้น, หมวดที่สามเป็นเรื่อง
เกี่ยวกับเศรษฐกิจ ก็คือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ เศรษฐกิจ เกษตกรรม
พาณิชย์กรรม เป็นต้น, และสุดท้ายก็คือหมวดศิลปะนั่นเอง —ผู้รวบรวม)

หมวดที่ ๔ เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า ศิลปะ และอื่น ๆ ที่มัน
เนื่องอยู่กับศิลปะนั้น ที่เป็นสังคมาศตวรรษ หรือที่เข้าใจได้
เป็นสังคมาศตวรรษ มันก็มีอยู่มากเกี่ยวกับศิลปะ.

สิ่งที่ ๑ วิทยาการอันว่าด้วย **สุนทรียภาพ**. สุนทรียภาพ
หรือสุนทรียศาสตร์ การฝีมือ การประดิษฐ์ต่าง ๆ กระทั่งที่เรียก
ว่า เคาท์ศิลปะ โปชนศิลปะ มณฑนศิลปะ วิจิตรศิลป์ อะไรก็ตาม มัน
ล้วนแต่ศิลปะไปทั้งสิ้น.

นี่มันมีความหมายเฉพาะ ที่เป็นความงาม ความยั่ววน
ความทำให้หลงใหล มันขึ้นอยู่กับความงาม. ถ้าความงามนั้นมัน
ประกอบด้วยธรรม ความหลงใหลของคน มันก็ยิ่งประกอบอยู่ด้วย
ธรรม; เช่นว่า พระธรรมในพระพุทธศาสนา นี้ งามในเบื้องต้น
งามในท่ามกลาง งามในเบื้องปลาย. พูดว่า งามอย่างนี้ มันหมายถึง
ถึงความงาม ในความหมายทางจิตในทางวิญญาณ เป็นความงาม
ที่บริสุทธิ์; แต่ถ้าเราพูดถึงเรื่องคนงาม บ้านเมืองงามอะไรนี้ มัน
เป็นเรื่องทางวัตถุ. ฉะนั้น เรื่องที่เกี่ยวกับความงามนี้ มันคนละ
เรื่องกับเรื่องของความถูกต้อง.

ถ้าเราพูดว่า เคาท์ศาสตร์ เราหมายถึง วิทยาการเกี่ยวกับบ้าน
เรือนที่ถูกต้อง และจะต้องถูกต้องทางธรรมะด้วยซ้ำไป. แต่ที่เรา

พูดว่าเคหศิลป์, เคหศิลป์, เคหศิลป์ นี่มันเป็นความงามทางศิลปะ เสียมากกว่า.

ถ้าพูดว่า โภชนศาสตร์ มันก็ต้องหมายถึงวิทยาการที่ถูกต้อง; แต่ถ้าพูดว่า โภชนศิลป์ แล้ว มันจะกระโดดไปทางกินเอร็ดอร่อย สบายงามยั่วชวนไปเลย.

มณฑนศิลป์ก็เหมือนกัน; ถ้ามันประกอบไปด้วยธรรม มันก็ไม่มีโทษ, แต่ถ้าไม่ประกอบด้วยธรรม มันก็ส่งเสริมกิเลส.

วิจิตรศิลป์ ถ้ามันประกอบไปด้วยธรรม ก็มีประโยชน์ ไม่ใช่ไม่มีประโยชน์; แต่ถ้ามันไม่ประกอบด้วยธรรม มันก็เป็นเรื่อง หลอกหลวง.

ฉะนั้น สิ่งที่เราเรียกว่า ศิลปะ หรือ สุนทรียภาพนี้ ก็ระวังให้ดี มันเป็นเรื่องที่จะทำลายมนุษย์ได้; มันเป็นเรื่องที่สังคมศาสตร์ที่มีความสำคัญมาก กลุ่มหลงกันมาก. ถ้าทำผิด มันก็เป็นศาสตร์ที่เชือดคอ มนุษย์ทีละน้อย ทีละน้อย อย่างไม่รู้รู้สึกตัว; เพราะมันมีเรื่องยั่วชวน หรือเสน่ห์ของมันปกปิดไว้ อย่างที่ไม่อาจจะเข้าใจได้ง่าย ๆ, ระวัง ให้ดี.

สิ่งที่ ๒ ของหมวดนี้ ระบุไปยัง **อักษรศาสตร์**; อักษรศาสตร์ อาตมาไม่มีความหมายเหมือนกับที่เขาใช้ ๆ กันอยู่โดยตรง มันมีเกินไปบ้าง กว้างไปบ้าง. ฉะนั้นคำว่าอักษรศาสตร์นี้ จะขอจำกัดความหมายลงไปว่า การใช้อักษรให้เป็นประโยชน์ที่สุดเท่าที่ มันจะเป็นได้.

สิ่งที่เรียกว่า “อักษร” นั้น ถ้าเราทำไปในทางที่จะให้มันเป็น ประโยชน์แก่มนุษย์ ให้มากที่สุดเท่าที่มันจะเป็นได้ แล้วก็เรียกว่า อักษรศาสตร์; ไม่ใช่เรียนแต่ ก. ข. ก. กา หรือว่าเพียงแต่ว่า แต่งกลอนได้ อะไรก็ได้. มันยังต้องดูว่ามันเป็นประโยชน์หรือไม่?

ถ้ามันเป็นไปเพื่อการทำลายมนุษย์แล้ว มันก็ไม่ควรจะเรียกว่า เป็นสังคมศาสตร์ ที่พึงปรารถนา มันจะตกไปฝ่ายศิลปะ เป็นปัจจัย แก่ศิลปะเสียมากกว่า.

เดี๋ยวนี้ เราก็ใช้คำว่า “อักษรศาสตร์” ในฐานะเป็นสิ่งที่ ประเสริฐอะไรอยู่บางอย่าง. แต่อตมาขอประท้วงหรือท้วงติง ว่า ระวังให้ดี มันยังจะต้องควบคุม ให้เป็นไปในทางที่เป็น ประโยชน์ และถูกต้อง; มิฉะนั้นแล้ว อักษรศาสตร์นั้นก็จะ ทำลายคน ทำลายมนุษย์ ทำลายโลก. อักษรศาสตร์ นี่มันอยู่ที่ กระดาษก็ได้ อยู่ที่ลิ้นคนพูดก็ได้ หรืออยู่ที่สัญลักษณ์อื่น ๆ ก็ได้.

เดี๋ยวนี้เรากำลังมีอักษรศาสตร์ ที่เป็นहाสของศิลปะ เป็นป่าว เป็นहाสของศิลปะ ยิ่งเจริญด้วยอักษรศาสตร์แบบนี้แล้ว มนุษย์ ก็จะจมลงไปใ้ในกองทุกข์มากไปกว่าเดิม; ฉะนั้น ผู้คนปาลมัยนั้น ที่ยังไม่รู้หนังสือ สักตัวหนึ่งก็ไม่ได้.

ท่านทั้งหลายพอจะเทียบเคียงได้ ว่าในสมัยคนปากี่แสนปี ล้านปีมาแล้วก็ตามใจนี้เรารู้แน่ไม่ได้; ที่เรารู้แน่ได้คือว่าเขาไม่มี ตัวหนังสือ ไม่มีใช้หนังสือ เขาอยู่ด้วยความสงบสุขตามธรรมชาติ. เดี่ยวนี้เราก้าวหน้าด้วยอักษรศาสตร์เหลือประมาณ เป็นบัณฑิต เป็นมหาบัณฑิต ดุษฎีบัณฑิต อะไรกันในทางอักษรศาสตร์ โลกนี้มันก็ยุ่งมากขึ้น มันไม่คุ้มกัน. แม้อักษรศาสตร์ชั้นวรรณคดี ก็ยังมุ่งส่งเสริมกิเลส.

นี่เรียกว่าสังคมศาสตร์ ในส่วนอักษรศาสตร์ หรือวิทยาการ เกี่ยวกับหนังสือมันยังผิดต่อธรรมสังฆะของศีลธรรม มันยังไม่ ส่งเสริมศีลธรรมเลย. นี่พูดกันตรง ๆ จะเรียกว่าดำ หรือจะ ยิ่งกว่าดำก็ตามใจ เรายังยืนยันลงไปว่า การรู้หนังสือหนึ่งหาของ

คนสมัยนี้ ไม่ส่งเสริมศีลธรรมเลย; เพราะเพลอ, เพราะเปิดโอกาส เปิดช่อง ให้มันเป็นไปในทางที่จะเห็นแก่ตัว.

สิ่งที่ ๓ ในหมวดนี้ จะเรียกว่า **หรรษาศาสตร์**; ว่าเอาเองอีกแล้ว จะมีใช้ที่ไหนบ้างก็ตามใจ ยังไม่ทราบ.

หรรษาศาสตร์ ก็คือ วิทยาการที่จะช่วยให้เกิดความหรรษา ความสนุกสนานรื่นเริง; จะเป็น นาฏยวิทยา เป็น ดุริยางคศาสตร์ เป็น คีตะ และสังคีตศาสตร์ อะไรก็ตาม มันเป็นเรื่องหรรษา ศาสตร์; แม้แต่เรื่องชวนหัว เรื่องตลกทำให้คนสบายใจ มันก็เป็น วิทยาการอันหนึ่ง เอามารวม ๆ กันเข้า ก็เรียกว่าหรรษาศาสตร์.

นี่มันจำเป็นแก่สังคม เพราะว่ามันจะอยู่ด้วยความบูดบึ้ง ตลอดวันตลอดคืนไม่ได้ มันจะต้องหัวเราะบ้าง; หัวเราะนี้ มันมีประโยชน์ ทั้งทางกายและทั้งทางจิตใจ แต่ถ้ามากเกินไปแล้ว ก็ต้องเป็นโทษ; ไม่มีอะไรที่ว่า ถ้ามากเกินไปหรือผิดสัดส่วนแล้วจะ ไม่เป็นโทษ.

เดี๋ยวนี้ เรามีวิทยาการทางนี้ก้าวหน้ามาก แต่แล้วก็ตกเป็น ทาสของกิเลส ส่งเสริมกิเลส ส่งเสริมความชั่วร้ายของกิเลสมาก; โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาพยนตร์ทั้งหลายแห่งยุคปัจจุบันนี้ คล้ายกับ ว่าเป็นเครื่องมือ ที่ยืมบาลส่งมาแต่เนรกร สำหรับจับลากคอคนไป สู่นรก, อย่างน้อยที่สุด ก็ทางจิตทางวิญญาณ.

หรรษาศาสตร์ กำลังเป็นสังคมศาสตร์ที่เชือดคอมมนุษย์อย่าง ยิ่ง เลือดไหลแดงซู่ ๆ ไปทีเดียว; แต่ไม่มีใครเห็น ไม่มีใครมอง มัน, จึงขอร้องให้ท่านทั้งหลาย พยายามระมัดระวังสิ่งๆ ที่เรียกว่า บรรเทิง เรืองรื่น สนุกสนาน หรรษาทั้งหลายนี้. มันยังผิดเรื่อง คือมัน ยังผิดต่อธรรมลัทธิของศีลธรรม มันทำลายศีลธรรม มันเหยียบ ย่ำศีลธรรม โดยไม่รู้รู้สึกตัว. คนก็เห็นแก่เงิน ผู้สร้างก็เห็นแก่เงิน

รัฐบาลก็มัวแต่จะเก็บภาษี; เพราะฉะนั้น สิ่งเหล่านี้ มันก็ก้าวหน้า ไปถึงขนาดที่จะทำลายมนุษย์ได้ ไม่เป็นสังคมศาสตร์ ที่จะทำให้ สังคมปรกติสุขได้เลย.

หมายเหตุ: ท่านพุทธทาสให้ความหมายของคำว่าสังคมศาสตร์เอาไว้ว่า

๑ "วิชาความรู้สำหรับสังคมจะต้องมี เพื่อว่าสังคมนี้จะตั้งอยู่ได้เป็นปรกติ ตามความหมายของคำว่าศีลธรรม หมายความว่าศาสตร์ที่สังคมจะต้องมี ถ้าไม่มี ก็หมายความว่าสังคมที่ตั้งอยู่ไม่ได้."^{๙๙}

๒ "ศาสตร์สำหรับตัดปัญหาทุกอย่างประการ ของสังคมมนุษย์เรา."^{๑๐๐}

— ผู้รวบรวม

ภาค ๒

**อาทิวะ
ของศีลปะ**

“ดอกไม้ในแจกัน” โดย ป้าต้าชานเยิ่น

อาทินวะของศิลปะ

ส่วนเสีย ข้อเสีย โทษ หรือความเลวร้ายของศิลปะ

โทษหรือส่วนเสียของศิลปะ

■ มายาของศิลปะ°

ระวังศิลปะแห่งโลกปัจจุบันนี้ให้ดี ๆ. ที่เรียกว่าศิลปะ
ที่คุณจะไปบูชาไปชอบมัน ระวังให้ดี ๆ; มันลึ้นแต่
จะทำให้ไม่เป็นมายาให้เป็นมายา ให้มีความหมายที่เป็นมายา
ที่ผูกพันจิตใจรุนแรงหนักขึ้น ๆ จนหลงอยู่ในมายา ออกไปไม่รอด.

เราจะต้องใช้ศิลปะแต่ในทางเปลื้องมายา พังทะลายมายา;
แก้ไขอุปสรรคเหล่านั้น จึงจะเป็นศิลปะในหลักของพระพุทธศาสนา
คือในหมู่ของพุทธบริษัท. ส่วนพวกชาวบ้านเขามีศิลปะ ชนิดที่จะ
ฝังตัวให้ตี๋มด้า จมมิตลงไปในรสของมายา โดยเฉพาะสุขเวทนา
และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่เกี่ยวกับเพศตรงกันข้าม.

ความมีนเมาทางวิญญาณ^๒

ในที่สุดก็มาถึงเรื่องศิลปะ ศิลปะอย่างสมัยนี้ ยิ่งนำเสนอแล้วยิ่งชุกชากันมากก็ยิ่งนำเสนอมากขึ้นไปทุกทีคือมัน **ทำให้ใจด้วยความฉลาดยิ่งขึ้นทุกที** หรืออะไรนี่คือฉลาดที่จะสร้างแบบวิธีคิด วิธีดู หรือให้ความหมายนั้นมันฉลาด, แล้วก็ให้คนไปเรียนซ้ำ จึงจะรู้ว่านั่นเป็นสวย สวยอย่างนั้น ๆ. แต่แล้วไม่มีประโยชน์อะไรเลย นอกจากให้มันมีเรื่องมากขึ้น สำหรับจะนเมาในทางวิญญาณ, ให้ใจในทางวิญญาณ, ให้ฉลาดในทางความประติษฐ์ประตอย; แต่ว่าใจในทางที่ไปเสียเวลา, และแทนที่จะใช้เวลาเพื่อสันติสุขสันติภาพ กลับไปใช้เวลาให้มันเมาในศิลปะซึ่งก็ไม่นำมาซึ่งสันติสุขหรือสันติภาพ.

แต่พวกที่เป็นเจ้าของศิลปะ เขาก็พูดว่า นี่ทางเดียวนี้ที่มนุษย์จะละกิเลสไม่สนใจกับกิเลสหรือความทุกข์ มาสนใจในเรื่องศิลปะ. นี่ก็เถียงกันอยู่อย่างนี้ แล้วก็ดูเอาเองซิ.

อาตมาก็ดูมาตั้งแต่แรกเริ่มเดิมทีจนบัดนี้ เลยเห็นว่า **ศิลปะนี้วิวัฒนาการถึงขนาดนี้ เราก็วิเศษในทางวิญญาณ;** สูญเสียความเป็นอิสระของจิตใจตามธรรมชาติ สูญเสียความไม่ถูกลอกหลวง กลายเป็นถูกลอกหลวง โดยวิถีทางของศิลปะที่พาไกลออกไป ไกลออกไป เสียเวลามาก เปลืองมาก เหนื่อยมาก ปวดสมองมาก; แต่แล้วก็ไม่มีประโยชน์แก่สันติภาพเลย. วิวัฒนาการของศิลปะสมัยปึงปองนี้ เป็นอย่างนี้.

พูดอีกทีหนึ่งก็ว่า ถ้าเรารู้กันไปแล้ว วิวัฒนาการสูงสุดตามแบบของตะวันตกนี้ ก็คือ วินาศ, ความวินาศของของมีค่าอย่างตะวันออก. ตะวันตกเป็นเรื่องทางวัตถุ เป็นเรื่องเนื้อหนัง; แม้ว่าจะ

ไม่ใช่ทุกคน. แต่ว่าส่วนใหญ่ที่สุดพวกฝรั่ง พวกตะวันตก; เมื่อเราพูดถึงฝรั่ง เราหมายถึงตะวันตกที่เป็นวัตถุนิยมที่ก้าวหน้าอย่างพรวดพราด เหมือนกับวิ่งไปในทางวัตถุนิยม.

นี่ถ้าตะวันตก หรือวัฒนธรรมตะวันตกเจริญเต็มที่ เราก็สูญเสียของมีค่าอย่างตะวันออก, เรื่องทางจิตวิญญาณของฝ่ายตะวันออก ซึ่งเล็งถึงเรื่องจิตเรื่องวิญญาณ ยิ่งกว่าเรื่องเนื้อหนังหรือเรื่องทางวัตถุ; เราไปเอาเรื่องทางวัตถุเราก็สูญเสียเรื่องทางวิญญาณ. ถ้าว่าวิวัฒนาการแบบตะวันตก มันก็คือวิวัฒนาการแบบตะวันออก เสียหายหมดในเรื่องจิตเรื่องวิญญาณ.

ศาสนาทุกศาสนา เกิดในซีกโลกฝ่ายตะวันออก ฉะนั้นตะวันออกจึงเรียกว่ามีศาสนาอยู่ในสายเลือด, เป็นเรื่องจิตเรื่องวิญญาณ แล้วไม่ยอมเป็นทาสของวัตถุ. ที่นี้ทางฝ่ายตะวันตก เขาก็เคยหนักในทางศาสนา ที่รับไปจากตะวันออกนี้; แต่แล้วก็เปลี่ยนไป ๆ จนไปเป็นศาสนาที่มีความเจริญทางวัตถุ; ออกชื่อพระเจ้า แต่ปาก ใจเป็นวัตถุ.

ถ้าว่า วัฒนธรรมตะวันตกสูงสุด ก็คือความวินาศของวัฒนธรรมตะวันออก. แต่เดี๋ยวนี้ทั้งตะวันตกทั้งตะวันออก ก็กำลังจะเหมือนกัน ในข้อที่ว่า เป็นทาสของวัตถุกันไปหมด; แล้วโลกนี้ก็วิเศษเร็วเข้าเท่านี้เอง. ถ้าช่วยกันถ่วงไว้; อันหนึ่งไปทางวัตถุ, อันหนึ่งไปทางจิตใจ, เหมือนกับเป็นเครื่องถ่วงไว้โลกนี้ก็วิเศษเร็วเกินไป.

ศิลปะเพื่อ

ที่ นี้ศิลปะก็เพื่อ ไปดูแผนกศิลปะที่เขายกย่องกันนักหนาแหละ มีแต่เรื่องเพื่อหมายความว่าเอาไปทิ้งเสียให้หมดนั่นก็ได้; มนุษย์ไม่เดือดร้อนอะไร แล้วยังจะผาสุกหรือสงบยิ่งกว่านั้นอีก.

ศิลปะที่มีประโยชน์แท้จริงมีน้อยมาก มีแต่ที่เสียเวลาทั้งนั้น แล้วมีหน้าซำยังประดิษฐ์ให้มันมากขึ้น ศิลปะยิ่งใหม่เท่าไรยิ่งเป็น modern art, เป็น abstract เท่าไร มันยิ่งเสียเวลาเปล่า ๆ มากขึ้นเท่านั้น. นี้เรียกว่าศิลปะมันเพื่อ; แล้วยังบัญญัติให้มันลึกเข้าไป คือให้มันบัลลิกเข้าไป จนคนธรรมดาดูไม่ออกว่าเป็นศิลปะ. ต้องไปศึกษาตามแบบของเขาให้มันบัลลิกเข้าไป จึงจะดูภาพนั้นออกว่าเป็นภาพศิลปะ. นี้มันเสียเวลา มีหน้าซำมันเป็นการส่งเสริมไม่หะ.

นี่เป็นการทำที่ว่าตาม ๆ เขาไป เพราะเราไม่มีความรู้สึกถูกต้องของเราเองเป็นส่วนมาก, **การศึกษาเพื่อยึดเยียดให้เด็กเรียนสิ่งที่ไม่ต้องเรียน,** สิ่งที่เป็นแก่นดวงวิญญาณไม่มี, นี้ก็หลับตาตามกันพวกฝรั่ง ด้วยเหตุที่เรียกว่ามันบังเอิญที่สุดเลยที่เราไปตามกันพวกฝรั่ง ในเรื่องการศึกษา.

ที่นี้ก็ดูตัวตัวเอง ดูฝรั่งเอง มันเป็นอย่างไรบ้าง? มันก็ออกมาเป็นฮิปปี่นี่ หรือเป็นการศึกษาที่ไม่สามารถจะทำโลกนี้ให้มีสันติภาพได้; ให้วันเวียนอยู่นั้นแหละ, หรือให้โกงเก่งขึ้น จนไม่รู้ว่าจะเดี่ยวนั้นจะนำถือประชาธิปไตยไหนที่จะเป็นตัวอย่างที่ดีในการซื้อตรง ในความยุติธรรม ในความสุภาพ. นี้จะหาไม่ได้แล้ว; เพราะว่าการศึกษามันถึงกันหมดทั้งโลก มันเหมือนกันหมดทั้งโลก

มันเพื่อกันไปหมด.

ศิลปะไม่เป็นไปเพื่อสันติ

! มื่อก่อนนี้ศิลปะนี้ขาดต้องการเพียงเครื่องมือ หรืออุปกรณ์สำหรับเป็นอนุยะสะดวกสบายผาสุก. เดี่ยวนี้คนคิดเทคนิคของศิลปะให้ขยายออกไป, ขยายออกไปจนคนธรรมดาไม่รู้ไม่ได้. ต้องไปเรียนกันเสียตั้งมากมาย จึงจะรู้ค่ารู้ความหมายของศิลปะนั้น; แล้วยังไปเสียเวลาเปล่า ๆ **ไม่ได้ทำให้มนุษย์นี้ดีขึ้น** นอกจากว่านักศิลปะเก่งขึ้น ศิลปะทาง modern art, abstract อะไรต่าง ๆ เหล่านี้ มันก็เก่งในการที่ทำให้คนเป็นนักศิลปะมากขึ้น นี่ไม่เป็นไปเพื่อสันติ.

ศิลปะที่จะช่วยให้คนเข้าใจของจริงของชีวิตนั้น ละเลยกันหมด. ศิลปะนี้มันมีความหมายมีความมุ่งหมายอย่างยิ่ง; จะใช้ความงามดึงดูดใจ ให้คนเข้าไปถึงความจริงของชีวิต ของโลก ของความทุกข์ความสุขนี้. **ศิลปะสูงสุดมันก็อยู่ที่รู้จักเอาชนะกิเลสให้ได้** นี่เป็นความงามงามเหนือศิลปะใด แต่เป็นเรื่องทางจิตใจหน่อย. ถ้าเป็นเรื่องทางวัตถุ ก็เป็นความงามชนิดที่เข้าถึงความงามทางจิตใจ อาศัยความงามทางรูปร่างนี้ เข้าไปถึงความงามทางจิตใจ.

เดี๋ยวนี้ศิลปะมันพาเข้ารกเข้าพง เหมือนกับใยแมงมุมพันจนไม่รู้ว่าจะออกทางไหน ก็เรียกว่าตะวันตกไม่ได้ทำอะไรแก่ตะวันออกในแง่ของศิลปะ; นอกจากปัญหายุ่งยาก หมดเดเลื่อเกี่ยวกับศิลปะมากขึ้น, มันนำไปสู่ความยุ่งเหยิงยิ่งขึ้น, ไม่มีวีแววจะส่งเสริม

สันติ, แม้แต่จะให้เห็นประสาทสงบรังก็ไม่มี.

เพราะฉะนั้นศิลปินโดยมากจึงบ้า ๆ บอ ๆ เป็นโรคเส้นประสาทอยู่ส่วนหนึ่งที่เดียว เพราะตัวเองทำบาป พาศิลปินไปเข้ารกเข้าพง เลยเมากัญชาชนิดหนึ่ง เมากัญชาศิลปิน หนึ่งดูรูป abstract ได้ทั้งวัน ๆ ทั้งเดือนทั้งปี นั้นมันเมากัญชาของศิลปินยิ่งกว่าเฮโรอีนไปเสียอีก ไม่ช่วยโลกนี้ให้มีสันติภาพหรือสันติสุขเลย; ผิดความมุ่งหมายของศิลปินแต่กาลก่อน.

การปล่อยไปตามอำนาจของกิเลส^๕

ก ารปล่อยไปตามอำนาจของกิเลส นั่น ก็ตรงกับคำว่า ปล่อยไปตามธรรมชาติฝ่ายต่ำ. พวกที่เขาอยากจะพูดบัญญัติต่าง ๆ เขาก็ว่าธรรมชาติฝ่ายต่ำตั้งไปสู่ความต่ำ, ธรรมชาติฝ่ายสูงตั้งไปสู่ความสูง. ทีนี้ถ้าว่า อำนาจของกิเลสก็ล้วนแต่ตั้งไปทางฝ่ายต่ำ, ไปไหน ก็ไปสู่ความเป็นทาสของกิเลส; เป็นทาสของกิเลส ก็คือว่าก็ไปหลงอยู่ในเรื่องความเอร็ดอร่อยทางเนื้อทางหนัง : ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางผิวหนัง ทางความรู้สึกนึกคิด, และโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็เรื่องเพศตรงกันข้ามก่อน.

ต่อมามันก็ไปในแบบของที่แม้จะไม่เกี่ยวข้องกับเพศตรงกันข้าม มันก็ยังเป็นทาสของกิเลสอยู่นั่นเอง; เช่นว่าไปหลงไหลในศิลปะ รูปปั้นรูปเขียน รูปอะไรก็ตาม, หลงไหลอย่างคนเป็นบ้า. นี้สำหรับคนที่ไม่หลงไหลในทางงาม มันก็เป็นทาสของสิ่งนั้นแหละ พอ ๆ กัน, ก็เป็นเรื่องทางความคิดความรู้สึก. ไปดูรูปศิลปะ

สวย ๆ นี้เราจะไม่ถือว่าเป็นทางตา ถ้าทางตาหันมามองหน้าแต่เห็นว่าจะอะไรเป็นอะไรเท่านั้น; แต่ศิลปะสวย ศิลปะ abstract ศิลปะอะไรก็ตาม นั้นมันทางความคิดมันก็เป็นเรื่องของจิตที่ถึงที่หลง, แล้วก็มึนงงในทางจิตอย่างนี้เป็นต้น ก็เรียกว่าเป็นทาสของวัตถุอยู่นั่นเอง.

การปล่อยไปตามอำนาจของกิเลส ก็ไปทางที่จะเป็นทาสของวัตถุหรือเนื้อหนัง นับตั้งแต่ทางกามขึ้นมา, จนถึงทางรูปที่ไม่เกี่ยวกับกาม, ความละเมอเพื่อฝัน ในเกียรติยศชื่อเสียง ซึ่งเป็นอรูป นี้ปล่อยไปตามอำนาจของกิเลส ก็เรียกว่าไม่ละอาย, เป็นอหิริจะ แปลว่า คนที่ไม่ละอาย; ดังนั้นจึงได้ลงไปนอนบายที่นี้และเดี๋ยวนี้.

เรื่องอบายที่นี้และเดี๋ยวนี้ จะไม่ต้องพูดถึงนักกระมัง เพราะผมก็ได้อธิบายมาในที่ต่าง ๆ พิมพ์หรืออะไรกันแพร่หลายแล้ว; แต่ยังอยากจะทำอยู่เสมอว่า ขอให้มองถึงอบายที่นี้และเดี๋ยวนี้กันก่อน. อย่าไปมองแต่อบายหลังจากตายเข้าโลงไปแล้วโน่น มันยังโกลนๆ. ที่มันตกอยู่ทุกวันนี้แหละเป็นอบายที่น่ากลัวกว่า : นรกก็คือร้อน ร้อน ๆ เป็นทุกข์เป็นร้อน, เดรัจฉานก็คือโง่ โง่แสนจะโง่, เปรต คือหิว, หิวทางจิตวิญญาณ, อสุรกายก็ชั่วฉลาดอย่าง ไม่มีความหมาย.

ไปสำรวจตัวเองดูเถิด ว่ากำลังอยู่ในอบายหรือเปล่า? ทั้งที่เป็นพระมีผ้าเหลืองคลุมครองนี้ ลงไปในอบายแล้วหรือเปล่า? ถ้ามันร้อนใจด้วยเหตุของอะไร ความชั่ว ความผิด หรืออะไรบาปกรรมอะไรก็ตามเถิด มันลงอยู่ในนรกแล้ว. ถ้ามันโง่อย่างไม่น่าโง่ในบางครั้งบางโอกาสนะ มันเป็นสัตว์เดรัจฉานแล้ว; แม้จะอยู่ในผ้าเหลืองนี้ มันก็เป็นสัตว์เดรัจฉานได้โดยไปบาปติดะ

กำเนิดเกิดผลสุดเดียว เกิดแหวบเดียวก็เป็นอะไรขึ้นมาแล้ว. เปเรตคือหิว, หิวจนพูดพาล่ามอยู่แต่เรื่องนั้นเสมอแหละ. ฉะนั้นระวังให้ดีเถอะ เรื่องที่คุย ๆ กันไม่ค่อยขาดปากนั้นนะ มันจะเป็นเรื่องของความเป็นเปเรต. อสุรกายก็คือกลัว กลัวอย่างไม่มีเหตุผล กลัวอย่างไม่มีความหมาย. นี้อบาย เพราะปล่อยไปตามอำนาจธรรมชาติฝ่ายต่ำ คือไปทำเล่น ๆ กับมัน แล้วมันก็พลัดลงไปในอบายโดยไม่รู้สึก โดยไม่ทันรู้สึก.

ปัญหาที่เกิดจากปาฏิหาริย์^๖

อะไรที่มันมีปาฏิหาริย์ แก่จิตใจเรา เราก็ควรจะรู้จักสิ่งใดที่เราไปมองเข้าหรือไปเกี่ยวข้องเข้าแล้ว มันดึงเอาจิตใจของเราไปหมด, นี่ก็เรียกว่าปาฏิหาริย์ แต่มันจะเหมือนกันทุกคนไม่ได้ เพราะว่าคนเราเกิดมาต่างกัน มันมีการศึกษาต่างกัน มีความรู้สึกสูงต่ำกว่ากัน, แม้จะไม่มากเท่ากับว่าความแตกต่างระหว่างคนกับสัตว์ มันก็เกือบจะน้อง ๆ กันไปในระหว่างคนบางหมู่บางพวก หรือว่าคนบางคน. ดังนั้น เราจึงเห็นบางคนหลงใหลในสิ่งที่คนอื่นไม่หลงใหล นี่ขอให้มองดูที่ความจริงข้อนี้กันเสียก่อน หรือแม่คน ๆ เดียวกัน ยุคหนึ่งสมัยหนึ่งหรือวัยหนึ่งก็ไม่หลงใหล, แต่ในวัยหนึ่งมันก็หลงใหลเอามาก ๆ. เช่น วัยเด็กก็ไม่หลงใหลในเรื่องการมรณกรรมเท่ากับวัยหนุ่มสาว อย่างนี้เป็นต้น. ฉะนั้นการมรณกรรมนั้นมันก็เพิ่งจะเป็นปาฏิหาริย์ขึ้นมา เมื่อคนเรามันถึงวัยที่จะหลงใหล เรามันก็มีวัฒนธรรมต่างกัน คนที่เล่าเรียนมากศึกษามากนั้นแหละจะลำบากมาก เพราะมันมีความคิดละเอียดอ่อนลึก

ซึ่ง คือคิดได้เก่งกว่าคนที่ไม่มีการศึกษา ดังนั้น ปัญหาก็มีมากกว่า.

ปู่ย่าตายายของเราเคยพูดไว้ว่า รู้มากยากนาน หมายความว่า รู้มากจะลำบากมาก ยิ่งรู้มากจะยิ่งลำบากมาก จะยิ่งมีปัญหามาก. ถ้ารู้่น้อยก็ไม่ค่อยมีปัญหาไม่ค่อยลำบาก เพราะคนรู้มากเรียนมากมันคิดเก่ง ฉะนั้น จึงทำปัญหาขึ้นได้มาก, แล้วบางทีก็เตลิดเปิดเปิงเกินไป.

ยกตัวอย่างง่าย ๆ เดียวนี้ชนศิลปะที่กำลังมีอิทธิพล ศิลปะใหม่ๆ พวก abstract พวกอะไรต่าง ๆ นี้ มันมีขึ้นมาได้จากการศึกษาที่มีมากในทางนั้น แล้วก็เกินจำเป็นไม่มีอิทธิพลแก่ชาวบ้าน ชาวไร่ ชาวนา แล้วก็ไม่อิทธิพลแก่ผู้ที่ศึกษาแต่ในทางนั้น, เข้าใจไปตามแบบที่เขาวางไว้ หรือว่าจำกัดไว้. เรามอบตัวไปเป็นทาสของการตีความหมายอย่างนั้น หรือความลุ่มหลงอย่างนั้น มันก็ลุ่มหลงใน arts หรือในศิลปะนั้นอย่างมาก ซึ่งชาวนาชาวไร่เขาจะไม่มีปัญหาอะไรเลย, คือว่าไม่ลุ่มหลงอะไรเลย. ดังนั้น เราจะเห็นหรือจะได้อินข่ายว่า รูปภาพเขียนแบบศิลปะบางแผ่นขาย ๗๐๐,๐๐๐ ปอนด์ จากประเทศฝรั่งเศสไปประเทศอังกฤษ เหล่านี้หมายความว่า คนต้องเป็นทาสของศิลปะหรือของอะไรที่มันจะเป็นเหยื่อของปาฏิหาริย์ที่มันมีอยู่ในภาพแผ่นนั้น, แล้วก็เผลอแก่บุคคลคนนั้น หรือพวกนั้น หรือที่มีความคิดนึกศึกษามาอย่างนั้น เอามาขายชาวนา ๕ บาทก็ไม่ซื้อ. นี่คือความที่มันถลาลึกเข้าไปในอะไรบางอย่าง ที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเอง เพื่อให้ตัวเองตกหล่มชนิดนี้ มันเหมือนกับชุดหลุมหลอกตัวเอง ฟังตัวเอง สิ่งที่ไม่เป็นปาฏิหาริย์ก็กลายเป็นปาฏิหาริย์ขึ้นมา. นี่ดูโลกในปัจจุบันนี้ มันเป็นอย่างนี้มากขึ้น เพราะว่ายิ่งโง่เท่าไรมันก็ยิ่งตกเป็นเหยื่อของความลำบากมากเท่านั้น, แล้วยิ่งฉลาดมากก็ยิ่งโง่ได้ลึก. ขอให้

เปรียบดูด้วยตัวอย่างที่ว่ามานี้ นี้เราก็มัวแต่ก้าวหน้ากันแต่ในทาง
 อย่างนี้ คือฉลาดมากสำหรับจะโง่มาก ก็จะตกเป็นเหยื่อของสิ่งที่
 เราทำขึ้นเพื่อหลอกตัวเอง.

ปฎิหาริย์อย่างนี้ เรียกว่า นำอันตราย นำกลัว นำหวาดเสียว
 มันไม่ใช่ตัววัตถุล้วน ๆ เป็นปฎิหาริย์ มันเป็นความโง่ของมนุษย์
 เอง ที่ฝั่งอะไรลงไปในตัวมัน ทำให้ตัวมันกลายเป็นมีปฎิหาริย์
 มีค่ามีอะไรขึ้นมา, แล้วก็ทำแก่มนุษย์เหล่านั้นให้ลำบากมาก.
 ถ้าอย่างมีเรื่องนั้นมันก็มีเรื่องอะไร มันก็ยังไม่สบาย. หรือว่าอยู่
 ง่าย ๆ ไปตามประสาธรรมชาติ. **เดี๋ยวนี้เราไปทำเรื่องอย่าง
 นี้ขึ้นมา มากยิ่งขึ้น ๆ ๆ ๆ เราก็ต้องลำบากมากยิ่งขึ้น,
 แล้วสิ่งนั้นก็ไม่ได้ให้ความสุขอันแท้จริง นอกจากความสุข
 ที่มาจากความโง่ คือเมา, เมาแล้วก็ต้องรู้สึกเป็นสุข,
 ไม่ว่าจะอะไรถ้าเกิดเมาขึ้นแล้วต้องรู้สึกเป็นสุข; จะเมา
 เหล้าหรือเมาอะไรก็สุดแท้ มันจะรู้สึกเป็นสุข, เมา
 กามารมณ์ก็ตามหรือเมาศิลปะ ศิลปิน ที่เขาประดิษฐ์
 ให้มันลึกลงไป แล้วสร้างคามนิยมขึ้นมาได้สำเร็จนี้
 ก็เรียกว่าเมา. เดียวนี้โลกเรากำลังถูกรอบงำด้วยอิทธิพลหรือ
 ปฎิหาริย์ของสิ่งชนิดนี้.**

ที่นี้ย้อนมาดูตามธรรมชาติตามธรรมดาบ้าง ก็จะเห็นว่ามัน
 ก็มีอยู่ไม่น้อยเหมือนกัน แล้วก็ต่าง ๆ กัน. ยกตัวอย่างเช่นดอกไม้
 เราก็มองดอกไม้ พอเห็นเข้า มันก็มีปฎิหาริย์แกจิตใจของเราเสีย
 แล้ว, นี้ว่าถึงคนทั่ว ๆ ไป คนธรรมดาสามัญทั่ว ๆ ไปเห็นดอกไม้
 ที่เราชอบ มันก็มีปฎิหาริย์เห็นใจเราแล้ว แล้วมันยังแตกต่าง
 กันไปตามความหมายของดอกไม้หลาย ๆ ชนิด ที่เราไปให้ความ
 หมายแก่มันโดยไม่รู้สึกตัว, แล้วมันก็พอดีกันด้วยกับที่ธรรมชาติ

มันสร้างมา เราไปเพิ่มให้อีก ความหมายนั้นก็มามากแล้วก็แตกต่าง
 กัน.

เช่นเรา เห็นดอกกุหลาบ เราเป็นคนชอบดอกกุหลาบ มันก็
 มีปฎิหาริย์แกจิตใจของเรา ให้รู้สึกไปทำนองใดทำนองหนึ่ง;
 แต่พอเราไป เห็นดอกบัว รูปและกลิ่นและสีอะไรของดอกบัว มัน
 ทำให้เกิดปฎิหาริย์แกจิตใจเราไปในอีกทางหนึ่งก็ได้. เช่น ดอก
 กุหลาบส่งเสริมความรู้สึกเป็นไปในทางเพศ, แต่ ดอกบัวส่งเสริม
 ความรู้สึกไปในทางไม่เกี่ยวกับเพศ คือจะให้ห่างไกลไปจากเพศ,
 จนกระทั่งดอกไม้บางชนิดเช่นดอกลำเจียก ดอกลำดวน เหล่านี้ไป
 ดมเข้า มันรู้สึก แปลกกว่า ที่ไปดม ดอกพิกุล หรือ ดอกจำปานี้
 บางชนิดทำให้เกิดความรู้สึกไปในทางเพศไม่มากนักน้อย, บางชนิด
 ไม่ทำให้เกิดความรู้สึกทำนองนั้น. นี้แปลว่าสิ่งเหล่านี้ที่แวดล้อม
 เราอยู่มันก็มีปฎิหาริย์ แต่เป็นเรื่องละเอียด แล้วเราก็ถูกรอบงำ.
 ที่นี้ที่ตรงกันข้าม มีปฎิหาริย์ที่ทำให้เราทนอยู่ไม่ได้ กระสับ
 กระส่าย, คือที่มันเหม็น ที่มันมีกลิ่นเหม็น มีรูปร่างน่าเกลียด ที่มัน
 มีกลิ่นหอมมันทำให้เกิดความรู้สึกไปอีกทางหนึ่ง, แล้วก็ยังเปลี่ยนแปลง
 ไปตามความรู้สึกของคนเรา ที่โง่มากโง่หน่อย ยึดถือมาก
 ยึดถือหน่อย ดีความหมายเก่ง หรือดีความหมายไม่เก่ง.

อิทธิพลของสิ่งต่าง ๆ ทำให้เกิดอภิขณาหรือโหมนัส.

ตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้ เรามันถลาลงไป ในทางที่จะเป็นภาส
 ของสิ่งที่มีปฎิหาริย์เหล่านี้; เพราะฉะนั้นเราจึงติด ในสิ่งต่าง ๆ
 เหล่านี้ ตามมากตามน้อย ตามแต่บุคคล ไม่เหมือนกันทุกคน.

บางคนมีจิตใจกระด้าง จนดอกไม้ที่สวยงาม ที่หอม ที่อะไร ก็ไม่ทำให้เขารู้สึกหวนไหวอะไรได้, หรือว่าเขามีความโง่มาก ถึงขนาดที่ไม่รู้ความหมายของมัน, ก็ไม่มีอิทธิพลต่อใจของเขา. เราว่ามันโง่งงชนิดที่จะให้สิ่งเหล่านั้นมันไม่มีอิทธิพลเหนือจิตใจของเรา มันก็เลยมีความหมาย ที่จะทำให้เกิดความยินดียินร้าย. ภาษาธรรมชาติเขามีอยู่ ๒ คำเท่านั้นแหละ ยินดีกับยินร้าย คือ ชอบกับไม่ชอบ, ภาษาบาลี เขาว่าอภิขมา คำหนึ่ง คือว่าชอบ, แล้ว โทมัส อีกคำหนึ่ง คือ ไม่ชอบ. ภาษาธรรมชาติ โดยตรง ๒ คำนี้ มีความหมายอย่างนี้ โทมัส คือ ไม่ชอบ อภิขมา คือ ชอบ.

สิ่งต่าง ๆ มันมีอิทธิพล แก่จิตใจของเรา ๒ อย่าง คือให้ชอบ หรือให้ไม่ชอบ, ถ้ามันเป็นแรง มันไปถึงขนาดเป็นปฏิกิริยาคือให้เรา ไม่ชอบขนาดหนักหรือว่า ชอบขนาดหนัก. ส่วนที่ชอบก็ยิ่งชอบต่าง ๆ กันโดยความหมายอย่างนั้นอย่างนั้นอย่างนั้น แต่รวมแล้วก็เรียกว่าชอบ; ส่วนที่ไม่ชอบก็มีความหมายต่าง ๆ หลากอย่างรวมกันแล้วก็เรียกว่าไม่ชอบ, พอจิตใจของเราไหวไปในทาง ๒ ทางนี้ แล้วก็เรียกว่า เราพ่ายแพ้แก่สิ่งนั้น, แล้วเราจะพ่ายแพ้มากขึ้น ในเมื่อเรามีความยึดมั่นมากขึ้น หลงใหลมากขึ้น เพราะมีความยึดมั่นในคำของสิ่งเหล่านั้น, เป็นความต้องการอย่างนั้น อย่างนี้. ของสวยของงามเหล่านั้น ไม่มีค่าสำหรับคนที่ไม่รู้จักสวยไม่รู้จักงาม, เขาก็รอดตัวไปอย่างหนึ่งเหมือนกัน, แต่เราก็ประณามเขาว่าบาเถื่อน. ที่นี้ สัตว์เดียรฉานก็ยิ่งแล้วเลย จะไม่รู้จักค่าของดอกกุหลาบหรือดอกบัว หรือดอกจำปีจำปา หรือดอกอุตุพิด เหมือนกับมนุษย์รู้ มันก็เลยไม่มีปัญหา มันก็รอดตัวไป.

เดี๋ยวนี้มนุษย์เรามีปัญหามากขึ้น เท่าที่เรามันฉลาดคิดให้มันมากขึ้นละเอียดมากขึ้น, ให้ความหมายแก่กัน กระทั่งให้ความ

หมาย เส้นขีด ๆ ยุ่ง ๆ เป็นภาพที่ดีที่มีราคาแล้วยืนดูกันเป็นวัน ๆ เป็นต้น. นั่นก็เรียกว่าถูกสิ่งนั้นซึ่งมีปฏิกิริย ใช้ปฏิกิริยเข้าแล้ว, หรือว่าโดยบุคคลคนใดคนหนึ่ง เขาใช้ปฏิกิริยทางสิ่งที่ประดิษฐ์นั้นขึ้นมา. นี่มันคล้าย ๆ กับว่าดอกบัวมีปฏิกิริยแก่จิตใจของเรา, ดอกกุหลาบมีปฏิกิริยแก่จิตใจของเรา, ดอกไม้ที่เหม็นก็มีปฏิกิริยแก่จิตใจของเรา ทำนองเดียวกันนี้ โดยเราสร้างความหมายหรือค่าของมันขึ้นมา.

นี่เป็นเรื่องทางธรรมชาติ หรือหลักเกณฑ์ทางธรรมชาติ, เราไปให้ค่าแก่มัน แล้วเราอยากได้ในสิ่งที่มันมีค่า. คำพูดหรือหลักเกณฑ์อันนี้ก็คล้าย ๆ กับเรื่องวิชาเศรษฐกิจ สิ่งที่มีค่าขึ้นมากก็เพราะมันตรงกับความต้องการของคน, ความต้องการของคน มันจึงมีค่าขึ้นมา. พอมันมีค่าขึ้นมามันก็มีปฏิกิริยแก่จิตใจของมนุษย์. แต่ที่นั่นมันเป็นเรื่องเศรษฐกิจ เรื่องเงิน เรื่องของ เรื่องสังคมเป็นเรื่องโลก ๆ.

ที่นี้เรื่องทางธรรมก็เหมือนกัน พอจิตใจมันไปหลงทำให้เกิดค่าขึ้นมา แม้ไม่เป็นเรื่องจริงมันก็มีค่าขึ้นมา; ถ้าลงมีความหลงมีความต้องการแล้วมันก็มีค่า; ฉะนั้น ก็เลยเป็นเรื่องที่จะให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าตัวตน คือความต้องการด้วยอำนาจของความโง่แล้วก็มีอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น แล้วก็มีความทุกข์ อย่างที่ไม่มีทางจะหลีกเลี่ยงได้. นี่ก็เรียกว่า ปฏิกิริยของอารมณ์ ที่จะเข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย กระทั่งทางจิตใจ; แต่ส่วนใหญ่ก็มีอยู่ข้างนอกนี้ ตา หู จมูก ลิ้น กาย นี้ เป็นที่อันตรายมาก ฉะนั้นสิ่งเหล่านั้นมันมีปฏิกิริยเห็นอมนุษย์, แต่เป็นไปในทางที่จะให้มีความทุกข์.

พระธรรมเป็นปฎิหาริย์อย่างยิ่งอยู่ในตัวเอง.

ที่นี้ก็มีสิ่งหนึ่ง ส่วนหนึ่ง ประเภทหนึ่ง ที่ตรงกันข้าม คือ พระธรรม หรือธรรมะ หรือความจริง, มีปฎิหาริย์อยู่ในตัวเอง ที่จะดึงคนออกมาเสียจากความหลงใหลในสิ่งที่เป็นทุกข์. ดังนั้นเรา จึงต้องหันหน้าไปหาธรรมะคือหาความจริง ซึ่งก็มีปฎิหาริย์อย่าง ยิ่งอยู่ในตัวมันเอง พอที่จะดึงเราหลุดออกมาได้ จากความผูกพัน ของสิ่งที่มีปฎิหาริย์มาหา หลอกลวง ที่จะดึงไปหาความทุกข์. ฉะนั้นเราจึงต้องมีการฝึกฝน ข้างฝ่ายธรรมะหรือความจริง ซึ่ง เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าท่านแนะนำวิธีไว้ให้ ว่าจะเข้าถึงได้อย่างไร จะมี ได้อย่างไร.

ที่นี้ ก็มาถึงคำพูดที่ได้ยินได้ฟังบ่อย ๆ ว่า ธรรมะนั้นแหละ คือพระพุทธเจ้า ไม่ใช่บุคคลที่พูดได้ เดินได้ ยืนได้เป็นพระพุทธเจ้า แต่ว่า ธรรมะที่ทำความดับทุกข์ได้เป็นพระพุทธเจ้า, ผู้ใดเห็นเรา ผู้ใดเห็นธรรม, ผู้ใดเห็นธรรม ผู้ใดเห็นเรา, ผู้ที่ไม่เห็นธรรมไม่ มีทางจะเห็นเรา แม้ว่าจะเกาะขาเกาะแขนเราอยู่. ดังนั้นสิ่งที่เรียกว่า ธรรมนี่คืออะไร ก็เป็นเรื่องที่จะต้องศึกษากันต่อไป.

พอมาถึงตรงนี้ ก็อยากจะนำเอา พระพุทธภาษิต ที่สำคัญ อยู่ข้อหนึ่ง คือตรัสว่ามีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง; ให้มี ธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง. พูดสองที ใช้คำว่า ตนที่หนึ่ง ใช้คำว่า ธรรมที่หนึ่ง; ที่เราได้ยินแต่ว่า มีตนเป็นที่พึ่ง แก่ตนนั้น มันครึ่งเดียวนะ, พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้ตรัสครึ่งเดียวอย่างนั้น แต่เรามักจะได้ยินกันเพียงครึ่งเดียว ในบาลีที่มีหลักฐานจะเต็ม บริบูรณ์ว่า มีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่ง มีตนเป็นที่พึ่ง คือมีธรรม เป็นที่พึ่ง.

ศึกษาให้เข้าใจคำตรัสว่า “ตนเป็นที่พึ่ง”.

ที่นี้ตนนี่มันมีสองตน คือว่า ตนมาตา, ตนที่กิเลสโดยเข้าใจ ว่าตน นั้นตนหนึ่ง, ที่นี้ตนที่พระพุทธเจ้าเอามาใช้แทนคำว่าธรรม ให้เป็นคำเดียวกับคำว่า ธรรม. มีตนเป็นที่พึ่ง ก็คือมีธรรมเป็นที่ พึ่ง, มีธรรมเป็นที่พึ่งก็คือมีตนเป็นที่พึ่ง. ตนอย่างนี้หมายถึงธรรม. พูดให้มันง่าย ๆ ง่าย ๆ คือว่า ถ้าเราอยากจะมีตน มีตัวมีตน กันบ้างแล้วก็ ขอให้ถือเอาธรรมเป็นตัวตน, อย่าเอาร่างกายและ จิตใจนี้เป็นตัวตน คือให้มีธรรมเป็นที่พึ่งเท่ากับมีตนเป็นที่พึ่ง, มี ตนเป็นที่พึ่งเท่ากับมีธรรมเป็นที่พึ่ง, มันเนื่องกันมันแยกออกจาก กันไม่ได้ คือต้องทำตนให้ถึงธรรม ให้ธรรมเข้ามาเป็นตน, จะพูด อันไหนก่อนก็ได้ จะต้องทำตนนี้ให้มันเป็นธรรม ให้ทำธรรม นั้นแหละให้เป็นตน, แล้วตนนั้นก็จะเป็นที่พึ่ง แล้วธรรมนั้นแหละ จะเป็นที่พึ่ง.

ทำตนให้เป็นที่พึ่งแก่ตนอย่างไร; นี้เรื่องของชาวบ้าน ก็จะต้องพูดไปทำนองว่า เราต้องช่วยตัวเอง, ต้องทำงานเอง, ต้องหา เงินเอง, ต้องอะไรเอง, นั้นภาษาชาวบ้านก็จะเป็นอย่างนั้น, ที่ว่า ทำตนให้เป็นที่พึ่งนั้น. แต่ในภาษาธรรม หรือเป็นเรื่องในทางธรรม ทำตนให้เป็นที่พึ่งนั้นคือการทำตนให้เห็นธรรม; ระบุชัดเจนไปเลย ว่าให้พยายามปฏิบัติ จนเห็นตามที่เป็นจริงว่า ความยึดมั่นถือมั่น ในเบญจขันธ์ ที่ประกอบอยู่ด้วยอุปาทานนั้นเป็นตัวทุกข์, แล้วความ ไม่ยึดมั่นก็เป็นตัวไม่ทุกข์. นี้พอเห็นอันนี้เท่านั้นแหละ เห็นความ จริงอันนี้เท่านั้น ตนจะเป็นที่พึ่งแก่ตน, คือธรรมจะเป็นที่พึ่งแก่ตน เพราะว่าธรรมะหรือความจริงที่เห็นนั้นมันมีปฎิหาริย์อยู่ในตัวมันเอง ที่จะครอบงำจิตใจ, คือว่าธรรมะหรือความจริงนี้ มันมีอำนาจอย่าง

สูงสุดที่จะครอบงำจิตใจ เปลี่ยนแปลงจิตใจให้เป็นไปในทางที่ตรงกันข้าม ก็เลยไม่มีความทุกข์, เพราะไม่มีความทุกข์นี้จึงเรียกว่า ตนเป็นที่พึ่งแก่ตนให้เสร็จแล้ว หรือว่ามีธรรมเป็นที่พึ่งแก่ตนได้เสร็จแล้ว.

ดังนั้นเรารู้จักสิ่งๆ ที่เรียกว่า ธรรม หรือธรรมะนี้ ว่ามีอยู่อย่างไรในกรณีเช่นนี้ เรียกเอาอันเป็นตน ที่จะเป็นที่พึ่งแก่ตนได้, มองในแง่หนึ่งก็มองได้เหมือนกันว่า ต้องใช้ตนเอง คนอื่นทำแทนไม่ได้, นี้ก็ถูกแล้ว. นี้ก็รวมอยู่ในความหมายของคำว่า ตนเป็นที่พึ่งแก่ตน.

ปาฏิหาริย์ของธรรมะเปลี่ยนแปลงได้.

แต่ที่นี้มัน มีปัญหาเหลืออยู่ว่าทำอะไรอย่างไรนี้ ที่จะทำตนให้เป็นที่พึ่งแก่ตน ต้องทำตนให้ถึงธรรม, ให้ธรรมะลงมาเป็นตน, คนก็กลายเป็นธรรม ธรรมก็กลายเป็นคน เป็นสิ่งเดียวกันไปอย่างนี้, ก็เป็นอันว่าหมดปัญหา คือไม่มีความทุกข์เหลืออยู่, อย่างนี้เราเรียกว่าโดยอำนาจของธรรม ด้วยอิทธิพลของธรรม หรือว่าใช้คำสุดท้ายคือ ปาฏิหาริย์ของธรรม; หมายความว่าธรรมนำเอาจิตใจของเราไปเสียอย่าง เป็นปาฏิหาริย์ คือเอาไปหมด, เอาไปทำให้เปลี่ยนแปลงอย่างตรงกันข้าม; นี้เรียกว่าความจริงมีปาฏิหาริย์อยู่ในตัวมันเอง. พอเข้าถึงความจริงนั้นเท่านั้น มันจะทำหน้าที่ของมันเอง, จะมีปาฏิหาริย์เหนือเรา เปลี่ยนเราให้ละความไม่จริงไปสู่ความจริง, ไปถือหลักที่เป็นความจริงหรือกลายเป็นความจริง เป็นตัวความจริงไปเสียเลย. จิตใจของคนเราเปลี่ยน

แปลงได้ถึงอย่างนี้. นี้โดยอำนาจโดยปาฏิหาริย์ของสิ่งที่เรียกว่า ธรรม หรือ พระธรรม, หรือพระธรรมเจ้า หรือจะไปพลอยยืมคำว่าพระเจ้ามาใช้ก็ได้ ถ้าใครอยากจะมีพระเจ้า ก็จะมีสิ่งอย่างนี้เป็นพระเจ้า, พระเจ้าก็จะช่วยให้หมดความทุกข์หมดปัญหา. พระเจ้าอย่างบุคคลนั้นมันเป็นเรื่องหนึ่ง แม้จะเป็นเทวดาหรือเป็นอะไรก็อีกเรื่องหนึ่ง ไม่ใช่อย่างเดียวกัน. สิ่งที่จะช่วยทำหน้าที่พระเจ้าให้ได้จริง ๆ ก็คือความจริงหรือพระธรรม ซึ่งมีปาฏิหาริย์มากถึงที่สุด.

เรื่องที่เราพูดค้างไว้ในตอนนี้ ก็คือเรื่องที่ว่า เป็นลูกของพระพุทธเจ้าให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ มันก็มีเครื่องวัดที่ตรงนี้, เข้าถึงความจริงได้มากเท่าไร, เข้าถึงธรรมะได้มากเท่าไร ก็เป็นลูกของพระพุทธเจ้าได้มากเท่านั้น. เป็นลูกของพระพุทธเจ้า คือเป็นลูกของพระธรรม, เป็นลูกของพระธรรม คือเป็นตัวธรรมเสียเองมากไปเท่านั้น. ให้ตัวธรรมะตัวพระธรรมนี้พาไป คือชนะจิตใจของเรา. นี้รายินดี เราสมัคร หรือเราต้องการ, บางทีเราก็อธิษฐานว่าขอให้เป็นอย่างนั้น; แต่ถ้าอำนาจของสิ่งอื่น คือเป็นปาฏิหาริย์ของกิเลส เป็นปาฏิหาริย์ของสิ่งอันเป็นที่ตั้งแก่กิเลส จนกระทั่งเป็นปาฏิหาริย์ของความหลอกหลวง นี้เราไม่ต้องการ, เราเกลียดเราขยะแขยง, อย่างพระพุทธเจ้าท่านก็ตรัสว่า ท่านขยะแขยงในปาฏิหาริย์เหล่านั้น ซึ่งมันเต็มไปด้วยความหลอกหลวง แล้วมันก็พาไปหาสิ่งที่ไม่ดับทุกข์ได้. **เพราะฉะนั้นเราจึงแยกปาฏิหาริย์ออกเป็นสองประเภท : ปาฏิหาริย์ที่จะพาเราไปดื่มไปแกงไปทำให้เสียหาย, และปาฏิหาริย์ที่จะทำให้เราเป็นอิสระหรือหลุดพ้นจากความทุกข์ ดับทุกข์ได้ เป็นนิพพาน. ปาฏิหาริย์ของอารมณ์ของกิเลสก็พาไปหา**

ความทุกข์, ปาฏิหาริย์ของพระธรรมก็จะพาไปหาความดับทุกข์. เรายอมรับว่าเป็นปาฏิหาริย์ด้วยกัน มีฤทธิ์ร้ายกาจด้วยกัน ถ้ามันไม่มีฤทธิ์ร้ายกาจ มันไม่ทำแก่เราได้ถึงอย่างนี้, ใช้สำนวนที่ว่ากำปั้นทุบดินนี้.

เดี๋ยวนี้เราเกิดมาต้องลำบาก ต้องหาทางต่อสู้ กระทั่งभाव, กระทั่งต้องเป็นไปตามกรรม, ตามอะไรอีกมากมายนั้นมัน ปาฏิหาริย์ของฝ่ายตรงกันข้าม. ที่นี้ ลำพังคนแท้ ๆ นี้สู้ไม่ได้ ต้องไปหาพระธรรมมาเป็นที่พึ่ง, พึ่งพระธรรม มีธรรมะเป็นที่พึ่ง แล้วก็สู้กับมันได้; **เพราะว่าพระธรรมนั้นแหละมีปาฏิหาริย์ที่จะสู้กับสิ่งเหล่านี้ได้.** นี่เรื่องที่จะต้องเข้าใจกันให้ละเอียด ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เกี่ยวกับจิตใจที่จะเป็นทุกข์ หรือที่จะค่อย ๆ ถอยออกมาเสียจากความทุกข์ มาสู่ความเป็นอิสระจากความทุกข์. ที่นี้ มาเป็นลูกของพระพุทธเจ้า ก็คือเพื่ออย่างนั้น; ฉะนั้นจึงต้องทำหน้าที่ของตน ด้วยการเข้าถึงธรรมยิ่งขึ้นไปตามลำดับ ๆ ๆ. ดั่งนั้นเราอย่าทำเล่น เราอย่ามัวทำเล่น เราอย่ามัวประมาทเวลานี้ ควรถือว่ามีน้อย, อย่างบวช ๓ เดือนเวลาก็ยิ่งมีน้อย-ยิ่งมีน้อย, คือเขาพูดไว้ในทำนองว่า ต่อให้ตลอดชีวิตก็เรียกว่ายังเป็นเวลาที่น้อยอยู่. ดั่งนั้น อย่าได้ประมาทเลย รีบทำให้มันเข้าถึงธรรม ให้เป็นธรรม, เป็นตัวธรรมไปเสียเลย โดยรีบด่วน. ทุกคนจะบวช หรือจะไม่บวชก็ต้องทำหน้าที่อันนี้. นี่บวชก็คือจะเป็นโอกาสที่จะทำให้เร็วขึ้น สะดวกขึ้นและเร็วขึ้น, เรารีบถือเอาโอกาสนี้ ทำให้ได้มาก อย่าไปเหลวไหลโลเลเลาะเลอะ เหมือนอย่างที่พูดกันแล้ววันก่อน ๆ นั้น ไม่ต้องพูดอีก.

เมื่อไม่โลเลเลอะเลอะแล้วจะทำอย่างไรต่อไป ให้มันไปเร็วเข้าในการที่จะถึงธรรม ให้ธรรมะช่วยได้อย่างมีปาฏิหาริย์

ทีเดียว? คำแนะนำต่าง ๆ ที่ได้พูดมาแล้ววันก่อน ๆ นั้นแหละ ประมวลกันเข้า ในที่สุดก็ได้ความว่า ให้มีความเป็นอยู่อย่างถูกต้อง ตามที่พระพุทธเจ้าท่านสอนท่านแนะไว้ ให้เป็นอยู่อย่างถูกต้อง โลกจะไม่ว่างจากพระอรหันต์.

ยาเสพติดทางวิญญาณ^๓

ก วามมีศิลปะก้าวหน้า, เดี่ยวนี้ศิลปะก้าวหน้า จนเข้ารกเข้าพงไปเลย จนเราดูไม่ออก; ก็ยอมรับว่าศิลปะ. แต่พอดูว่าศิลปะทำให้คนมีศีลธรรมอย่างไรบ้าง? มันก็ไม่มี. ศิลปะเป็นยาเสพติดทางวิญญาณไปเสียอีก. สิ่งที่เราเรียกว่าศิลปะสูงสุดของมนุษย์ในโลกนี้ ราคาไม่รู้วาก็ล้าน, จะเอาไปรอดกันสักที ก็ต้องรับประกันเป็นล้าน ๆ สำหรับวัตถุศิลปะนั้น; แล้วก้าวหน้ามากในทางศิลปะ; แต่แล้วก็ไม่เคยมีเพื่อสันติภาพ กลับมีให้คนโง่, โง่ ผิดศีลธรรมทางวิญญาณ."

เครื่องมือล่าเมืองขึ้น^๔

ข ่อให้จำปีศาจตัวร้ายกาจที่สุดของมนุษย์เอาไว้ ก็คือความเห็นแก่ตัว. อยากจะตั้งต้นมาตั้งแต่ว่า เมื่อเทคโนโลยี หรืออุตสาหกรรมได้ทำให้เรามีเงิน มีทอง มีทรัพย์สินสมบัติ มากจนเหลือใช้เหลือสอย; เพราะวิชาความรู้ที่สามารถเพิ่มการผลิตที่มีอำนาจมหาศาลนี้ มันทำให้เรามีเงินมีทองเหลือใช้; เมื่อมี

เงินเหลือมากขึ้น มันก็ชวน หรือมีช่องที่จะให้ทำบาปมากขึ้น.

คุณจะได้เห็นด้วย หรือไม่เห็นด้วย ที่ผมกำลังพูดว่า เมื่อมีเงินเหลือใช้มากมันมีช่องและชวนให้ทำบาปมากขึ้น : มันยั่วให้ทำบาปมาก ๆ และช่องที่จะให้ ทำบาปใหญ่โต มันก็มีมาก เพราะมีเงินมาก. มันแสดงอยู่ในตัวในการที่หาเงินมาจนเกินความจำเป็นนั้น มันเป็นเรื่องความไม่เป็นธรรม, เป็นความโลภเป็นอะไรไปอยู่ในตัวแล้ว ; มันมีรากฐานมาจากสิ่งนั้นแล้ว. แล้วพอมีมากเข้า ความคิดก็ไหลไปในทางที่จะทำบาปมาก แทนที่จะทำความเป็นธรรม หรือทำบุญ. เพราะว่ายิ่งมีเงินเหลือใช้มาก ก็ยิ่งชวนให้ขยายความเห็นแก่ตัวออกไปให้มาก. ความเห็นแก่ตัวที่เราเมื่ออยู่เท่าไรแต่เดิมนั้น มันก็ทำให้ทามาได้เท่านั้นเท่านี้; พอมันได้มาก มันก็ชวน หรือยู่ให้ขยายความเห็นแก่ตัวนั้นให้กว้างออกไป ให้ลึกซึ้งออกไป.

จะมองเห็นได้ง่าย ๆ : หาเงินมาด้วยความเห็นแก่ตัว พอได้เงินมากยิ่งเหลือใช้เท่าไร ยิ่งขยายความเห็นแก่ตัวมากออกไปเท่านั้น. ทีนี้ยิ่งขยายความเห็นแก่ตัวมากออกไปเท่าไร ก็ยิ่งมีการแข่งขัน แย่งชิง อิจฉาริษยามากเท่านั้น. จะเห็นอยู่ได้ชัดในโลกนี้ ยิ่งมีการแข่งขัน แย่งชิง อิจฉาริษยามากขึ้นเท่าที่ความเห็นแก่ตัวมันมากขึ้น; เพราะความฉลาดในการทำตามความเห็นแก่ตัว. ยิ่งมีการแข่งขัน แย่งชิง อิจฉาริษยามากเท่าไร ก็ยิ่งมองข้ามคุณค่าแห่งชีวิตของผู้อื่น หรือของสัตว์อื่นมากขึ้นเท่านั้น.

ความแข่งขัน หรือความริษยามันมีอำนาจปกคลุมจิตใจให้มืดมน มันจึงมองข้ามชีวิตสัตว์อื่น ชีวิตของผู้อื่น โดยความไม่เป็นชีวิต. ก่อนหน้านี้เราเคารพในชีวิต หรือสิทธิในชีวิตร่างกายของผู้อื่นมาก ในอารยธรรมแผนโบราณมีความสว่างไสวทางวิญญาณ.

พอมาถึงอารยธรรม เทคโนโลยี อุตสาหกรรมนี้ เหมะความเห็นแก่ตัวมันครอบคลุมโลก เพราะฉะนั้นก็มองเห็นชีวิตอื่น สัตว์อื่นเป็นของไม่มีความหมาย; ในที่สุดก็นำไปสู่ลัทธิอาณานิคม ล่าเมืองขึ้นไปทั่วโลก. ลัทธินี้ หรือสิ่งนี้ ไม่เคยมีในสมัยที่มนุษย์รุ่งเรืองอยู่ด้วยแสงสว่างทางวิญญาณ; หรือว่าในศึกโลกของมนุษย์ที่รุ่งเรืองด้วยแสงสว่างทางวิญญาณมาแต่ก่อน มันไม่มีลัทธิอาณานิคม ล่าเมืองขึ้น; มันมีก็แต่ในศึกในส่วนที่หมุนไปหาอารยธรรมทางวัตถุตั้งที่ว่ามาแล้ว.

พอมีเงินมีสมบัติมีอำนาจวาสนาเหลือใช้ มันก็ขยายความเห็นแก่ตัวออกไป เป็นลัทธิอาณานิคม ล่าเมืองขึ้น นี้ความมีจิตทรมานถึงสุดขีด ในการที่จะเบียดเบียนซึ่งกันและกันอย่างลึกซึ้ง. **ลัทธิล่าเมืองขึ้นนี้ คุณก็เข้าใจดีอยู่แล้ว : อาศัยเครื่องมือไม่ใช่เพียงแต่อาวุธ มันอาศัยเครื่องมือใต้ดิน เช่น วัฒนธรรม เช่น ศาสนา เช่น ศิลปะอะไร ปรัชญาต่าง ๆ อะไรเหล่านี้ ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการล่าเมืองขึ้นทั้งนั้น.** การล่าเมืองขึ้นในทางวัฒนธรรม คือใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องปราบปรามผู้อื่น หรือดึงเอามาเป็นเมืองขึ้นของตัว; นี้ร้ายกว่าการล่าเมืองขึ้นโดยทางที่ใช้กำลังอาวุธไปอีก. เพียงแต่การล่าเมืองขึ้นโดยการใช้อำนาจอาวุธ เราก็ทันทันไม่ว่าใครจะไหวอยู่แล้ว. ในประวัติศาสตร์ไทยก็เคยเจ็บบวดชอกข้ำ แสนส่ำหัสมาแล้ว ในเรื่องการล่าเมืองขึ้นโดยใช้อำนาจอาวุธนี้; แต่มันยังไม่ร้ายเท่ากับการเป็นเมืองขึ้นทางวัฒนธรรม โดยทางจิตใจ, คือที่เขาเอาลัทธิหรืออะไร มาใส่ให้ในจิตใจของเรา; แล้วก็บุขาลัทธิของเขา : ยอมตามเขา อย่างนี้ เป็นการล่าเมืองขึ้นในทางจิตใจ.

ศิลปะกับศีลธรรม^๕

คลปทั้งหลายนี้เจริญ เพื่อศีลธรรมหรือเปล่า? สังเกตดูเห็นว่า ศิลปที่นิยมกันเดี๋ยวนี้ ไม่เป็นไปเพื่อศีลธรรม; เป็นไปเพื่อให้ไม่เข้าใจศีลธรรม, ไม่เข้าใจแม้แต่ศิลปะนั่นเองว่า ศิลปนี้เข้ามามีไว้ดึงคนเข้าไปหาศีลธรรมโดยไม่รู้สึกรู้สึกรู้; อย่างหนึ่งจึงเรียกว่า เป็นศิลปะสำหรับมนุษย์. เดียวนี้เข้ามามีศิลปะดึงคนไปหาโมหะไปหาความไม่รู้ว่าจะอะไร หรือความพ้อเจ้อไปทางไหน ก็ไม่มีใครรู้; จะใช้คำว่า ความงาม ความสวย ความอะไรต่าง ๆ มันก็ยิ่งขึ้นไปในทางที่จะเป็นโมหะ ไม่เกิดศีลธรรม ไม่ส่งเสริมศีลธรรม. ดนตรีก็ตาม เพลงก็ตาม วิจิตรกรรม กิจกรรมต่าง ๆ ก็ดีนี้ ถ้ามันไม่ส่งเสริมศีลธรรม แล้วก็ถือว่ามันเป็นเรื่องที่ทำลายมนุษย์โดยอ้อม.

ศิลปะกับสันติภาพ^๖

ที่นี้เราลองหันไปพิจารณากันดูทางด้านอื่น ๆ ที่มนุษย์กำลังสนใจกันนัก และนิยมกันว่าเป็นของสูงชั้นอุดมคติ เช่น ศิลปะว่าจะเป็นการช่วยทำให้เกิดสันติภาพขึ้นในโลกนี้ได้อย่างไรบ้าง. ศิลปะซึ่งหมายถึงประณีตศิลป์ (fine art) นั้น มนุษย์นิยมกันว่าเป็นเครื่องช่วยปลอบประโลมใจให้เยือกเย็น ดับความร้อนซึ่งระอุขึ้นมาในบางครั้ง; เพราะอำนาจความจับใจของศิลปะได้ท่วงเท้นิ้วเอาจิตใจที่กำลังเดือดอยู่ด้วยอารมณ์หนึ่ง ให้หันมาสนใจในอารมณ์ใหม่ กล่าวคือศิลปะนั่นเองเสีย, หรือมีฉะนั้นก็เป็นการยึดเหนี่ยวเอาจิตใจของเขาไว้เสียแต่ที่แรก ให้จดจ่ออยู่แต่ในความ

งามอันนี้ จนไม่มีโอกาสไปจับอารมณ์ร้ายนั้นได้, ทั้งเป็นเครื่องประคับประคองใจ ชะลอพาไปแต่ในด้านของความงามและความอ่อนโยนอย่างเดียว.

แต่เมื่อพิจารณาดูโดยลึกซึ้ง กลับปรากฏเป็นว่า ศิลปะนั้นดึงดูดเอาใจของผู้ถูกดึง มาถึงความไม่รู้จักรักรู้จักพอ และความไม่รู้จักรู้จักโลก รวมทั้งตัวเองนั้นอีกเหมือนกัน; เพราะว่ามีผู้สร้างศิลปะนั้น ก็ได้สร้างมันขึ้นจากอารมณ์แห่งความไม่รู้จักรักรู้จักพอ, และความไม่รู้จักรู้จักตัวเองของเขาเอง ซึ่งเลื่อนลอยไปในความคิดฝันตามอำนาจของความอยากที่กล่าวมาแล้ว. ฉะนั้น ประณีตศิลป์ทุกประเภท จึงไม่สามารถส่งให้เกิดสันติภาพขึ้นได้ ทั้งเพื่อตนเองโดยเฉพาะ และเพื่อมนุษย์ทั้งโลก คงทำได้แต่เพียงเพื่อให้ผู้นั้นสับสนอยู่ในความมัวเมาเคลิบเคลิ้มเท่าที่ใจของตนได้ตกเข้าไปเป็นทาสแห่งศิลปะอันนั้นมากน้อยสักเพียงไรเท่านั้น.

ความมีเมตตาหรือถึงกับสลบไปด้วยอำนาจความเป็นของเสพติดแห่งศิลปะนั้น ตามแนวทางแห่งพุทธธรรม เราจึงถือว่าเป็นความสงบ หรือสันติภาพไม่ได้เลย. แม้ว่ามนุษย์ทุกคนในโลกจะได้พากันสลบไปเพราะอำนาจการสะกดของศิลปะ ก็ยังคงสามารถลุกขึ้นมาทำการยื้อแย่งศิลปะ อันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่รู้จักรักรู้จักพอ ทั้งที่ยังสลบไปไม่สร้างอยู่หนึ่งอง, แล้วการกระทบกระทั่งก็มีขึ้น. ศิลปะบางประเภท เสียอีก กลับช่วยยืดอายุความหลงใหลไม่รู้จักรู้จักตัวเองของมนุษย์ ให้ยืนยาวออกไปอีกจนไม่มีเวลาลิ้นสุดไม่สร้าง จากความเป็นศิลปะใหม่ ๆ อันสร้างทยอยกันขึ้นมา.

ศิลปะที่ถือกันว่าดีที่สุด ก็คือดึงดูดใจผู้เห็นได้มากที่สุดแล้ว ศิลปะนั้นก็ยังไม่สามารถจะหยุดยั้งการรุกรานผู้อื่น การเอาเปรียบ

ผู้อื่นได้ ทำนองเดียวกับการเศรษฐกิจนั้นเหมือนกัน. ฉะนั้นศิลปะทั้งหลาย จึงไม่เคยเป็นบ่อเกิดของสันติภาพในโลก คงเป็นเพียงเครื่องประดับโลก เช่นเดียวกับสิ่งประดับโลกอื่น ๆ, เช่น อารยธรรมหรือวัฒนธรรมเป็นต้น อันให้ความเย้นนอกเย้นใจได้บ้างในบางครั้งก็เป็นไปในเวลาอันจำกัดเท่านั้น.

ศิลปะกับสันติภาพ^{๑๑}

ที่ นี้ดูทางศิลปะกันบ้าง ก็น่าประหลาดที่สุด เดี่ยวนี้เรื่องของศิลปะเจริญที่สุด มาอยู่ในหลักสูตรของลูกเด็ก ๆ ป.๓, ป.๔ อยู่แล้ว; ในมหาวิทยาลัยก็มีแผนกศิลปะทั้งนั้น ศิลปะนี้ก็มีมาก โภชนศิลป์ให้กินให้ดีที่สุด ให้คิดให้สุดเหวี่ยง ที่ให้มนุษย์มันมีการกินที่ดีที่สุด ก็เรียกว่า โภชนศิลป์ แล้วก็เรียกเคหศิลป์ให้มันมีบ้านเรือนเหมือนกับวิมานที่สุด ให้สวยงามที่สุด. นี้เรียกเอาเองว่า ล้ำองศิลป์ เมื่อไม่นานมานี้เป็นแอมมาก ๆ ที่ปากแดงเหมือนกับไปกินเลือดใครมา เดี่ยวนี้ดูน้อย ๆ ลงหน่อย

นี่ล้ำองศิลป์ หลาย ๆ ชนิดนี้มันก็มี กระทั่งมีอนาจารศิลป์ ศิลปะที่ทำลึ่งที่เป็นลามกอนาจารให้กลายเป็นสิ่งที่ยอมรับรองต้องใจกันนี้ขอเรียกว่าอนาจารศิลป์. ศิลปะที่สามารถทำลึ่งที่ปุ่ยาตายายประณามไว้ว่า เป็นลึ่งลามกอนาจารนั้น **เดี๋ยวนี้คนเขาเอามาทำให้มัน กลายเป็นลึ่งที่คนอื่นบูชาได้ ก็เรียกว่ามีศิลป์ มีศิลป์ขนาดเพือ หรือว่ากระทั่งเป็นบ้าไปแล้ว อย่างนี้; มันก็ไม่ทำโลกนี้ให้มีสันติภาพได้โดยอาศัยลึ่งที่เรียกว่า ศิลปะ.**

ตรงนี้ ยอยากจะแนะให้เห็นในแง่พิเศษ อีกอย่างหนึ่งว่า **ศิลปะที่เพือขนาดเป็นบ้านี้ มันได้โอกาสมาจากระบบประชาธิปไตย.** นี้ประชาธิปไตย ให้ใครทำอะไรได้ตามชอบใจ ไม่มีขอบเขต เป็นเสรีแล้ว ใครจะคิดอะไรก็ได้, ทำอะไรก็ได้, แสดงลามกอนาจาร อย่างไรก็ได้. นี่มันจึงออกมาในรูปนี้ เป็นอนาจารศิลป์; เพราะว่าโลกนี้กำลังหลงเสรีประชาธิปไตย ใครทำอะไรก็ได้ โดยมากก็มาจากคนที่กอบโกยเอาส่วนเกินไว้ได้มาก ไม่รู้ว่าทำอะไร ก็ไปหาความสุขทางเนื้อหนัง ยิ่ง ๆ ขึ้นไป; อนาจารศิลป์ ก็เกิดขึ้น เพือคนเหล่านี้. ฉะนั้นศิลปะแขนงไหนก็ตามไปคิดดูให้ดีเถอะ แม้แต่ว่าโรคศิลป์ แก่โรค รักษาโรคได้ อย่างกับว่า หมอทิพย์ หมอเทวดานี้; มันก็ยังไม่ช่วยให้โลกนี้มีสันติภาพได้ เพราะคนที่สบายแต่ละคน ๆ นั้นมันไปหลงไหลในกิเลส.

โทษหรือส่วนเสียของศิลปะ เกิดจากอะไรและนำไปสู่อะไร

ศิลปะเพื่อรับใช้อะไรกัน?

งานศิลปะ สมัยนี้ บัญญัติอะไรไกลออกไป ๆ เพื่อความ
(ความ...) ขอภัยต้องใช้คำว่า ความมกมายโง่เขลา;
ทำให้เสียเวลามาก, ไม่ถึงจุดของสันติภาพ, และก็ไม่รู้ว่า ศิลป
นี้จะมีไว้เพื่อรับใช้อะไรกัน? เพื่อรับใช้สันติภาพ, หรือเพื่อรับใช้
วิกฤตการณ์ หรือรับใช้ความมัวเมาที่สร้างให้ขยายตัวมากขึ้น
ทุกที?

การศึกษาส่งเสริมความเห็นแก่ตัว^๒

ที่

น่าเศร้าที่สุดก็คือว่า การศึกษา, การศึกษาที่ถือว่าเป็น
สิ่งสูงสุดมันผิดหมด การศึกษามันบ้าบอเสียหมด คือ

จัดการศึกษาแต่ให้ฉลาดอย่างเดียว ให้ฉลาด ๆ ฉลาดจนไม่รู้ว่าจะฉลาดกันอย่างไร. ที่นี้ ไม่มีอะไรควบคุมความฉลาด การจัดการศึกษาที่ควบคุมความฉลาดมันไม่มี เขาก็เอาความฉลาดไปใช้เพื่อเห็นแก่ตัว มันก็ยิ่งเห็นแก่ตัวลึก ๆ ๆ ลึกกว่าแต่ก่อน เพราะมันฉลาด. ถ้าการศึกษามันมีส่วนที่ควบคุมความฉลาด มันก็ไม่ต้องเป็นอย่างนี้; นี่เอาธรรมชาติเอาศาสนาออกไปเสียจากการศึกษา การศึกษาก็มีเสรีภาพที่จะฉลาดเพื่อเห็นแก่ตัว.

ทั้งโลกมีแต่การศึกษาที่ให้ฉลาด แล้วไม่ควบคุม แล้วก็กลายเป็นเป็นเครื่องมือของความเห็นแก่ตัว; แม้จะเรียนสิ่งที่มันละเอียดประณีต เป็น วรรณคดี เป็น โบราณคดี เป็น ปรัชญา อะไรก็ตามเถอะ มันก็ยิ่งไปกลายเป็นส่งเสริมความเห็นแก่ตัวเสียหมด ไม่มาในทางตรงกันข้าม. ยิ่งเจริญทางศิลปะ อันไพเราะ อันละเอียด อันนุ่มนวลตามความหมายของศิลปะ ของเพลง ของดนตรี มันก็เพิ่มคุก เพิ่มเรือนจำ เพิ่มตำรวจ เพิ่มศาล เพิ่มโรงพยาบาลบ้า อยู่ไหนแหละ; ทำอะไรกับศิลปะ ก็ไม่จัดไปในทางควบคุมความฉลาด.

อยากจะทำตามความรู้สึกนะ ถ้าเราจะฟังเพลงหรือดนตรีให้ไพเราะถึงที่สุดเราต้องยอมโง่ให้มากที่สุด, ยอมโง่ให้มากที่สุด ให้มันเคลิบเคลิ้มไปตามความต้องการ ที่เขาต้องการให้เคลิบเคลิ้มแหละ จะได้ไพเราะ ไพเราะสูงสุด ต้องมีเคลิบเคลิ้มชนิดนี้ที่มายอมโง่ ยอมทำจิตใจชนิดนั้น เพลงและดนตรีมันจึงจะไพเราะถึงที่สุด. แล้วจะได้อะไรมาเพื่อกำจัดความเห็นแก่ตัว มันไปหล่อเลี้ยงความเห็นแก่ตัวไม่ทันรู้.

การศึกษาสอนแต่เรื่องอาชีพ."

๗ ปศุทางโรงเรียนทางมหาวิทยาลัย ไม่มีที่ไหนสอนว่าคนคืออะไร, คนเติมได้อย่างไร. ที่มีเรียนมีสอนกันอยู่ก็เท่าที่จะสนองกิเลสตัณหาทั้งนั้นเลย, จะพูดว่า "ทั้งนั้นเลย" ก็อยากจะอธิบายว่า ไม่มีโรงเรียนไหนมหาวิทยาลัยไหน ที่สอนอะไรนอกจากเรื่องของการที่จะประกอบอาชีพ, มีแต่วิชาชีพ ไม่มีวิชาธรรม. จะสอนให้เป็นอะไรก็ตาม จะสอนให้เป็นหมอ, สอนให้เป็นวิศวกร, สอนให้เป็นผู้พิพากษา, สอนให้เป็นอะไรก็ตาม, เป็นเทคโนโลยี เป็นสูงสุด กระทั่งว่าจะเก่ง จนจะไปโลกพระจันทร์ได้อย่างนี้ ก็ไม่มีสอนเรื่องอะไรอื่น นอกจากให้รู้สิ่งที่จะประกอบอาชีพ.

อาชีพนี้มันขึ้นอยู่กับอำนาจ หรือเครื่องมือที่เขาเปรียบผู้อื่น จะชนะผู้อื่น; ฉะนั้นอะไรที่จะเป็นวิชาความรู้ จะให้ได้เปรียบผู้อื่น ชนะผู้อื่น ก็มีความต้องการ. เราก็อุตส่าห์เรียนกัน. วิชาทั้งหมดมันก็มีแต่เพียงสนองตัณหา ของคนนั้น ๆ แล้วแต่ว่าคนนั้นเขาอยากจะมีอาชีพโดยวิธีไหน. ความหมายที่แท้จริงหมดสิ้นไป เพราะคนต้องการแต่เพียงเป็นอาชีพ : จะเป็นตุลาการก็ดี จะเป็นทหารก็ดี จะเป็นหมอก็ดี จะเป็นนายช่างก็ดี มันกลายเป็นเรื่องอาชีพไปเสียหมด ไม่เป็นไปตามอุดมคติของคำเหล่านั้น ซึ่งมีอุดมคติสูง.

อุดมคติสูงก็คือ ถ้าเป็นหมอ ก็มุ่งแต่จะช่วยคนให้รอดความตาย ไม่ได้นึกถึงอาชีพ, ถ้าเป็นตุลาการก็นึกจะรักษาความเป็นธรรมไว้ในโลกนี้ ไม่ได้นึกถึงสินบน, ถ้าเป็นนายช่าง คิดว่าจะทำโลกนี้ให้งดงาม

ไม่ได้คิดที่จะเอาเปรียบใครโกงใคร อย่างนี้เป็นต้น.

เดี๋ยวนี้ในโลกนี้มันแข่งขันกันแต่ในทางที่ว่า เราจะได้เปรียบคนอื่นอย่างไรในการแสวงหาทรัพย์, แล้วก็มาใช้เพื่อประโยชน์แก่นื้อหนังของเราให้สุดเหวี่ยง.

ฉะนั้น ขอให้ไปสังเกตดูว่า มหาวิทยาลัยทั้งหลาย ได้แบ่งเป็นคณะอย่างไร? สอนกันอยู่ที่คณะอย่างไร? ทุกคณะไปจบที่ไหน? มันก็ไปจบแค่ปากแค่ท้อง เพื่อจะสนองกิเลสตัณหาของคนแต่ละคน ซึ่งเข้าไปเรียน. ในโลกนี้มันจึงมีแต่อย่างนี้ มันมีแต่วิชาชีพ ไม่มีวิชาธรรม.

การตกเป็นทาสของสัญญา^๕

ที่

นี้ก็มาถึงเรื่องสัญญา เขาหลอกตัวเองให้มีสัญญาลำคัณมันหมาย อย่างนั้นอย่างนี้ ของบ้า ๆ บอ ๆ ก็เอามาหลอกให้ว่าดีว่าแพง, โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เรียกกันว่าศิลปะนั้น. **ศิลปะสมัยใหม่ที่กำลังเจริญในโลกนี้ เกิดมาจากสัญญาวิปาส, ตกเป็นทาสของสัญญา,** ก็ไปดูเอาเองเถอะ ศิลปะของโลกสมัยปัจจุบันนี้ ทำไม่จึงกลายเป็นของแพง, ของไม่มีค่ากลายเป็นของแพง เพราะเขาว่าทำยาก เป็นศิลปะสูง ต้องงี้ให้พอกันจึงจะมองเห็นว่าเป็นศิลปะสูง.

ที่เมืองฝรั่งก็มีมาก แล้วก็มาถึงเมืองของเรา แล้วเราก็ลุ่มหลง แล้วก็เปลี่ยนเรื่อยไป เพราะมันไม่ใช่ของจริง, มันเป็นของที่อยู่ได้เพียงชั่วความโง่มันมี คือสัญญาวิปาสมันมี ก็ว่านี่สวย นี่สวย ๆ ทำไม่แบบเสื้อแฟชั่นมันเปลี่ยนเรื่อย เพราะสัญญา

มันเปลี่ยนเรื่อย เพราะสัญญามันวิปาส. ศิลปะทางภาพทางปฏิมากรรม ทางอะโรกัเหมือนกัน เปลี่ยนเรื่อย แล้วก็แพงแพงมาก แล้วก็ใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้.

นี่เพราะสัญญาวิปาสตกเป็นทาสของสัญญา ไม่เห็นว่าสัญญานี้เป็นเพียงความสำคัญมันหมายถึงเกิดขึ้นตามธรรมชาติ คนก็ไปเป็นทาสของสัญญา คือความนิยม, อะไรที่นิยม นิยมตามสัญญาวิปาส ไม่เอาเท่าที่เป็นจริง เท่าที่ธรรมชาติต้องการ ซึ่งมันน้อยและไม่ยุ่งเหยิง ไม่ยุ่งยากลำบาก.

ฉะนั้นเด็ก ๆ ควรจะรู้จักสัญญาวิปาส คือไปหลงสำคัญมันหมายถึงให้คุณให้ค่าแก่สิ่งที่ไม่มีความค่า, แล้วยังให้ค่าทุกซัดด้วย. เราไปหลงกับมัน ถึงกับมานั่งร้องไห้อยู่ เพราะไม่ได้สิ่งที่เราสำคัญมันหมายว่าน่ารักน่าพอใจ. เรื่องโชคเรื่องกลาง เรื่องอะไรต่าง ๆ ก็เหมือนกัน เป็นเรื่องของสัญญาวิปาส เป็นทาสของสัญญา มีปัญหาในโลก.

ความสวยงามเกิดจากอุปาทาน^๕

ค

วามไพเราะ กับ ความไม่ไพเราะ เช่นดนตรีที่ถือว่าไพเราะนี้ก็ต้องสร้างขึ้นมากด้วยอุปาทาน ทำนองเดียวกับอุปาทานว่าสวยงาม หรือยิ่งไปกว่าด้วยซ้ำ คือจะต้องถูกลงมาตั้งแต่ต้นเรื่อย ๆ ให้มีความยึดถือในโน้ตเสียงตัวนั้น อย่างนั้นอย่างนี้ เรื่อยมาเสียก่อน แล้วศึกษาในทางสลับซับซ้อนมากเข้า จึงจะรู้สึกว่ไพเราะ เป็นเสียงดนตรีที่ทำยากและเพราะฝรั่ง. แต่ถ้าเราไปถามคุณย่า คุณยาย รุ่นเก่าโน้น ท่านไม่รู้สึกรว่ไพเราะ มัน

เหมือนกันหมด มันเหมือนกันกระทั่งเอาคนที่เล่นไม่เป็นเลย มาลี มาดีดีไปตามประสาคนบ้า แล้วเอาดนตรีที่บรรเลงดีที่สุด ที่เรียกว่ามหาอุปราการ มาให้สุนัขฟังถ้ามันบอกได้มันก็จะไม่พบว่ารู้สึกแตกต่างกัน เป็นไพอเราะ หรือไม่ไพอเราะเป็นศิลปะ หรือไม่ก็เป็นศิลปะเลย. เพราะเหตุว่าในสุนัขนั้น ยังไม่มีอุปาทานอย่างคน ไม่เคยถูกลงด้วยของเป็นคู่มากเหมือนกับคน. คนมีแต่ชอบพอกพูนอุปาทานให้มากยิ่งขึ้น ๆ ตามลำดับ. นี่เราเรียกว่า การถูกลงด้วยของเป็นคู่เรื่องไพอเราะหรือไม่ไพอเราะ.

วัตถุนิยม

กับความหยาบกระด้างในทางวัฒนธรรม

ก วามนิยมในทางวัตถุที่หนักขึ้น ๆ นี้ มันทำให้เกิดความกระด้างหรือหยาบคายโสกโศก ขึ้นในวัฒนธรรม ในศีลธรรมแม้กระทั่งในวรรณกรรม ในศิลปกรรม เช่นดนตรีเป็นต้น อันเป็นสิ่งที่เราถือว่าเป็นสิ่งสุนทรหรือของงาม. ของที่เคยงามมาแต่ก่อนนั้น กลายเป็นหยาบกระด้างไปหมด โดยไม่รู้รู้สึกตัว เพราะการที่คนหันไปนิยมวัตถุนิยมมากขึ้น. ตัวอย่างเช่นในสมัยที่เรายังไม่นิยมวัตถุมากถึงอย่างนี้ เพลงไทยเดิมของเราอยู่ในลักษณะที่นุ่มนวลและเยือกเย็น ไม่มีถ้อยคำทำนองที่หยาบคายหรือโสกโศก. ครั้นคนไทยเรานี้ นิยมวัตถุตามตะวันตกมากขึ้น เพลงไทยก็เกิดมีชนิดที่ลักษณะทำนองหยาบคายเร่าร้อน และคำพูดหรือภาษาที่เป็นเนื้อเพลงนั้นก็หยาบคายและโสกโศกเหมาะสำหรับโสเภณีร้องขึ้นมา, ฟังแล้ว

น่าอันตรายอย่างยิ่ง ย่อมให้เด็ก ๆ ลูกหลานของเรา มีลักษณะที่จะไม่เป็นมนุษย์ไปเสียตั้งแต่เล็กที่เดี๋ยว. ขอให้สังเกตเพลงบางเพลงที่ส่งอยู่ในอากาศประจำวันก็แล้วกัน มีคำหยาบคายไพเราะ ๆ สดุด อยู่ในบทเพลง เนื้อเพลงนั้น และทั้งทำนองก็เร่าร้อน ซึ่งจะทำให้ไม่ได้ในเพลงไทยเดิม ซึ่งมีความประณีตละมุนละไมทั้งทำนองและทั้งถ้อยคำเหล่านี้เป็นต้น. ฉะนั้นเราจะเห็นได้ว่าอิทธิพลแห่งวัตถุนิยมนี้เอง ที่ทำให้สิ่งสุนทรต่าง ๆ นั้น กลายเป็นไม่สุนทร หรือไม่งาม ไม่ไพอเราะ ไม่ประณีต.

ที่นี้เราจะไม่พูดถึงวรรณกรรมหรือดนตรีอะไรเหล่านี้ จะพูดถึงคำพูดธรรมดา, อาตมาตั้งข้อสังเกตได้อย่างหนึ่งว่า ในสมัยที่เขาไม่ค่อยเป็นวัตถุนิยมกันนักนั้น เราพบได้ว่าโลกเราพูดประโยคนี้กันว่า Take your seat. please! โปรดนั่งลงตามที่ของท่านเถิด. แต่เดี๋ยวนั้นเมื่อโลกเราไปไปด้วยวัตถุนิยมก็เกิดมีประโยคชนิดที่ว่า All aboard! ทุกคนนั่งลง! แทนที่จะพูดว่าโปรดนั่งลงตามที่ของท่านเถิด กลับตวาดว่า ทุกคนนั่งลง! เหมือนที่เด็กกระเป่ารถยนต์พูดกัน. แทนที่จะพูดประโยคแรกที่ว่า Take your seat. please! เขาพูดว่า All aboard! นี้แปลว่าเกิดความกระด้างหยาบคายขึ้น แม้แต่คำพูดของเด็กกระเป่ารถยนต์ในสมัยที่เรานิยมวัตถุมากขึ้น. นี่เป็นเรื่องเบ็ดเตล็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ นอกเรื่องนอกราวของศาสนาหรือศีลธรรม; แม้แต่ในเรื่องสุนทรความงามตามธรรมดาที่ต้องการกันเล็ก ๆ น้อย ๆ นี้ มันก็ทำให้สูญเสียกันหมดเพราะฉะนั้น เราควรที่จะเห็นโทษของวัตถุนิยม ให้ชัดเจน ทั้งอย่างกลาง อย่างหยาบ อย่างละเอียด และอย่างโดยตรง และโดยอ้อม เราจะได้รับผลดี คือจะได้เกิดความสะอึดงอกล้ว ต่อวัตถุนิยมขึ้นมา.

ทางของชีวิต^๗

นี้ การการเมือง นักเศรษฐกิจ นักอะไรก็ตามเถอะ โนโลก
นี้ ไม่มีใครพูดถึงทาง ไม่มีใครพยายามที่จะทำหน้าที่
ของตนเพื่อบรรลุผล คือการเดินทางไปถึงจุดหมายปลายทาง
ของมนุษย์. นักการเมืองก็เพื่อจะครองเมืองหรือเพื่อจะครอง
โลก อย่างบ้าที่สุดก็คือครองโลก แล้วก็มุ่งหมายจะครองเมือง มุ่ง
หมายจะมีอำนาจในเรื่องการเมือง. นี่มันก็ดีกว่าเด็ก ๆ นิดเดียว
ที่เด็ก ๆ มันเกิดมาเพื่อกินเพื่อเล่น; นักการเมืองก็เกิดมาเพื่อจะมี
อำนาจในเรื่องการเมือง แล้วในที่สุดก็เพื่อผล คือกิน คือเล่น
ตามแบบของผู้ใหญ่ หรือคนโต ๆ. นักเศรษฐกิจหรือนักการทหาร
นักอะไรก็ตาม ก็เพื่อผลที่เป็นทางวัตถุทั้งนั้น แม้ที่สุดแต่นักปรัชญา
ในโลกเวลานี้ ก็พูดเรื่องอื่น พูดเรื่องปัญหาไม่รู้จบ; ปัญหาใหญ่
ที่จะพูดกันเรื่องอะไรจริง อะไรไม่จริง อย่างนั้นมันก็เพื่อเจอ เป็น
วิชาที่ไม่รู้จักจบ. พวกศิลปะก็เหมือนกัน มันเหมือนกับ
คนเมาเหล้า มีความงาม ความประติประดอย
เกี่ยวกับความลึกซึ้งของความงามไม่มีที่สิ้นสุด แล้วก็
วนเวียนอยู่ที่นั่น ที่ตรงนั้น ไม่ลืมหูลืมตา หรือว่าเมา
ไม่สร้าง แล้วจะรู้จักการเดินทางได้อย่างไร ที่ชีวิตจิตใจจะไปถึง
ที่สุดปลายทาง. ถ้าเขามีการเดินทาง ก็เป็นการเดินทางที่วนเวียนอยู่
ที่ตรงนั้นเอง วนไปวนมาอยู่ที่ตรงนั้นเอง ประดิษฐ์แบบของศิลปะ
ขึ้นใหม่ ๆ ไม่รู้จักก็แบบ ๆ; อย่างนี้ก็ไม่เป็นการเดินทางที่พุ่งตรง
ไปสู่จุดปลายทางได้เลย มันมีแต่วกวน หรือทำให้ยากมากเข้า
เข้าใจยากได้มากเข้า หลงได้มากเข้า คล้าย ๆ กับท่าเหล่าที่มีรส
ดีกว่าก่อน กินเรื่อยไป ไม่มีที่สิ้นสุด มันก็ไม่มีการเดินทาง.

ได้อะไรบ้างจากความก้าวหน้าทางศิลปะ^๘

ง านศิลปะในโลกกำลังก้าวหน้า : นิยมศิลปะ ส่งเสริม
ศิลปะ, เพื่อผันกันถึงเรื่องศิลปะ, แต่ดูแล้วมันมีผลอะไร
บ้าง ที่เกิดมาจากความก้าวหน้าทางศิลปะ ?

ศิลปะก้าวหน้า จนมาถึงคนธรรมดาเข้าใจไม่ได้;
ต้องไปเรียนโง่ให้มาก ๆ ให้มากที่สุด จึงจะเข้าใจศิลปะนั้นได้. นี่มัน
มีประโยชน์อะไร? นอกจากทำให้มันเสียเวลามากขึ้น.

แล้วก็ เป็นศิลปะที่ไม่เคยรับใช้สันติภาพ, ไม่เคยรับ
ใช้พระศาสนาเหมือนแต่กาลก่อน, เป็นศิลปะที่รับใช้กิเลสของ
มนุษย์, ให้มนุษย์ได้ขยายกิเลสมากออกไป. อย่างดีที่ที่สุดก็รับ
ใช้การเมือง ศิลปะเพื่อประโยชน์แก่การเมืองรับใช้การเมือง ยังไม่
มีลู่วางที่จะแสดงให้เห็นว่า จะสร้างสรรค์ให้เกิดสันติภาพ.

เสรีภาพ^๙

ย มีสิ่งที่ร้ายกาจอีกสิ่งหนึ่ง ก็คือสิ่งที่เรียกว่า **เสรีภาพ.**
ทุกคนบูชาเสรีภาพ แต่มันเป็นเสรีภาพเพื่อจะเป็นญาติผี
ปีศาจ หรือเป็นสัตว์เดรัจฉานในที่สุด. เสรีภาพของการต้องการ
อย่างนี้; ต้องการจะเสรีภาพตามใจกิเลสตามใจซาตาน ตามใจ
พญามาร ไม่มีศีลธรรม. นี่เขาต้องการเสรีภาพอย่างนี้ : อยากจะ
ไว้ผมยาว, อยากจะแต่งตัวให้แปลกประหลาด, อยากจะมี
เสรีภาพ. ไม่รู้ว่าเสรีภาพอะไรกัน.

ที่นี้ **เสรีภาพที่เป็นอันตรายที่สุด ก็คือการแสดง**

อะไรได้ดีตามชอบใจ : เขียนก็จะเขียนได้ตามชอบใจ, จะแสดงศิลปะอะไรก็แสดงได้ตามชอบใจ, ไม่ถือว่าเป็นลามกอนาจาร. สิ่งที่เป็นลามกอนาจาร ก็บัญญัติกันเสียใหม่ที่ไม่ใช่ลามกอนาจาร.

เรื่องที่เขาแก้ไขกันเสียใหม่ที่ไม่ใช่ลามกอนาจารนะ มันมากมายด้วยกัน : **การประกวดนางหน้าด้านนั้น, ก็กลายเป็นของดีของวิเศษ** ของอะไรไปทั่วโลกสมัยนี้. เขาเห็นเป็นสิ่งที่ถูกต้องที่สุด ประกวดกันทุกหนทุกแห่งในโลกนี้. ผมเรียกว่าประกวดนางหน้าด้าน ถ้าหน้าไม่ด้านพอ ก็ไปเปิดแข่งเปิดขาเปิดอะไร แสดงอย่างนั้นไม่ได้.

ถ้าเป็นสมัยก่อน คุณย่า คุณยาย เป็นลมตายแน่ ถ้าลูกหลานของแกไปทำอย่างนั้น. เดียวนี้ เขาเห็นว่าถูกต้องดีงามไปหมด; นี่ก็คือเสรีภาพ. ผลของเสรีภาพมันเป็นอย่างนี้ นี่เป็นเรื่องที่เห็นได้ชัด ๆ ใต้ง ๆ แล้วที่มันยังละเอียดเห็นได้ยาก แฝงอยู่ในอะไรต่าง ๆ ยังมีอีกมาก.

เสรีภาพในการเขียน ไม่มีใครว่าใครได้ แล้วก็เขียนเรื่องลามกอนาจาร ลงไปในหนังสือประจำวัน, แพร่หลายทั่วไปหมด; ย่อมนิสัยเด็ก ๆ ให้เสียไปโดยไม่รู้สึกตัว, โดยไม่ต้องรู้สึกตัว. เขียนเรื่องอ่านเล่นโดยนามปากกาที่มีชื่อเสียง นิยมนับถือกันทั้งประเทศ; แต่แล้วก็เขียนเรื่องที่ทำให้เด็กมีจิตใจเลวทราม, เสื่อมเสียทางศีลธรรมโดยไม่รู้สึกตัว. คุณไปเอาหนังสือพิมพ์มาพิจารณาดูเขาก็แล้วกัน ก็จะมองเห็น.

ยังมีอะไรอีกมาก ที่ทำให้เด็ก ๆ กลายเป็นปีศาจในร่างมนุษย์นี้, มีอีกมาก ทำให้คนเรากลายเป็นปีศาจในร่างมนุษย์. คนโต ๆ ไม่เป็นไร, ไม่ก็ปีก็ตาย. แต่ว่าการที่ทำให้เด็ก ๆ มากลายเป็นอย่างนั้น นั่นมันหน้าอันตรายอย่างยิ่งเพราะว่า

เขายังจะอยู่ไปอีกนาน.

การพูดจาที่ดี การเขียนที่ดี ศิลปวัตถุ นิทรรศการ ภาพยนตร์ อะไรต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นอย่างเดียวกันหมด. เขามีเสรีภาพ มีอิสรภาพ มีเสรีภาพที่จะทำ, ใครห้ามกันไม่ได้ หรือบางทีเขาก็มีอำนาจอย่างอื่น มาช่วยให้เขาต้องทำหรือได้ทำ.

เมื่อ **อ้างเสรีภาพไม่ได้ ก็ใช้อำนาจอย่างอื่นมาช่วยให้ทำได้ทำ** เขาก็ทำกันทั่วไปหมดทุกหนทุกแห่ง ทุกหัวระแหง; ทำลูกเด็ก ๆ ของเราให้กลายเป็นปีศาจในร่างมนุษย์นี้ มากขึ้น ๆ เหลือที่จะป้องกัน, เหลือที่จะแก้ไขแล้ว. นี่แหละคือ**รากฐานอันแท้จริงของการเสื่อมทางศีลธรรม,** แล้วเรื่องอื่น ๆ มันก็ต้องตามมาแน่นอน; เรื่องอันธพาล, เรื่องอะไรก็ตาม, มันก็ต้องตามมามากเหลือที่จะประมาณได้.

นี่มันก็ไม่ใช่ว่าเรื่องเล็กน้อย เป็นเรื่องทั้งหมดของมนุษย์ หรือของโลกมนุษย์ ที่จะอยู่หรือว่าจะล่มจม มีมูลมาจากการศึกษาแผนใหม่ วัฒนธรรมแผนใหม่ ที่มาจากข้างนอก เข้ามาสู่ประเทศไทย; เรียกว่า เราอยู่ในยุคของอะไร ลองคิดดู. พวกเรากำลังอยู่ในยุคอะไร? ควรจะเรียกชื่อของยุคนี้ว่า ยุคอะไร. ลองคิดดู? ส่วนผมมัน สวรรค์เรียกว่า ยุคที่กลายเป็นปีศาจในร่างของมนุษย์.

ภาค ๓

นิสสรณะ
ของศิลปะ

“จากอนันตะสู่ออนันตะ” โดย เอ็มมานูเอล เซอร์แมน

นิสฺสรณะของศิลปะ

ทางออก ทางรอด หรืออุบายวิธี
ที่จะออกหรือพ้นจากโทษของศิลปะ

ทางออกของศิลปะ

ฟ้าสางในทางศิลปะ°

สำหรับฟ้าสางระหว่างห้าสิบปี ที่จะบรรยายในวันนั้นนั้น มี
หัวข้อว่า **ฟ้าสางในทางศิลปะ** หรือจะเรียกสั้น ๆ
ว่า ฟ้าสางในทางศิลปะ บางคนก็คิดว่า มันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกัน
อย่างไร ธรรมะกับศิลปะ ศิลปะนั้นแหละเป็นสิ่งที่อาตมามุ่งหมาย
จะทำความเข้าใจ, และให้สามารถใช้พระธรรม ในฐานะเป็นศิลปะ
สำหรับแก้ปัญหาของแต่ละคน. เราจะทำความเข้าใจกันถึงคำว่า
ศิลปะกันเสียก่อน.

คำว่า ศิลปะ หมายถึงสิ่งที่มีความงาม, แล้วก็ใช้ความงาม
นั้นให้เป็นประโยชน์ ในการที่จะแก้ปัญหา หรือจะดับทุกข์ทั้งปวง
ก็ตาม อาศัยความงามเป็นเครื่องประทับใจ สามารถดึงดูดจิตใจ ให้
เป็นไปตามทิศทางที่ผู้ใช้หรือผู้ต้องการปรารถนาในการกระทำกับ
บุคคลอื่น. คำว่า ศิลปะ เป็นเรื่องที่ต้องใช้ระหว่าง ๒ ฝ่าย คือ

ใช้ศิลปะในการแก้ปัญหาทางสังคมนั่นเอง.

ความงามคืออะไร? นี่ก็อบจะไม่ต้องอธิบาย สิ่งที่เราเรียกว่า งาม ๆ นี้ก็รู้กันอยู่ทุกคนแล้ว; แต่ควรจะรู้สึกลงไปถึงว่า ความงามเป็นสิ่งที่รู้สึกได้ตามธรรมชาติ หรือโดยสัญชาตญาณ, ให้เป็นความรู้สึกที่เกิดเองตามธรรมชาติ และรู้สึกว่างาม.

ข้อนี้สังเกตเห็นได้ว่า แม้แต่สัตว์เดรัจฉาน มันก็ยังมีรู้จักค่าของความงาม หรือเลือกเอาความงาม ในการเลือกคู่เพื่อสืบพันธุ์ ก็รู้จักเลือกตัวที่งาม, โดยเฉพาะสัตว์ผู้จะต้องเป็นตัวที่สวยงาม. ผู้เลือกจะเลือกดอกไม้ที่สวยงาม ในการที่จะดูดอกไม้เหล่านั้นมีความงามเป็นเครื่องล่อใจ ให้สนใจให้มาหา เรียกว่าเป็นไปตามธรรมชาติ.

เดี๋ยวนี้มนุษย์ก็รู้จักใช้สิ่งที่เรียกว่าความงามนั้น เป็นเครื่องมือผูกพันหรือจับฉวยบุคคลอื่น. ข้อนี้ไม่ได้หมายความว่าไปไหนทางหยาบโลน หรือในทางเพศอย่างเดียว เป็นความงามที่ไม่เกี่ยวกับเพศก็ได้; แต่ถ้ามันมีความงดงาม ความไพเราะความน่าเลื่อมใสเป็นต้นแล้ว ก็สามารถให้ความงามนั้นเป็นเครื่องจับ; ใช้คำว่าจับจับตัวใคร จับตัวผู้ใด ให้อยู่ในอำนาจของตนได้. เช่นการจะเลื่อมใสใคร ส่วนใหญ่ก็อาศัยความงดงามของบุคคลนั้นแล้วจึงเลื่อมใส, เมื่อเลื่อมใสแล้วก็เป็นการง่าย ที่จะชักจูงหรือจะพาไป.

ข้อนี้ก็เห็นได้ในวงงานของพระศาสนาที่นั่นเอง เมื่อเลื่อมใสแล้วก็สอนกันได้; การที่จะเลื่อมใสก็เพราะเห็นว่ามันน่าเลื่อมใส. **ความน่าเลื่อมใสก็คือความงาม** : งามในทางวัตถุก็ได้, งามในทางร่างกายก็ได้, งามในทางมรรยาทก็ได้, ความประพฤติก็ได้, หรือคุณธรรมอื่น ๆ ที่ดีกว่าที่สูงกว่า แล้วก็มีความงาม. เมื่อเห็นความงามนี้แล้วก็เลื่อมใส, เมื่อเลื่อมใสแล้วก็แล้วแต่ว่า

ผู้ชักจูงนั้นจะชักจูงไปในทางใด. ดูเถาะว่าสิ่งที่มีความงามนั้น มีอิทธิพลอย่างไร.

คำว่า ศิลปะ นี้ ในภาษาอินเดียมีความหมายถึงอาชีพก็ได้; แต่อย่าลืมว่าอาชีพนั้นหมายถึงผู้ที่มีอะไรที่แสดงแก่ผู้อื่น ทำให้ผู้อื่นพอใจหรือเลื่อมใส. อย่างจะทำของขึ้นมากมาย ของนั้นมันก็ต้องเป็นที่ตั้งแห่งความพอใจความเลื่อมใสของคนซื้อ, นั่นก็คือความงามนั่นเอง : งามโดยลักษณะของมันก็ได้, หรืองามโดยความมีประโยชน์ของมันก็ได้. คำว่า **ศิลปะ เคยเป็นชื่อของอาชีพ ในภาษาอินเดีย** ในภาษาไทยเราไม่เคยใช้ แต่มันก็ยังมียุตามธรรมชาติ อาชีพที่จะใช้ดึงผู้อื่นมาสนใจ มาซื้อมาหา มาจ้างมาอนอะไรก็ตาม มันต้องมีความงดงามอยู่ในการกระทำหรือในสิ่งของที่บุคคลนั้นแสดงออกมา.

แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ความงามซึ่งเคยมีลักษณะเป็นไปในทางสร้างสรรค์ ให้เจริญให้รุ่งเรืองนั้น มันเปลี่ยนกลับมาเป็นเรื่องของการหลอกลวงไปเสียในที่สุด คือใช้ความงามเป็นเครื่องหลอกลวงผู้ที่ตกอยู่ใต้อำนาจเป็นไปในทางของตน; แล้วเป็นไปในทางเลื่อม, เป็นไปในทางวินาศก็มี. นี่เป็นที่น่าเสียดายว่า สิ่งนี้เคยถูกใช้เพื่อความเจริญ ก็มากลายเป็นใช้กันเพื่อความหลอกลวง และเพื่อความวินาศ; มันไม่ตรงตามความประสงค์ของความงาม.

นี่ก็จะดูกันถึงความหมายของคำว่า ศิลปะ ศิลปะ มีความงดงามอยู่ในเนื้อหาของศิลปะ, ที่ควรสนใจที่สุด หรือมีความงามอย่างสูงสุด ก็คือศิลปะแห่งการดำรงตนอยู่เหนือความทุกข์; ถ้าใช้คำสั้น ๆ ก็ต้องพูดว่า การดำรงตนอยู่เหนือความทุกข์หรือปัญหาทั้งปวง. ถ้าทำหน้าใจก็จะมองเห็นได้ทันทีว่า มันเป็นเคล็ดหรือเป็นเคล็ดลับในการใช้ความงามเป็นเครื่องแก้ปัญหา, หรือว่า

การแก้ปัญหาหนึ่ง ก็มีเคล็ดลับหรือความงาม อยู่ในตัวมันเองด้วย.

เมื่อมองดูกันในทางนามธรรม ทางจิตใจ และทางสติปัญญา ด้วย ก็จะเห็นว่าความงดงามน่าเลื่อมใสที่สุด ของมนุษย์เรา ก็คือ การที่สามารถดำรงตนอยู่เหนือความทุกข์. ที่นั่นมันก็เปลี่ยน เป็น จนเอามาใช้เพื่อความหลอกลวง ความเอาเปรียบผู้อื่น เพื่อได้กำไร มาก; คำว่า ศิลปะ เลยกลายเป็นมีความหมายที่น่ารังเกียจ.

ภาษาไทยใช้รวม ๆ กัน ศิลปบริสุทธิ์ กับศิลปะหลอกลวง; แต่ภาษาฝรั่งเศสมีการแยกกันไม่ปนกัน คือมันเป็นศิลปะที่น่า เลื่อมใส ก็เรียกไปอย่างหนึ่ง, ศิลปะที่หลอกลวง ของเทียม ของปลอมอย่างนี้ ก็เรียกว่าของศิลปะหลอกลวง นี้ก็ใช้ไปอีกอย่าง หนึ่ง; มีคำว่า artistic ศิลปะแท้ ศิลปะจริง, มีคำว่า artificial หมายถึงศิลปะปลอมศิลปะเพื่อการหลอกลวง.

ศิลปะจริงกลายเป็นไม่ค่อยจะมีคนสนใจ หรือให้ความเคารพ มาหลงใหลในศิลปะปลอมกันเสียโดยมาก; ดังนั้นมันจึงมี ของที่ลวงตา พรางตา ให้หลงใหล, แล้วก็หลงใหลกันไปทั้งโลก ก็ว่าได้. มันก็ลดจากเรื่องทางจิตใจอันสูงสุด มาเป็นเรื่องทางวัตถุ เช่นสินค้าต่าง ๆ เป็นเรื่องของความมั่งคั่งหลงใหลของบุคคลผู้ซื้อ หาผู้พอใจ แล้วในที่สุดกลายเป็นเรื่องเกินจำเป็น, เกินจำเป็น หลงใหลในความสวยงาม ความหลอกลวงนี้ มากเกินจำเป็น, แล้วก็รู้จักกันแต่ในด้านวัตถุมากขึ้นทุกที.

เอาตามบอกแล้วว่า **ยอดของศิลปะนั้น เป็นเรื่องดำรงชีวิตจิตใจให้อยู่เหนือความทุกข์;** นี่เป็นศิลปะสูงสุดในพระ พุทธศาสนา, เรียกว่าเป็นศิลปะของชาวพุทธ. ชาวพุทธที่แท้จริง จะต้องมีความศิลปะในการที่ช่วยกันปลดปล่อยความทุกข์ในทางจิต ทางใจ หรือปัญหาของสังคม. เดียวนี้เมื่อมันเปลี่ยนไปเป็นเรื่อง

ทางวัตถุ, ศิลปะของชาวพุทธเลยกลายเป็นเรื่องทางวัตถุ เช่นโปสเตอร์ สวย ๆ เจดีย์สวย ๆ พระพุทธรูปสวย ๆ เป็นต้น.

เอาตามเคยพูดทำนองมันจะเรียกว่าเถียงหรือทะเลาะกันก็ได้ ฝรั่งเศสหนึ่งเขามาแสวงหาพุทธศิลป์ ศิลปะของชาวพุทธ, แล้วเขาก็รวบรวมเอาไป เป็นพระพุทธรูปสวย ๆ ทั้งนั้น. เอาตามบอกว่า นั่นไม่ใช่ศิลปะของชาวพุทธ ไม่ใช่พุทธศิลป์; พระพุทธเจ้าไม่รู้จัก ศิลปะอย่างนี้, ชาวพุทธก็ไม่ได้นิยมศิลปะอย่างนี้, **พุทธศิลปะ ก็คือวิถีเอาชนะความทุกข์,** วิธีที่จะเอาชนะความทุกข์ในจิตใจ ในบุคคลหรือในสังคมได้นั้นแหละคือพุทธศิลป์. ทำไมคุณ ไม่สนใจ ไม่สนใจเอาพุทธศิลป์ชนิดนี้ไป, กลับมาขนเอาวัตถุซึ่งมีความงาม เรียกว่ามันเปลี่ยนมากทีเดียว. โลกมันเปลี่ยนค่านิยม ของศิลปะไปอย่างมากมาอย่างนี้ กระทั่งฝีมือในทางแกะในทาง สลักเกี่ยวกับพระศาสนาประดับประดา ก็เรียกว่าพุทธศิลป์ไปหมด มันไม่ใช่เรื่องอริยมรรคที่จะตัดกิเลสเสียแล้ว ที่จริงอริยมรรคที่ใช้ ตัดกิเลส นั่น คือยอดสุดของพุทธศิลป์.

มันก็เกิดแบ่งกันเป็น ๒ พวกนี้ : เป็นพุทธศิลป์ของบุญชน คนธรรมดา, กับเป็นพุทธศิลป์ของแบบอริยสาวก. บุญชนก็มี พุทธศิลป์อย่างหนึ่ง, อริยสาวกก็มีพุทธศิลป์อีกอย่างหนึ่ง; อยู่ร่วม ศาสนากัน แล้วก็ไม่วายที่จะยื้อแย่งกันไปยื้อแย่งกันมาพวกหนึ่ง ส่งเสริมศิลปะทางวัตถุ, พวกหนึ่งส่งเสริมศิลปะในทางจิตใจ. นี่ ขอให้เข้าใจกันไว้ว่า มันมีปัญหาลึกลับขนาดนี้.

พระพุทธเจ้าเป็นผู้ค้นพบและเปิดเผย วิธีการที่จะดำรงตน อยู่เหนือความทุกข์ มีความงามถึงที่สุดในการกระทำนี้; ฉะนั้นเรา จะต้องถือว่า **พระพุทธเจ้านั้นทรงเป็นยอดศิลปิน,** ศิลปิน สูงสุดในจักรวาลนี้ คือพระพุทธเจ้า ผู้สามารถทำให้เกิดการดำรง

ตนอยู่เหนือความทุกข์. แต่เราก็ไปสนใจศิลปินชนิดไหนกัน? ท่านทั้งหลายก็รู้ดี. การโฆษณา ในหนังสือพิมพ์ หรือในอะไรก็ตาม ยอดศิลปินของโลกนี้ เขาหมายถึงอะไร? ยิ่งไม่มุ่งผ้าจะยิ่งเป็น ยอดศิลปิน อย่างเดี๋ยวนี้อันนี้, มันเดินกันคนละทางอย่างนี้เรียกว่ามัน ยื้อแย่งกัน.

นี่ก็ไปตัดสินเอาเองว่า ชาวพุทธนี้อยู่ฝ่ายไหน; โดยตัดสินกันง่าย ๆ ว่า ตัวสวยกับใจสวยนั้น อันไหนน่าเลื่อมใสกว่ากัน ร่างกายสวยประดับประดาสวย เรียกว่าตัวมันสวย; ถ้าจิตใจสวย คือสะอาด สว่าง สงบ; นี่ ๒ อย่างนี้มันสวยคนละอย่าง แล้ว ก็อย่างไหนน่าเลื่อมใสกว่ากัน. ถ้าคิดเห็นได้ถูกต้อง มันก็รู้ได้เองว่า ยอดของศิลปะนั้นคืออะไร, และว่ายอดของศิลปินนั้นคืออะไร. ขอได้สนใจว่า มันมีความสำคัญ.

ที่นี่จะดูสิ่งทีเรียกว่า ศิลปะ ที่เกี่ยวกับธรรมะในพุทธศาสนาของเรา ดังที่มีปรากฏอยู่ในพระบาลี แล้วก็เป็นคำตรัสของพระพุทธเจ้าเอง ท่านตรัสว่า พรหมจรรย์นี้มีความงาม, พรหมจรรย์-การปฏิบัติดับทุกข์นี้มีความงาม : งามทั้งเบื้องต้น งามทั้งท่ามกลาง, และงามทั้งเบื้องปลาย, งามเบื้องต้น งามท่ามกลาง งามเบื้องปลาย; “ท่านจงประกาศพรหมจรรย์ให้สมกับที่ว่า พรหมจรรย์นี้มีความงามเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย”.

ในเบื้องต้นเราหมายถึงปริยัติ การศึกษาเล่าเรียน เรียนพระธรรมเรียนให้รู้จริงแห่งดงาม; เช่นเรียนพระไตรปิฎก ถ้ารู้จริงนี้ งดงามอย่างยิ่ง ในทางของการเรียน, แล้วก็จะปฏิบัติแห่งดงาม คือปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา ให้ครบถ้วนบริบูรณ์นี้เรียกว่างามในท่ามกลาง. แล้วงามในเบื้องปลายก็คือ ผลที่เกิดขึ้นมาจากการปฏิบัติ, เป็นโลกุตตรธรรม อยู่เหนือโลก เหนือปัญหา เหนือความ

ทุกข์ ถึงขนาดอยู่เหนือโลก เหนือปัญหา เหนือความทุกข์ และจะไม่ให้งามได้อย่างไร. แล้วมันจะมีงามอะไรไหนจะงามยิ่งไปกว่า อยู่เหนือโลก เหนือความทุกข์เหนือปัญหา โดยประการทั้งปวง, ทีเรียกว่ามรรค ผล นิพพาน นั้นแหละงามในเบื้องปลาย.

งามในเบื้องต้น คือปริยัติ เรียนพระไตรปิฎกกันก็แล้วกัน พระสูตรตันตะ วินัย และอภิธรรม, แล้วงามตรงกลาง ก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา, แล้วงามในที่สุดก็คือ มรรค ผล นิพพาน.

มันจะรู้สึกงามแต่ผู้ที่มีจิตใจ หรือมีตาทางปัญญาทางจิตใจ จึงจะมองเห็นว่ามีความงามอย่างไร; ต้องครบถ้วน ต้องงามครบถ้วนทั้งเบื้องต้น ทั้งท่ามกลาง ทั้งเบื้องปลาย; ถ้าไม่งามทั้ง ๓ สถานแล้ว ยังไม่ชื่อว่าบริสุทธิ์ บริบูรณ์ ลิ่นเชิง ไม่หมดจดลิ่นเชิง ไม่เต็มเปี่ยมลิ่นเชิง, มันครึ่ง ๆ กลาง ๆ. ต้องให้งามทั้งเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย จึงจะเรียกว่าบริสุทธิ์บริบูรณ์ลิ่นเชิง.

ดังนั้น พุทธบริษัทแท้จริงต้องมีความงาม, พุทธบริษัทแท้จริงต้องมีความงาม ในการเล่าเรียน ในการศึกษา ในการปฏิบัติ หรือจะพูดอีกอย่างหนึ่งก็ได้คือเอาประโยชน์เป็นหลัก ก็พูดว่า ประโยชน์ในทฤษฎีธรรม คือเห็น ๆ กันอยู่อย่างคนธรรมดา นี่ก็งาม, แล้วที่สูงเหนือไปกว่าธรรมดา ที่คนธรรมดาไม่เห็นว่าแต่คนมีปัญญามองเห็น นี่ก็งาม, แล้วก็งามสูงสุด งามสูงสุด คือถึงการบรรลุมรรค ผล นิพพาน นั่นก็เป็นความงามอันสุดท้าย.

พูดกันภาษาธรรมดาก็งาม พูดกันภาษาพิเศษก็งาม แล้วก็พูดถึงระดับสุดท้ายสูงสุด; ไม่มีอะไรจะเหนือไปกว่านั้นอีก มันก็งาม, ต้องเป็นอย่างนั้น. อย่างอยู่อย่างชาวโลก ทำมาหากินไม่ยากไม่จน อยู่กันสบาย นี่ก็งาม, แล้วก็มีความสุขพอตัว นี่ก็งาม, แล้วก็ดับทุกข์ลิ่นเชิงไม่มีเหลือ นี่ก็งาม; ถ้าเกี่ยวกับธรรมะความ

งามมันมีอยู่อย่างนี้

ที่นั่นก็เกิดปัญหา ที่ว่าในโลกนี้เจริญไปในทางวัตถุ, หลงไปในทางวัตถุมากขึ้น ๆ มันก็เลยเปลี่ยนความหมายของความงาม. ความงามเปลี่ยนความหมาย หรือว่ามนุษย์เปลี่ยนความหมายของความงาม ก็ตามใจ แล้วแต่จะพูด; ความงามมันไปอยู่ที่วัตถุ ไปอยู่ที่สิ่งส่งเสริมกิเลส; แต่ก่อนนี้ความงามแท้จริงอยู่ที่หมดกิเลส ชนะกิเลส; เดียวนี้มันมีความงามกันที่ส่งเสริมกิเลส เป็นเหยื่อของกิเลส ความสวยงามทาง รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ งามกันอยู่ที่นี่

นี่ก็หมายความว่า แทนที่จะใช้ศิลปะยกตนให้สูงเหนือกิเลส มันกลายเป็นใช้ศิลปะ ในการกดตัวเอง ดึงตัวเองลงไป ในทางต่ำ, ทำให้โลกนี้มันจมอยู่ภายใต้เหยื่อของกิเลส ที่เรียกว่ากาม, ตกอยู่ใต้อำนาจของกาม อันเป็นเหตุให้เกิดวิฤตการณ์คือความยุ่งยาก สับสนทวนทุข์ทรมานนานาประการ แล้วยังเป็นที่ลุ่มหลงกันมากขึ้น ความงามในทางเหยื่อของกิเลส ส่งเสริมกิเลส กำลังเป็นที่ลุ่มหลงกันมากขึ้น ๆ ในโลกนี้ ทั้งโลกก็ว่าได้, แล้วพุทธบริษัทก็พลอยติดทางกับเขาด้วย; พุทธบริษัทที่เคยมีอะไรเป็นของตน ก็พลอยลุ่มหลงติดพันเข้าไปในความหลงผิดเหล่านั้นด้วย.

นี่เรียกว่า **ศิลปะปลอมกำลังชนะศิลปะแท้**, ศิลปะสกปรกกำลังชนะศิลปะสะอาด, ศิลปะที่ส่งเสริมความทุกข์กำลังชนะศิลปะที่จะดับทุกข์; เป็นที่น่าเวทนาสงสารอย่างไร. ขอให้ท่านทั้งหลายลองคิดดู ศิลปะปลอมกำลังระบด เจริญรุ่งเรืองในโลก.

ยกตัวอย่างให้ง่าย ซึ่งเด็ก ๆ ก็จะเข้าใจได้ว่า เดียวนี้จะทำกับข้าวให้อร่อยก็ใส่ผงชูรสกันมาก ๆ แล้วก็อร่อยเพราะผงชูรส; แม่ครัวเกือบจะแวงให้อร่อยโดยไม่ต้องใส่ผงชูรสไม่ได้เสียแล้ว.

เมื่อก่อนนี้เขาไม่ต้องใส่ผงชูรส ก็ทำให้แวงกับนั้นอร่อยได้; เดียวนี้มันจะทำได้เสียแล้ว เพราะมันลืมนี่ไป มันสูญหายไป จนต้องใช้ศิลปะลวง คือผงชูรส แล้วหมอมเขาก็กำลังบอกว่ามันอันตราย. นี่เราไม่ค่อยจะดูกันให้ดี ๆ ว่า **ศิลปะหลอกลวงกำลังครอบงำศิลปะบริสุทธิ์** แล้วมนุษย์ก็ต้องจมลงในกองทุกข์มากขึ้นไปกว่าเดิม.

ที่นี้มาถึงข้อที่ว่า เราจะช่วยให้ฟ้าสว่างทางศิลปะกันอย่างไร? มันก็**ต้องรู้จักแยก ศิลปะหลอกลวงกับศิลปะบริสุทธิ์** มันต่างกันอย่างไร; รู้จักแยก อย่าให้มันไปปนกันเสียด้วยความหลง อย่างไรก็ตามหลอกลวง อย่างไรแท้จริง. **ครั้นรู้จักแยก รู้จักของจริง แยกออกมาเสียจากของหลอกลวง แล้วก็ทำไปในทางที่มันเป็นของจริง; นี่เราจะต้องปรับปรุงทุกสิ่ง ให้มันเป็นไปในทางที่มีความงามที่แท้จริงไม่หลอกลวง.**

เช่นว่า จะให้ท่าน จะบำรุงการก่อสร้าง ก็ทำให้มันมีความงดงามชนิดที่ไม่หลอกลวง อย่าให้เป็นเหยื่อแก่กิเลส. สมมติว่า จะสร้างอาคารสถานที่ ก็ให้มีความงามชนิดที่ไม่หลอกลวง, อย่าให้มีความงามชนิดที่หลอกลวง แพงมาก แล้วก็ชำรุดเร็ว แล้วก็เสียเงินมาก แล้วก็ยุ่งยากมาก เรียกว่ามันหลอกลวง ก็อย่าให้มันเป็นอย่างนั้น. แม้ที่สุดแต่จะให้ท่าน ก็อย่าให้แพรวพราวไปด้วยของหลอกลวง, ให้ท่านสิ่งที่มีประโยชน์โดยแท้จริง อย่างนี้เป็นต้น. เมื่อเราชอบเรื่องสวย ๆ งาม ๆ เรื่องหวานเรื่องอร่อยอะไรกันมากเกินไป มันก็ต้องหันไปหาสิ่งที่หลอกลวงเป็นธรรมดา.

นี่เรียกว่าในทางศาสนาของเรา ถ้าจะมีการบริจาค มีการสร้าง มีการบำเพ็ญทาน มีอะไร ก็ขอให้มันเป็นไปในทางที่เป็นของบริสุทธิ์ : มีความงามบริสุทธิ์, มีผลบริสุทธิ์, อย่าให้เห็นเรื่อง

หลอกลวง.

ที่นี้มาถึงเรื่อง การศึกษา ก็ศึกษาให้เข้าถึงหัวใจของพระศาสนา กันจริง ๆ อย่าไปมกมายเป็นไสยศาสตร์; ไสยศาสตร์นั้นมันมีความงามชนิดหลอกลวง ทำให้คนหลงได้ง่ายแล้วจำนวนมากเสียด้วย, ดูเถาะ คนก็ยิ่งเชื่อในไสยศาสตร์ที่มีความงามหลอกลวงนั้น มากกว่าคนที่ถือธรรมะอันถูกต้องบริสุทธิ์และแท้จริง. นี่เพราะการศึกษาไม่สมบูรณ์ ไม่ถูกต้อง ฉะนั้นศึกษาให้รู้จริง อย่าให้ถูกลวงด้วยเรื่องไสยศาสตร์เป็นต้น.

ที่นี้ การปฏิบัติ ก็ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักเกณฑ์ ที่พระพุทธเจ้าท่านได้ทรงสอนไว้ให้ว่า บรรเทากิเลสได้จริง ดับกิเลสได้จริง ดับทุกข์ได้จริง. อย่าปฏิบัติให้เป็นลัทธิพัตตปราชาส คือมีความโง่เขลาองมกมาย, ปฏิบัติกันอย่างมกมายไม่ชูดกลากิเลสเลย แต่ส่งเสริมความองมกมาย.

ที่นี้มาถึง การรับผลของการปฏิบัติ ก็ต้องถูกต้อง ให้ได้รับผลชนิดที่ควรจะได้รับ; อย่าให้ได้รับผลเป็นความสุขสนุกสนานแบบกิเลส แต่ให้ได้รับผลเป็นการบรรเทาภิเลส. แล้ว รับผลเป็นสันติภูมิจิโภา รู้สึกอยู่ด้วยตนเองจริง ๆ ว่ามีผลเกิดขึ้นอย่างนี้ ๆ; นี่เป็นสันติภูมิจิโภา. อย่างที่อาตมาบอกว่า เมื่อไรยกมือไหว้ตัวเองได้เมื่อไหร่เป็นสวรรค์, เมื่อไรเกลียดหน้าหน้าตัวเองเมื่อไหร่เป็นนรก. คิดดูเถาะ นี่คือสันติภูมิจิโภา ที่จะรู้จักได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อตามบุคคลอื่น, แล้วที่นี้แล้วก็เดี๋ยวนี้แหละ นี่ เป็นอภากาลิโภา ไหว้ตัวเองได้เมื่อไรที่ไหน มัน ก็เป็นสวรรค์แต่ที่นั่นและเมื่อนั้น, เกลียดตัวเอง เต็มไปด้วยบาปเมื่อไร ก็เป็นนรกที่นั่นและเดี๋ยวนี้.

นี่เรียกว่า การรับผลมันก็ต้องเป็นของที่ถูกต้อง เป็นของจริง ไม่ใช่ของหลอกลวง, ไม่ได้หลงเอาของหลอกลวงเอามาเป็นผลว่า

เป็นของจริง ซึ่งกำลังเป็นกันอยู่มาก : ปรรณานผลชนิดที่มกมายทำบุญให้ถูกลอตเตอรี อย่างนั้นมันคนละเรื่องกัน; มันจะต้องเข้าใจกันเสียใหม่ ว่า เรื่องดับทุกข์ก็เป็นเรื่องดับทุกข์, ถูกลอตเตอรีนั้นมันเป็นเรื่องของกิเลส เป็นเรื่องความต้องการของกิเลส มันจะเอาไปเพิ่มความทุกข์.

ที่นี้ดูถึง การเผยแพร่ ก็ต้องให้เป็นการเผยแพร่ที่ถูกต้องจริง ๆ อย่างมกมาย, อย่าเอาสิ่งมกมายไปสอน, อย่าสอนอย่างมกมาย, อย่าสอนให้เกิดผลเป็นความองมกมายขึ้นมา. การเผยแพร่ต้องเผยแพร่งสิ่งที่มีระดับทุกข์ได้, แล้วก็เห็นได้ด้วยตนเองว่าดับทุกข์ได้ แล้วที่นี้และเดี๋ยวนี้. นี่เรียกว่าเป็นการเผยแพร่ที่ถูกต้องตามพระพุทธประสงค์, ไม่หลอกลวงใคร.

ที่นี้ก็เรียกว่าเป็นเรื่องสรุป ว่าหลักเกณฑ์อย่างไรเรียกว่าบริสุทธิ์, อย่างไรเรียกว่าหลอกลวง. ก็ขอให้สนใจในหลักต่าง ๆ เช่น หลักตัดสินธรรมวินัย, โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักกาลามสูตร ที่ได้เอามาแสดงบ้างแล้ว มันยี่ดยาวจะเอามาแสดงซ้ำที่นี้อีก มันก็ยี่ดยาวมากไป เดี่ยวจะไม่ได้พูดเรื่องอื่น. ขอให้ไปสนใจได้ถามกันหรือพินเอามา ว่าหลักกาลามสูตร ๑๐ หัวข้อนั้นมันเป็นอย่างไร; มันจะรับประกันความผิดความถูก ไม่ต้องเถียงกันว่าอะไรผิดอะไรถูก, โดยหลักกาลามสูตรจะต้องชัดเจนอยู่เสมอว่าอะไรผิดอะไรถูก.

นี่ฟ้าสาบ ในทางศิลปะสูงสุด คือสามารถดำรงตนอยู่เหนือความทุกข์ของตน, และบำบัดความทุกข์ของบุคคลอื่นได้ด้วย. อย่านได้หลงเอาศิลปะสำหรับลวงมาเป็นศิลปะจริง หรือใช้แบบหลักปฏิบัติ ในปัจจุบันนี้พุทธศาสนาถูกทำให้ไม่มีความงาม. พุทธศาสนาเคยมีความงามเบื้องต้น ท่ามกลาง และเบื้องปลาย มันกำลัง

ถูกทำให้ไม่มีความงาม หรือไม่งามครบทั้ง ๓ ก็ได้. ขอให้สนใจกันเสียใหม่; เป็นที่น่าพอใจที่ว่า เราได้เริ่มรู้อะไร, รู้เท่าทันเรื่องนี่, และกำลังปรับปรุงกันอยู่ตลอดเวลาทุกโอกาสที่เราจะกระทำกันได้. ข้อนี้เอาตมาจะขอยืนยันว่า ที่นี้ ที่สวนโมกข์นี้ เราได้พยายามอย่างนี้ เพื่อให้เกิดฟ้าสว่างทางศิลปะของพุทธศาสนา คือความงดงามในการดับทุกข์ ทั้งเบื้องต้น ทั้งท่ามกลาง และเบื้องปลาย ดังที่กล่าวมาแล้ว.

ความดีความงามความจริง ๑^๒

คำ ว่า “ศาสนา” ของพระพุทธเจ้า นั่น ท่านเล็งถึงสิ่ง ๓ สิ่ง คือความรู้อย่างหนึ่ง, และการปฏิบัติตามความรู้นั้นอย่างหนึ่ง, และการได้ผลเป็นความสะอาดสว่าง สงบ ขึ้นมานั้นอีกอย่างหนึ่ง, รวมกันสามอย่างนี้ เรียกว่าศาสนา. เรียกเป็นบาลีก็ว่า : เป็นปริยัติธรรม, ปฏิบัติธรรม, ปฏิเวธธรรม สามอย่างนี้รวมกันเรียกว่าพระศาสนา. เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายจะต้องเข้าถึงศาสนาอย่างนี้ และมีศาสนาอย่างนี้ เพื่อความรู้ก็ตาม เพื่อปฏิบัติก็ตาม เพื่อเอาเป็นที่พึ่งก็ตาม ต้องมีศาสนาอย่างนี้ นี่เป็นคำกล่าวที่กว้างที่สุด และใช้ได้แก่ศาสนาทั้งปวง.

ที่นี้เรามารู้เรื่องเม็ดเตล็ด เป็นคำเม็ดเตล็ด แต่ว่าสำคัญมาก เป็นสิ่งที่สำคัญแก่มนุษย์เรามาก เป็นมูลเหตุแห่งความทุกข์ และความสุขที่เดียว เช่นว่าความงาม ความดี ความจริง ความยุติธรรม เหล่านี้ ลองคิดดูว่าอะไรเป็นความงาม ความดี ความจริง ความยุติธรรม.

ความงาม ทางฝ่ายวัตถุ นั้น คงจะเข้าใจกันได้ดีมากกว่าความงามทางฝ่ายวัตถุก็คือรูปร่าง; บางคนเอาความงามของร่างกายเป็นอาชีพก็มี จึงได้นักหลงใหลกันในความงามมากถึงอย่างนั้นทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายที่เป็นเจ้าของความงาม และผู้ที่จะมาซื้อหาความงามจากบุคคลนั้น อันนั้นก็คือความงามที่วัตถุที่ว่างกายหรือที่เนื้อหนัง.

ที่นี้ **ความงาม เพราะเราว่าร้าย** บางคนก็เอาความงามที่ร้ายเพราะมีทรัพย์มาก อย่างนี้ก็มิ. ที่นี้บางคนก็วัดความงามที่มีวิชาความรู้สูง; งามอย่างนี้ก็มิ.

อย่างที่เขาจะเลือกคู่ครองอย่างนี้ จะต้องนึกถึงรูป นึกถึงทรัพย์ นึกถึงวิทยฐานะอะไรทำนองนี้ แต่ว่าความงามเหล่านี้ มันเป็นเรื่องวัตถุ และมองกันในด้านนอก หรือภายนอกเท่านั้น.

ส่วน **ความงามที่แท้จริงนั้น เป็นเรื่องทางภายในด้านจิตใจ คือ ความงามของธรรมะที่มีอยู่ในบุคคลนั้น** คือเขางามด้วยอำนาจของธรรมะที่มีอยู่ที่เนื้อที่ตัว ที่กาย ที่วาจา ที่ใจของเขา ไม่คำนึงถึงรูป หรือทรัพย์สมบัติหรือวิทยฐานะเลย; ถ้ามันมีหมด มันก็ยิ่งงามทั้งข้างนอกข้างใน. แต่ถ้าจะต้องเลือกเอาอย่างเดียวแล้ว จะเลือกเอาอย่างไร? ไปคิดดูกันเอง.

เรื่องของความดี พวกวัตถุนิยมก็ต้องเอาว่า “ได้” นั้นแหละดี ได้มาเป็นของกู เป็นตัวกูแล้ว นั่นแหละดี; อย่างอื่นไม่ดี. นี่! ขอให้ดูไปเถิด ดูที่เราเอง ดูที่คนอื่น ดูที่คนทั้งเมือง ว่าเขากำลังเอาอะไรเป็นความดี; เขากำลังเอาสิ่งที่ได้หรือการได้นั้นเป็นความดีหรือเปล่า? บางคนก็เอาตามที่โลกเขานิยมกันว่าดีก็แล้วกัน เพราะเขาว่าดีกันทั้งบ้านทั้งเมืองแล้ว เราจะไปไม่ได้อยู่คนเดียวอย่างไรได้; อย่างนี้ก็มิ.

แต่พระพุทธเจ้าท่านไม่ว่าอย่างนั้น คนทั้งเมืองจะว่าอย่างไรฉันไม่รู้; ถ้าดีมันต้องดีจริง และดีจริงอย่างยิ่ง ก็ตรงที่มันไม่เคঁราหมอง มันไม่เร้าร้อน มันไม่ทุกขร้อน มันไม่โง่เขลา, มันต้องคืออยู่ที่ความ สะอาด สว่าง สงบ ด้วยเหมือนกัน.

บางคนเป็นเอามากกว่านั้นอีก คือ โลกนิยมมันมันยังเป็นสมัย ๆ อีกด้วยซ้ำไป อย่างแบบเลื้อหรืออะไรอย่างนั้นมันยังเป็นสมัย ๆ ช่วงเวลาไม่กี่เดือน. ที่นี้ความดีอย่างอื่นก็เหมือนกัน ที่โลกเขานิยมแล้ว ยังเป็นสมัย ๆ เป็นเฉพาะถิ่นเฉพาะแห่งไปก็มี. บางคราวเขานิยมว่า นั่นนี่เป็นดี พอถึงคราวอื่นเขาไม่นิยมเสียแล้ว. นี่เป็นความดีอย่างหลอกลวง อย่างมายา ตามประสาของโลก. **ส่วนความดีที่แท้จริงที่มนุษย์ควรจะได้ให้ทันในชาตินี้ นั้น ไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่า ความสงบเย็นชนิดที่หาจากทางอื่นไม่ได้ นอกจากจะหาจากธรรมชาติอย่างเดียว** จึงจะเรียกว่าเป็นความดี.

ถ้าพูดถึง **ความจริง** คนมันมีตา มีหู มีจมูก มีลิ้น มีกาย เป็นเครื่องสัมผัส เพราะฉะนั้นมันก็จริงเท่าที่เขาสัมผัสได้ด้วยตา หู จมูก ลิ้น กายของเขาเอง คือเท่าที่เขาพิสูจน์ได้ ทดลองได้ทางวัตถุ; เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าความจริงของชาวโลกที่ไม่เกี่ยวกับธรรมะนั้น มันก็คือเท่าที่เขาเห็นหรือเขารู้สึก หรือเขาเชื่อว่ามันจริง. เพราะฉะนั้นมันจึงถูกหลอกด้วยอารมณ์ หรือแม้แต่ถูกหลอกด้วยเหตุผลที่มันเปลี่ยนแปลงได้ **เป็นความจริงในขณะหนึ่ง และไม่เป็นความจริงในอีกขณะหนึ่ง.**

แม้แต่กฏวิทยาศาสตร์ของนักวิทยาศาสตร์นั้น ผู้ศึกษาก็รู้ได้ว่า มันเปลี่ยนอยู่บ่อย ๆ. ครั้งหนึ่งสมมุติว่า จริงอย่างยิ่ง กฏวิทยาศาสตร์ข้อนี้ แล้วต่อมาก็ไม่จริงแล้ว. นี่เพราะว่ามันจริง

เท่าที่เขาารู้สึกได้ด้วยตัวเขาเฉพาะขณะนั้นเวลานั้น ด้วยเหตุผลอย่างนั้นด้วยการพิสูจน์ทดลองอย่างนั้นเท่านั้น. อย่างนี้ยังไม่ใช้ธรรมะเลย เป็นความจริงอย่างโลก ๆ ทางภายนอก.

ความจริงที่แท้จริงมันต้องจริงชนิดที่ไม่เปลี่ยนแปลง ถ้าทุกข์ก็ต้องทุกข์จริง ถ้าไม่ทุกข์ก็ต้องไม่ทุกข์จริง ถ้าเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ต้องให้เกิดทุกข์จริง ๆ ไม่หลอกใคร; และถ้าดับทุกข์ได้ก็ต้องดับทุกข์ได้จริง ๆ แล้วก็ไม่มีหลอกใคร นี้! จึงจะเรียกว่าความจริงที่ประเสริฐของพระพุทธเจ้า หรือของพระอรหันต์. ขอให้เรามองความจริงหรือสิ่งที่จริงกันในลักษณะเช่นนี้.

ความมุ่งหมายของการศึกษาทั่วไป ทั้งหมดทั้งสิ้นก็เพื่อเข้าถึงความจริง; ความมุ่งหมายของปรัชญาทั้งหมดทั้งสิ้น ก็มุ่งหมายเพื่อจะเข้าถึงความจริง; แต่ที่นี้การศึกษาหรือปรัชญาแขนงนั้น ๆ หรือสิ่งนั้นมันไม่สมบูรณ์ มันครึ่ง ๆ กลาง ๆ แล้วมันถึงกับบ้า ๆ เป้อ ๆ ก็มี นี้! แล้วมันจะจริงหรือเข้าถึงความจริงได้อย่างไร.

ที่นี้เราก็เอาเรื่องที่สำคัญที่สุดมาเป็นตัวเรื่อง **เช่นเรื่อง ความทุกข์ และเรื่องดับทุกข์ เราค้นหาความจริงของเรื่องนี้ให้พบ** มันจึงจะพบของจริง และเป็นสิ่งที่มิประโยชน์ที่สุด ดีที่สุด ประเสริฐที่สุด. ส่วนของจริงที่ไม่มีประโยชน์ หรือว่าเพราะไม่อาจจะเอามาใช้เป็นประโยชน์อะไรได้นั้น ก็มิอยู่เยอะเยอะ.

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงสอนว่า ฉันบอกแก่กำมือเดียวเท่านั้น ที่ไม่บอกอีกเยอะเยอะ. **ที่จำเป็นจะต้องบอกกันนี้กำมือเดียว** ซึ่งกล่าวให้ฟังแล้วแต่วันแรกว่าจริงแท้ด้วย แล้วก็กำมือเดียวเท่านั้น แล้วก็มีประโยชน์ทั้งหมดทั้งสิ้น.

คำสุดท้ายที่จะพูดคือ **“ความยุติธรรม”** หรือความเป็น

ธรรมในโลกนี้อาจอาจจะเป็นยุติธรรม หรือเป็นธรรมขึ้นมาเมื่อไรก็ได้, หรือว่าตัวประโยชนั้นแหละ อาจจะเป็นความยุติธรรมขึ้นมาเมื่อไรก็ได้, หรือว่าตัวอุทยานเท่าที่เขาจะหามาได้เท่านั้น ที่จะให้เป็นเหตุผลแก่ความยุติธรรม. ทีนี้ถ้าพยานมันเท็จหรือมันไม่อาจจะรู้ได้ว่าพยานเท็จแล้ว ความยุติธรรมนั้นมันก็หลอกทั้งที่ไม่รู้.

เพราะฉะนั้นความยุติธรรมที่แท้จริงนั้นจึงหาไม่ได้ ถ้าไม่เกี่ยวกับธรรมะ; ถ้ามันเป็นเรื่องโลกแล้วมันก็เป็นความยุติธรรมไปตามแบบของโลก **ความยุติธรรมอย่างโลก ๆ เป็นเรื่องด้านนอกเสมอไป;** แต่ถ้าธรรมะแล้วมันไม่เข้าใครออกใครเด็ดขาดโดยประการทั้งปวง. เช่นกฎแห่งกรรมก็ดี กฎแห่งความไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตาก็ดี เรื่องทุกข์ เรื่องเหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางให้ถึงความดับทุกข์ก็ดี เหล่านี้มันเป็นสิ่งที่เด็ดขาดและยุติธรรมอย่างยิ่ง ไม่เห็นแก่หน้าใคร ไม่มีผู้ได้สิทธิพิเศษหรืออะไรทำนองนั้น มันเป็นธรรมชาติที่มีอำนาจเด็ดขาดตายตัว,

ขอให้เรารู้จักมองเอาความยุติธรรม ชนิดที่อาจจะเป็นที่พึ่งแก่เราได้มันแหละมาเป็นที่พึ่งแก่เรา. อย่าได้มัวลุ่มหลง คือไปรักหรือไปโกรธความยุติธรรมที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ของโลก เพราะว่าความยุติธรรมของโลกแล้ว มันจะต้องเป็นอย่างนั้น. บางคราวเราจะไม่เห็นด้วย บางคราวเราจะคัดค้าน บางคราวเราจะไปตีใจด้วย บางคราวเราก็จะต้องร้องไห้ เพราะความยุติธรรมนั้น อย่างนี้ไม่ใช่; เราไม่ยอมร้องไห้ ไม่ยอมอมตี่ใจ ไม่ยอมตื้นตันไปตามเรื่องของโลก คงยึดหลักธรรมะ เป็นหลักที่ให้ความเป็นธรรมดีกว่า แล้วเราจะหัวเราะข้างใน ไม่ใช่หัวเราะข้างนอก คือจะยิ้มอยู่ภายในได้เสมอไป นั่นแหละคือไม่เป็นทุกข์.

ความดีความงามความจริง ๒^๗ สุนทรียภาพ หรือสุนทรียธรรม

ก ความงามทั้งหลาย ไม่มีแก่สัตว์, โดยสติปัญญา แล้วก็ไม่มีแก่สัตว์. แต่มนุษย์มีสติปัญญา บัญญัติความงาม แล้วก็สร้างความงาม ตามที่สติปัญญานั้นจะบัญญัติ; บัญญัติมันก็เกิดขึ้น ตรงที่ว่า จะงามชนิดไหนกัน : งามอย่างโง่ หรืองามอย่างฉลาด, มันจะงามอย่างโลก ๆ หรือมันจะงามอย่างธรรมะ คือประกอบไปด้วยธรรม.

เรื่องหลงใหลในความงามนี้ ก็มีสัญชาตญาณเป็นต้นทุน เหมือนกัน; แต่เดี๋ยวนี้มันถูกวิวัฒนาการมาก จนบัญญัติเรื่องของความสวยงามเตลิดเปิดเปิงไป จนเป็นเรื่องบ้าหลังไปแล้วก็มี. แต่ถึงอย่างไรก็ดี ยังคงสรุปได้ว่า มันงามกันอย่างไรโลก ๆ, หรืองามกันอย่างธรรมะ.

ถ้า **งามอย่างโลก** ก็หมายความว่า **หลงใหลไปตามโมหะ** ของคนในโลกที่หลงใหลในความงาม มันก็เปลี่ยนกันเรื่อย : เดียวงามอย่างนั้น เดียวงามอย่างนี้; มันก็ไม่เป็นไปเพื่อปกติสุขแล้วโดยมากมันงามเพื่อยั่ว เพื่อหลอก คือใช้ความงามเป็นเหยื่อสำหรับตกเบ็ดแก่กันและกัน. ความงามอย่างนี้เป็นอันตราย คือเป็นสิ่งที่เป็นอันตรายต่อโลก แต่ก็ต้องเรียกว่า ความงามอย่างโลก หรือที่โลกเขาหลงใหลชอบใจกันนัก ตามประสาโลกที่มีโมหะหรือความโง่เป็นสมุฏฐาน.

ถ้า **งามอย่างธรรมะ** นี้ มันก็ตรงกันข้าม คือ **มีสติปัญญาที่ถูกต้องรู้ว่างาม**, ซึ่งมีความหมายไปในทางที่ไม่ทำให้เกิดความระล่ำระสาย วู่ววาย โกลาหล ขึ้นมา; แต่ทำให้ปกติสุขที่เรียกว่า

งามในทางธรรมะ. แม้แต่ว่า พระพุทธศาสนา นี้ เขาก็เรียกว่า
งาม : **งามเบื้องต้น งามท่ามกลาง งามเบื้องปลาย**; ถ้า
งามอย่างนี้มันเป็นงามอย่างธรรมะ มันก็เป็นปัญหาที่ลึกไปอีก ว่า
จะเข้าถึงได้อย่างไร. ความงามก็เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับมนุษย์
เป็นปัญหาในทางศีลธรรม; ฉะนั้นจึงต้องจัดให้มันถูกต้อง.

ความดีความงามความจริง ๓^๔

**พุทธศาสนามีความงาม
ทั้งเบื้องต้นท่ามกลางเบื้องปลาย.**

นิ

ถ้ามองกันในแง่ของความงามบ้าง คือเป็นศิลปะที่น่าดู เป็น
art ที่น่าดู มันก็**มีความงามตามแบบของเรื่อง
ทางจิตใจ** ทางฝ่าย spiritual มันมีความงามที่สุดยิ่งกว่าความ
งามทางวัตถุ ทางเส้นทางเสียงอะไรนี้ แล้วกรีธาที่ทำให้ดับทุกข์ได้
นั่นมีความงามที่สุด ฉะนั้นเขาก็ใช้คำว่างาม, แม้แต่คำ ภาษาบาลี
ก็ใช้คำว่างาม คือ *กल्याณ*, อย่างที่สวดอยู่ *อาทิกल्याณ
มขุณณกल्याณ ปริโยสานกल्याณ* นี่คือความงาม ในแง่ของศิลปะ
ในทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณฝ่าย spiritual.

ถ้าใครไม่เข้าใจถึงข้อนี้ก็เรียกว่า ยังไม่ได้ชิมรสของธรรมะ
หรือของการปฏิบัติธรรม จึงไม่รู้ถึงความงามของความสุขชนิดที่
แปลกประหลาด ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรม. ขออย่าได้ประมาท
เลย ตั้งใจศึกษาให้เข้าใจ แล้วพยายามทำให้มันเกิดความรู้สึกใน
ความสุขคือรสชาติอันนี้แล้วก็จะรู้จักความงามของพระพุทธ
ศาสนา, ที่ว่างามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในเบื้องปลาย.

พวกคุณบางคนที่ว่าบวชระหว่างปิดภาค แล้วก็มาเพื่อเวลา
เล็กน้อย มันก็ยากที่จะเข้าถึงความงามอันนี้, แล้วยังบงองค์บวช
กันตาม ๆ กันมาสอง-สามวันก็เปิดแล้วไม่ทันจะเข้าถึงตัวธรรมะ,
แล้วก็ไม่มีหวังที่จะมองเห็นในแง่อย่างนี้ คือในแง่สิ่งสูงสุดลึกซึ้ง
ที่สุด. นี้ขอให้ตั้งใจดี ๆ คืออย่าประมาทเสีย แล้วลองคิดตามไป
ให้มีความเข้าใจตามไป อย่างที่ผมพยายามที่จะชี้ให้เห็นเป็นเรื่อง ๆ
ไป แล้วก็เรียกว่าจะทบทวนหลักเหล่านี้ให้มันแจ่มแจ้งอยู่เสมอ.

นี่ความกำกวมมันมีมากขึ้น เพราะว่าภาษามันถ้อยทอด
แล้วเปลี่ยนแปลงได้ง่าย คือเข้าใจตัวจริงหรือของจริงนั้นผิดออก
ไป ผิดออกไป ผิดออกไป, กระทั่งสิ่งที่เรียกว่าศาสนาก็หมายถึง
โบสถ์ วิหาร วัดวาอารามหรือสัญลักษณ์ของศาสนาเท่านั้น เอามา
เป็นตัวศาสนา. นั่นเป็นเพียงเปลือกหรือสัญลักษณ์ของศาสนา
มากกว่า. ตัวศาสนานี้จะต้องจับกัน โดยการตั้งต้นที่การศึกษาเล่าเรียน
ให้รู้จริง, แล้วปฏิบัติ จนเรียกว่ามีการเป็นอยู่ด้วยการปฏิบัติตลอดเวลา
ทั้งวันทั้งคืน. นี้เรียกว่าศาสนาเป็นตัวการปฏิบัติจนกว่ามันจะ
ได้ผล คือเป็นความสุขหรือเป็นความงามหรือเป็นอะไรก็สุดแท้
แก่จิตใจ.

อริยสัจจ์เป็นปรัชญาก็ได้, ผลปฏิบัติเป็นวิทยาศาสตร์.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนา เราไม่ได้วัด ไม่ได้คุยโต
มันเมื่อไรมากจนถึงกับว่า จะมองกันได้ทุกแง่มุมเลย นี้ค่อย
พิจารณาให้เห็นละเอียดทีหลังก็ได้, แต่ว่าอยากจะทำให้ทราบ โดย
เฉพาะอย่างยิ่ง จะมองในรูปของวิทยาศาสตร์ก็ยิ่งได้ ก็คือเรื่อง
อริยสัจจ์ที่กำลังจะกล่าวนี้, จะมองในแง่ของปรัชญาก็ได้, หรือ

จะมองในแง่ของบุคคลผู้รักความงาม ก็มองในแง่ศิลปะก็ได้, บางคนลึกมากถึงกับมองในแง่กวีนิพนธ์ ของความสัมพันธ์กัน ระหว่างธรรมชาติทั้งหลาย.

มหรสพทางวิญญาณ ๑^๕

รูปโครงของมหรสพอันเป็นประโยชน์.

ที่ นี้เพื่อจะให้เป็นการมองดูอย่างทั่วถึง ก็จะขอพูดถึง รูปโครงของสิ่งที่เรียกว่ามหรสพ พอเป็นเครื่องสังเกต; แล้วจะแบ่งสิ่งประเล้าประโลมใจหรือมหรสพนี้ ออกเป็น ๒ ประเภทคือ มหรสพตามธรรมดา นี้อย่างหนึ่ง, มหรสพทางวิญญาณ อันสูงสุดนี้อย่างหนึ่ง. ถ้าเยาวชนของเราเข้าใจสิ่งนี้อย่างถูกต้อง จะเป็นประโยชน์ จะเป็นบุญกุศลอย่างยิ่งแก่เยาวชนนั้นเอง และแก่มนุษยทั้งโลกด้วย.

มหรสพประเภทที่หนึ่ง เมื่อพูดถึง **มหรสพตามธรรมดา.**

เราจะมองเห็นว่า มันมีอยู่อย่างนี้ คือ **มหรสพตามปกติ มันก็ควรจะมี เพราะมันเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งอย่างหนึ่งสำหรับชีวิต** เพื่อจะให้เกิดการกระตุ้น ให้เกิดความสดชื่นรื่นเริง ซึ่งบรรพบุรุษของเราได้ใช้มาแล้วอย่างถูกต้อง. ดนตรีหรือเพลงเหล่านี้ ก็ได้ใช้แม้แต่ในโบสถ์; เมื่อมันยังบริสุทธิ์อยู่ มันใช้ในโบสถ์, หรือบางทีมันจะใช้ในโบสถ์มาก่อน; แล้วเพิ่งค่อยออกมานอกโบสถ์ มาเป็นของชาวบ้าน. อย่างนี้ก็มีความคิด ว่ามีเหตุผลอยู่ด้วยเหมือนกัน. โบสถ์ในประเทศอินเดีย ของฝ่ายฮินดู

ก็ยังใช้ดนตรี ที่เข้ากันได้กับบทสวด ที่สวดให้คนฟังตลอดวันตลอดคืน อย่างนี้เป็นต้น.

ฉะนั้น สิ่งประเล้าประโลมใจ จะเป็นดนตรีหรือเพลง หรืออะไรที่มันบริสุทธิ์ เป็นศิลปะบริสุทธิ์ ก็เรียกว่าจำเป็นแก่ชีวิต; คือมากไปกว่าที่จะเรียกว่า เป็นประโยชน์, เราจะใช้คำว่า **“จำเป็นแก่ชีวิต”** มิฉะนั้นชีวิตมันก็จะไม่กระปรี้กระเปร่าหรือสดชื่น; มันคล้าย ๆ กับว่า มันขาดอาหารอยู่อย่างหนึ่ง; แม้ว่ามันจะได้อาหารหลาย ๆ อย่างแล้วก็ตาม. นี้เราเรียกว่ามหรสพตามปกติ ที่จำเป็นแก่ชีวิต.

ที่นี้ก็มีมหรสพอย่างอื่น จะใช้คำหายากก็เรียกว่า มหรสพภูตผีปิศาจ มหรสพที่ทำให้มันเมา และเสพติด แห่งยุคปัจจุบัน ซึ่งกำลังท่วมท้นไปหมด. มหรสพที่ทำให้เด็กวัยรุ่น ทั้งเด็กชายและเด็กหญิงเสียหายหมดในทางจิตใจ มันมีมากจนหลีกเลี่ยงไม่ได้; มหรสพภูตผีปิศาจนี้ ตามไปรุกรานในที่ทุกหัวระแหง ทั้งกลางวัน ทั้งกลางคืน กระทั่งในฝัน ก็เปิดวิทยุหรือโทรทัศน์ดูได้ ซึ่งเมื่อก่อนมันทำไม่ได้.

สมัยโบราณ เมื่อไม่มีสื่อสารประเภทวิทยุหรือโทรทัศน์ อย่างนี้ มหรสพมันจะระบอบอย่างนี้ไม่ได้; มันมีการแสดงเป็นครั้งเป็นคราว ที่นั่นที่นี้หนาน ๆ ครั้ง แล้วก็ต้องไปดู; แล้วมันก็ยังบริสุทธิ์อยู่. แต่ยวนี้มันมีการสื่อสาร วิทยุหรือโทรทัศน์ ทำให้มหรสพติดตามไปทั่วทุกหัวระแหง ทุกหนทุกแห่ง ทุกเวลา; แล้วเขาก็เห็นแก่กำไร เลยใช้อันนี้เป็นเครื่องมือมอมเมาประชาชน; จนนิสัยใจคอของลูกเด็ก ๆ ของเรา ผิดกันไปเป็นคนละคนกับยุคโบราณ. เลยเรียกว่า มหรสพภูตผีปิศาจกำลังระบอบ ไม่มีที่หลบหลีกเลี่ยงในโลกนี้.

ที่นี้ มหกรรมที่มีความหมายมากอีกอย่างหนึ่ง คือ มหกรรมที่
 ทำลายสติปัญญาอย่างถูกต้องของมนุษย์เรา. ระวางให้ดี, ขอ
 อภัย ขอให้เอาตมาพูดตรง ๆ แล้วไม่ถือว่ากระทบกระเทือนใคร
 คือมันมีมหกรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งทำลายสติปัญญาของเด็ก ๆ
 แหกกรานหมด แล้วก็อย่างสุภาพด้วย. **นี่ก็คืออาจารย์ที่ถูก
 เข้าใจว่าเป็นศิลปะ;** นี่ก็กำลังมีมากขึ้น ๆ.

สิ่งที่ถือกันว่าเป็นอนาจาร เมื่อสัก ๓๐ ปีมาก่อนนั้น เดี่ยว
 นี้ กลายเป็นศิลปะแล้ว; เพราะสิ่งที่ป็นอนาจารอย่างยั้ง ๆ ก็
 ถูกจัดไว้ว่าเป็นศิลปะ มากขึ้นไปอีกในอนาคต. นี้เราเรียกว่า มหกรรม
 ที่ทำลายสติปัญญาของมนุษย์ในยุคปัจจุบัน. อย่าให้เอาตมาออก
 ชื่อสิ่งเหล่านั้นเลย พูดเป็นรวม ๆ ไปว่า ภาพยนตร์ก็ดี ระบาย
 ราว์พอนก็ดี เต้นรำอะไรก็ดี; ระวางให้ดี มันกำลังถูกเข้าใจผิด
 เห็นเป็นของดี ทั้งที่มันทำลายสติปัญญา หรือว่าลัทธิชาตญาณ
 อันบริสุทธิ์ของมนุษย์ แล้วมันหม่อมไปในทางเลวทางต่ำ.

นี่เรียกว่ามหกรรมตามธรรมดา ที่กำลังมีอยู่จริง; มันก็เป็น
 ปัญหาแก่เยาวชน แล้วก็ถูกมองข้ามเสีย.

ที่นี้ **มหกรรมประเภทที่สอง** เรียกว่า **มหกรรมทาง
 วิญญาณ.**

ที่พูดนี้ไม่ใช่โฆษณาโรงหนังของเรา; ว่า “มหกรรมทาง
 วิญญาณ” มันเป็นความหมายที่กว้าง คือสิ่งประหลาดประหลาดใจ
 ในทางวิญญาณ.

สิ่งแรกที่สุด ก็จะต้องระบุถึงธรรมะ หรือ พระธรรม. ธรรมะ
 หรือพระธรรมนี้, เมื่อไม่เข้าใจก็แล้วไป; แต่ถ้าเข้าใจจริง ๆ แล้ว
 จะเป็นมหกรรม คือ สิ่งประหลาดประหลาดใจอย่างยิ่ง สำหรับมนุษย์
 ผู้หนึ่ง.

ถ้าไม่เชื่อ ก็ขอให้พยายามทำตนให้เข้าถึงธรรมะดู; เข้าถึง
 ธรรมะจริงแล้ว, ได้รับรสของธรรมะนั้นอยู่ ก็จะเสวยสุขที่เกิดจาก
 ธรรมะนั้นอยู่. นั่นจะเป็นสิ่งประหลาดประหลาดใจ สูงสุดยิ่งกว่า
 สิ่งใด เท่าที่มนุษย์จะทำได้ จะค้นหามาได้.

นี่หมายถึง ตัวธรรมะ สำหรับเรียน, สำหรับปฏิบัติ จนได้
 ผลของการปฏิบัติ ก็เรียกว่าเป็นมหกรรมด้วย.

สิ่งที่สอง ที่นี้ถัดไปก็จะเรียกว่า **ธรรมะศิลปะ หรือศิลปะ
 ที่บริสุทธิ์อันเจืออยู่กับธรรมะ.** แล้วก็จะมี ภาพเขียน ภาพ
 ปั้น ภาพอะไรต่าง ๆ ในลักษณะของศิลปะ; แต่มุ่งหมายที่จะสอน
 ธรรมะให้แก่คน. นี้เขาเคยถือกันมากในเรื่องนี้ ว่ามีประโยชน์;
 ฉะนั้น ปฏิบัติกรรมทั้งหลาย : รูปพระพุทธรูป, รูปพระโพธิสัตว์
 อะไรก็ตาม; ก็ถูกกระทำขึ้นมา เพื่อเป็นสิ่งประหลาดประหลาดใจมนุษย์
 ที่พยายามตั้งตนอยู่ในธรรมะ; จะขอเรียกว่าตฤเหล่านั้นว่า ธรรมะ
 ศิลปะเป็นเครื่องประหลาดประหลาดใจ.

สิ่งที่สาม นี่ถัดไปอีก ก็อยากจะเรียกว่า **ธรรมสาธิต** คือ
 การแสดงอะไร ๆ ก็ได้; ที่จัดที่สร้างขึ้น โดยมุ่งหวังอย่างจริงจัง จะให้
 มนุษย์เราเข้าใจธรรมะ, รู้จักธรรมะ, ชอบธรรมะ, เป็นการ
 โฆษณาพระธรรม; แต่ไม่ใช่เพื่อหลอกลวง, แต่เพื่อให้เป็น
 ประโยชน์แก่บุคคลเหล่านั้นเอง. การสอนธรรมะ การแสดงธรรม
 .การอะไรก็ตามเถอะ รวมอยู่ในพวกนี้; แม้แต่เป็นการจัดใน
 ทางรูปแบบกิริยาอาการอะไรต่าง ๆ ก็รวมอยู่ในพวกนี้ เราก็เรียกว่า
 มหกรรมทางวิญญาณ ด้วย.

สิ่งที่สี่ ที่นี้ให้ดูลึกเข้าไปกว่านั้นอีก สำหรับสิ่งที่เรียกว่า
 มหกรรมทางวิญญาณ ก็จำเป็นที่จะต้องเอ่ยถึงสิ่งที่เรียกว่า **จิตว่าง.**
ความสุขที่เกิดมาจากจิตว่าง นี่ก็เป็นมหกรรมสูงสุด;

ถึงแม้ว่าเป็นความสุขที่เกิดมาจากการทำการทำงาน ทำไร้อะไรอยู่กลางทุ่งนา. ถ้าเขาเป็นคนมีธรรมะสูง เคลื่อนไหวอริยาบถอยู่ด้วยจิตที่ว่างแล้ว; การงานนั้นเองจะเป็นความสุข. แม้จะอยู่กลางแดด กลางฝน เหยียบย่ำอยู่ในโคลน อะไรก็ตาม; จิตใจที่ประกอบด้วยธรรมะ ถึงขนาดว่างจากตัวกู-ของกูแล้ว ก็เป็นความสุข ซึ่งทุกคนทำได้ ไม่เหลือวิสัย; แต่เขาไม่ทำ; ไม่ได้รับการสั่งสอนแนะนำให้ทำ.

คนที่ไม่เข้าใจในเรื่องนี้ ก็ไม่ยอมทำงานอย่างนี้; ฉะนั้นเขาวงกตของเราไม่ยอมทำ; ยอมจะเล่าเรียนไปเป็นนักการเมือง เป็นรัฐมนตรีอะไรไปตามเรื่องของเขา. แล้วเกลียดการทำนา, เกลียดการทำงานด้วยเรี่ยวด้วยแรง, เกลียดการที่จะหลังเหยงื่อออกมาล้างตัวกู. แต่บรรพบุรุษของเขาเคยทำมาอย่างดี และก็ยังคงจะทำได้ต่อไป; ถ้ายังมีความนิยมในเรื่องนี้อยู่.

เมื่อใดเห็นอิมันออกมามาก ๆ ก็ล้างเสียซึ่งตัวกู-ของกู; แล้วก็เมื่อนั้นจะมีความสุขที่สุด. อาตมาอยากจะทำความสุขชนิดนี้ว่า เป็นมหรสพทางวิญญาณ คือสิ่งประเล้าประโลมใจที่มีค่าสูงสุด; แล้วก็สร้างปัญหาอะไร ไม่ต้องใช้เงินอีกแม้แต่น้อยคนเดียวนี้ เพราะเราก็ทำไร้อะไรอยู่แล้ว. หรือว่า**ความสุขที่จะเกิดมาจากมีจิตบริสุทธิ์โดยประการอื่น ก็เรียกว่า มหรสพทางวิญญาณด้วยเหมือนกัน.**

เมื่อมหรสพมีอยู่ในรูปแบบอย่างนี้ ล้วนแต่เป็นเครื่องประเล้าประโลมใจทั้งนั้น. ถ้าผิด มันก็ประเล้าประโลมชักจูงไปในทางผิดก็ส่งเสริมกิเลส; โลกนี้ก็เต็มไปด้วยปัญหา. ถ้ามันถูก มันก็ประเล้าประโลมไปในทางที่ถูก; มันก็ไม่ส่งเสริมกิเลส โลกนี้มันก็จะหมดปัญหา.

นี้อาตมาเรียกว่า มหรสพที่ผิดพลาด หวังว่าท่านทั้งหลายคงจะเข้าใจดีแล้วว่าคำว่า “มหรสพที่ผิดพลาด” นั้นเป็นอย่างไร. ถ้ามหรสพไม่ผิดพลาด ก็ยังเป็นบุญเป็นกุศลของมนุษย์เราอยู่; เพราะว่ามีประเล้าประโลมใจนั้น ก็สำคัญอยู่เหมือนกัน, คือเป็นอาหารอย่างหนึ่ง ซึ่งจะขาดเสียไม่ได้.

ลองมองดูเถิด เราก็จะพบความจริงข้อนี้ได้ ว่าเดี๋ยวนี้มีอาหารกินแล้ว มีอะไรแล้ว มีปัจจัยสี่แล้ว มันก็ยังไม่พอ; เขายังต้องการสิ่งประเล้าประโลมใจ อย่งใดอย่างหนึ่งอยู่. เมื่อเรามีเครื่องมือพิเศษ เช่น วิทยุหรือโทรทัศน์เป็นต้น ก็ควรจะใช้ไปในทางที่ถูกต้อง ให้สิ่งประเล้าประโลมใจที่เป็นธรรม; โลกนี้ก็ดีขึ้น. แต่เดี๋ยวนี้มันตรงกันข้าม.

ดังนั้น เขาวงกตของเรา ก็เขว ๆ เขว ๆ ไปตั้งแต่เริ่มดูโทรทัศน์ได้, เริ่มฟังวิทยุเป็น มันก็เริ่มเขว. เพราะว่ามันที่เขาเอามาแสดงนั้น ส่วนใหญ่แทบทั้งหมดนั้น มันเป็นเรื่องที่ทำให้เขว; อย่างน้อยมันก็เขวไปในทางวัตถุ คือดีไปแต่ในทางวัตถุ, ส่วนเรื่องทางจิตทางวิญญาณนั้น มันไม่มี.

สิ่งสุดท้ายที่เป็นเหตุแห่งการเขว มูลเหตุที่เจ็ด ก็คือ ความเข้าใจผิด เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่า ศิลปะ หรือ ลามกอนาจาร นั้นเอง. นี้ก็ได้พูดมาบ้างแล้ว ในหัวข้อที่พูดถึงมหรสพ. ขอให้ระวังให้ดี ๆ ว่า เขาวงกตของเรากำลังเข้าใจผิดเห็นสิ่งอนาจารเป็นศิลปะมากขึ้น ๆ; เพราะว่ามันตกเป็นเหยื่อของผู้ทำการค้าเกี่ยวกับศิลปะ เช่น ภาพยนตร์เป็นต้น. เอาอนาจารมาเป็นศิลปะ ลูกเด็ก ๆ ของเราก็พลอยหลงไป. เจ้าหน้าที่เซนเซอร์ก็เต็มไปด้วยกิเลส ก็พลอยมองอนาจารเป็นศิลปะตามไปด้วย; ฉะนั้นการเซนเซอร์นั้น ก็ไม่มีประโยชน์อะไร.

มหรสพทางวิญญาณ ๒^๖

ว ิโษษณอีกหน่อยโษษณบ่อย ๆ เรื่องโรงมหรสพทาง
 วิญญาณที่มีอยู่ที่นี้ ที่รู้จักกันดีว่าโรงหนัง. นี่เราก็มุ่ง
 หมายจะให้สนองสัญชาตญาณแห่งการประเล้าประโลมใจ คือจิต
 ต้องการประเล้าประโลม ช่วยไม่ได้ ต้องมีแน่นอน มันช่วยไม่ได้,
 การประเล้าประโลมใจหรือสิ่งประเล้าประโลมใจนั้น มันเป็นปัจจัย
 อันหนึ่งที่ขาดไม่ได้. เดียวนี้เขาพูดกันแต่ปัจจัย ๔ เท่านั้น; เรื่อง
 อาหาร เรื่อง นุ่นหอม เรื่อง ที่อยู่อาศัย เรื่อง หยูกยาแก้ไข้ พูดกัน
 แต่ปัจจัย ๔. อาตมาบอกไม่พอไม่ครบ ปัจจัยที่สำคัญอีกอย่าง
 หนึ่งซึ่งขาดไม่ได้ ก็คือสิ่งประเล้าประโลมใจ; ถ้าขาดเสียมันก็ไม่
 มีความสงบสุขมันจะกระวนกระวาย; ฉะนั้น ต้องได้สิ่งประเล้า
 ประโลมใจเข้ามาเป็นปัจจัยที่ ๕.

ที่นี้เขาก็มีสิ่งประเล้าประโลมใจชนิดที่ส่งเสริมสัญชาตญาณ
 ฝ่ายต่ำฝ่ายความรู้สึกที่เป็นกิเลส, ก็ประเล้าประโลมใจกันแต่เรื่อง
 กามารมณ์. เดียวนี้ เราจะมีสิ่งประเล้าประโลมใจชนิดที่มีใช้
 กามารมณ์, แต่เป็นสิ่งที่ทำความพอใจให้ได้มากเท่ากัน คือสิ่งที่
 ทำให้จิตใจสะอาด สว่าง สงบขึ้นมา, เป็นความสุขเป็นความพอใจ
 ชนิดใหม่ก็คือสิ่งประเล้าประโลมใจ. ฉะนั้นถ้ารู้จักใช้โรงมหรสพ
 ทางวิญญาณให้ถูกต้องทำนาก็จะได้รับสิ่งประเล้าประโลมใจอย่าง
 เพียงพอแล้ว, ไม่มีอันตรายมีแต่คุณประโยชน์โดยส่วนเดียว;
 เป็นไปเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริงยิ่ง ๆ ขึ้นไปเป็นปัจจัยแก่พระนิพพาน
 ไปเลย, เป็นสิ่งประเล้าประโลมใจที่ถูกต้อง.

เดียวนี้เรามันมุ่งหรือรู้จักกันแต่ในสิ่งประเล้าประโลมใจ
 เพื่อกิเลส, มันก็เป็นอย่างไร เงินก็ไม่พอใช้, แล้วก็เดือดร้อนอยู่

ตลอดเวลา ไม่รู้จักออมไม่รู้จักพอ; เพราะว่าการประเล้าประโลม
 ใจทำนองนั้นไม่รู้จักออมจักพอ, ไม่มีวันออมวันพอ เงินก็ไม่พอใช้,
 แล้วก็ต้องคดโกง ในที่สุดก็ต้องไปอยู่ในคุกในตารางเป็นอันมาก
 ด้วย. ฉะนั้นมีสิ่งประเล้าประโลมใจที่ถูกต้อง คือความสงบสุข แต่
 มันชิมยาก ของสิ่งนี้หรืออาหารที่ชิมได้ยาก; แต่ถ้าชิมได้แล้ว ชิมได้
 จริงแล้ว ก็จะไม่ไปชอบสิ่งเลวร้ายเรื่องของกิเลส
 อีกต่อไป.

มีคนพูดว่า พวกที่ติดเฮโรอีน ติงมาได้แล้ว ไม่ทำไรมันก็
 กลับไปเสพเฮโรอีนอีก, มันบังคับไว้ไม่ได้ เพราะมันไม่มีสิ่งอื่น
 ทดแทน. สิ่งประเล้าประโลมใจคือเฮโรอีนนั้น มันมีความหมาย
 มาก มีกำลังมาก พอละมันเสียแล้วไม่เอาอะไรมาทดแทน มันก็
 ต้องกลับไปหาอีก; เพราะฉะนั้นรักษากันไม่หวาดไหว. ถ้าหากว่า
 ได้มาทำจิตใจให้สงบสุขเป็นปกติโดยสมานิทพื้นฐานทั่วไป ให้จิตใจ
 มันสงบเย็น เป็นปกติ เป็นที่พอใจอย่างยิ่ง มันก็พอใจอยู่กับความ
 สุขชนิดนี้, แล้วมันก็ไม่กลับไปเสพเฮโรอีนอีก. นี่เห็นได้ใหม่ว่าสิ่ง
 ประเล้าประโลมใจนั้น มันไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย, มันต้องมี เพราะว่า
 มันเป็นความรู้สึกของสัญชาตญาณ.

ฉะนั้น ขอให้ท่านทั้งหลาย รู้จักสิ่งประเล้าประโลมใจ ที่ไม่
 เป็นอันตราย แล้วที่เกือกลแก่ความเจริญจริง ๆ หรือหนทางแห่ง
 พระนิพพานนั้นกันให้มาก ๆ เข้าไว้. ถ้าพอใจในธรรม, **มีความ
 พอใจในรสของพระธรรมนั้นแหละจะปลอดภัย, มันจะ
 เป็นสิ่งประเล้าประโลมใจที่ยึดเหนี่ยวไว้ ในหนทางแห่ง
 ความดับทุกข์.**

มหรสพทางวิญญาณ ๓^๖

บางคนคิดว่า “โรงมหรสพ” มีเฉพาะตึกหลังนี้ นั่นไม่ใช่; ไม่ใช่เพียงว่าตึกอย่างนี้; แต่เราหมายถึงทั้งหมด ทั้งวัด แมื่อก่อนหินสักก้อนหนึ่ง ที่วางไว้ในลักษณะที่เหมาะสม หรือเป็นอยู่ตามธรรมชาติในลักษณะที่เหมาะสม; ใครได้เข้าไปนั่งตรงนั้น ชวนอารมณ์ให้วาง ให้โปร่ง ให้เย็น ให้นึก ให้รู้สึกถึงสิ่งที่เรียกว่า ว่า, ไม่มีอารมณ์อะไรมารบกวนได้; สิ่งต่าง ๆ พุดได้ สอนได้ แสดงได้ทั้งนั้น.

มันเป็นความเียงของคนที่เข้ามาเท่านั้นเอง จะช่วยได้อย่างไร? จะว่าอย่างไร? จะโทษใคร? เป็นความเขลาของคนที่มาขึ้นเอง ถ้าเก็บเอาอะไรไม่ได้ รับอะไรไม่ได้. เช่นภาพต่าง ๆ เหล่านี้ มีแต่คนเดินผ่าน จะเหลือบอ่านหนังสือที่เขียนอธิบายสักทียวก็ทั้งยาก, หรือพออ่านสักทียวหนึ่งก็ผ่านไป ๆ; อย่างมากก็ดูสัก ๒ ภาพ, อ่านหนังสือสัก ๒ ภาพ, แล้วก็ผ่านไป; ไม่มีใครใฝ่รู้ และต่อสู้เพื่อจะเข้าใจ. แมื่แต่พวกพระก็อยู่ในลักษณะ ไกลเกลือกินต่าง, พวกพระที่อยู่ที่นี่ก็มีลักษณะ ไกลเกลือกินต่าง; หรือเหมือนจวกตักแกง ไม่รู้รสแกง, หรือเหมือนกบ เกสรบัวร่วงลงบนหัว มันก็ไม่รู้.

ถ้าใครรู้ก็ลองอธิบายภาพ “จากอนันต๊ะสู่อันนต๊ะ” ดูซิ; ทั้งหมดที่นั่นอยู่ที่นี้ ใครลองอธิบายภาพที่มีเสียงระฆัง, ตีระฆัง, แล้วมีคำอธิบายภาพว่า จากอนันต๊ะสู่อันนต๊ะ ดูซิ; คุณลองอธิบายดูซิว่าอย่างไร?

มหรสพทางวิญญาณ ๔^๗

จัดการศึกษาอะไร ที่เป็นแบบวิธีที่เหมือนหน้ามหรสพทางวิญญาณ: ให้ความรู้อย่างยิ่ง อย่างรวดเร็ว อย่างสนุกสนาน ทั้งทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ล้วนแต่เป็นเรื่องที่ให้ความรู้ทางธรรมะไปหมด; ซึ่งส่วนใหญ่ก็คงจะเป็นเหมือนกับ โสตทัศนศึกษาอย่างที่กระทรวงศึกษาธิการพูดถึงกันอยู่เสมอ และทำกันอยู่บ้าง. แต่เราต้องทำจริง, และทำให้สำเร็จประโยชน์ในการเผยแผ่ธรรมะ; ไม่ใช่ทำบ้างอย่างพอแล้ว ๆ ไป.

เราจะปรับปรุงถึงขนาดที่ว่าสามารถใช้ศิลปะ เช่นศิลปะทางดนตรี หรือที่เขาเข้าใจกันว่า เข้ากันไม่ได้กับศาสนา ให้เข้าได้กับศาสนา; เพราะเรื่องนี้เป็นเรื่องที่เข้าใจผิด ไขว้กันอยู่บางอย่าง. โดยเนื้อแท้แล้ว ศิลปะเช่นดนตรี เป็นต้นี้ เป็นของคู่กันมากับศาสนา และเกิดขึ้นในทางศาสนา ก่อน เพิ่งมาเป็นของชาวบ้านทีหลัง.

ไปศึกษาค้นคว้าดูทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับดนตรี จะพบว่า ในสมัยแรกที่มีมนุษย์มีดนตรีนั้น เขาใช้เกี่ยวกับทางศาสนา เพื่อจะกล่อมเกลาคิดใจคน ให้พ้นจากอารมณ์ร้อนไปขณะหนึ่ง, แล้วก็มีจิตใจสงบพอที่จะฟัง หรือว่าทำจิตทำใจ อย่างใดอย่างหนึ่ง.

ถ้าเราสามารถจะเอาศิลปะอย่างนี้มาใช้ให้ถูกวิธี มันก็ยิ่งดี เป็นความพลัดพลินด้วย ได้ผลดีด้วย; และเมื่ที่สุดแต่การแสดงธรรม ถ้าจะมีการแสดงธรรม, หรือมีการแสดงปาฐกถาต่าง ๆ ก็ต้องจัดไปในรูปที่เหมาะสมกาลเทศะจนกระทั่งให้เรียกได้ว่าเป็นมหรสพทางวิญญาณ.

มหรสพนั้นว่าที่จริงแล้ว มันมีความหมายกว้างคือว่า สิ่งที่ทำให้ความบันเทิงก็เรียกว่ามหรสพหมด : แต่เราถือเอาความหมายแคบไปเป็นเรื่องเล่นหัวทางสนุกสนานไปในทางโง่ ๆ ง่าย ๆ ของชาวบ้านไปเสีย.

คำว่ามหรสพ มีความหมายกว้าง จนจะใช้แก่ธรรมะก็ได้ทางจิตใจก็ได้. ใ้หนักถึงคำว่า entertainment คือการให้แขกสบายใจ; นี่คือมหรสพ ไม่จำเป็นจะต้องเป็นเรื่องหนังเรื่องละครเรื่องอะไรโดยตรง entertainment ชนิดไหนก็ตามควรจะเรียกว่า มหรสพ ทั้งนั้น.

ที่นี้เรามีมหรสพในทางธรรม ก็คือการจัดทุกสิ่งทุกอย่างให้เป็นไปในทางที่ทำให้เกิดความพอใจ หลงใหลเหมือนกับว่า ติดเหล้า ติดฝิ่น; สิ่งนี้เรียกว่า vine of life จะกลับมาอีก ซึ่งเป็นภาษาธรรม. ภาษาที่จะต้องแปลความหมายไม่ใช่กินเหล้า เพื่อให้สนุกสนานใหญ่ แต่ว่าดื่มน้ำอมฤต ที่ทำให้คนไม่ตาย.

“ดื่มน้ำอมฤตที่ทำให้คนไม่รู้จักตาย” นี้ เป็นยอดสุดของมหรสพทางวิญญาณ เป็นความมุ่งหมายของมหรสพทางวิญญาณ ซึ่งเป็นคำที่ยิ่งแปลกหูอยู่. แต่ว่าสำหรับนักศึกษาทั้งหลาย เมื่อไปพิจารณาดูบ่อย ๆ จะไม่เป็นคำแปลกประหลาดอะไร, จะเข้าใจได้ว่า เราจะทำให้คน เพื่อมุ่งมนุษย์ของเรา ได้รับความรู้ในทางธรรมในลักษณะที่รวดเร็ว ลึกซึ้ง แต่แล้วสนุกสนานอย่างยิ่ง ไม่ต้องเขิน ไม่ต้องฝืนกัน.

ทำนองเดียวกับพวกโยคี พอใจในการขำถมน จาคิล กินลม ไม่เขยื้อนตัวตั้งเดือน ๆ ปี ๆ อย่างนี้เขายังทำได้. แต่ว่าสำหรับนิสิต นักศึกษาทั้งหลายในมหาวิทยาลัย ไม่ต้องมากถึงอย่างนั้น; เราเอาเพียงว่า รู้ธรรมะเร็ว รู้ลึกซึ้ง และรู้ในลักษณะที่ใช้เป็น

ประโยชน์ได้ เรียกว่า practical.

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สมัยนี้เราจะต้องมีความสัมพันธ์กับชาวต่างประเทศ คือพวกฝรั่ง นักเรียนเรียนในเมืองไทย แล้วต้องออกไปต่างประเทศ ไปเมืองนอก, ไปเรียนต่อที่เมืองนอก ถูกฝรั่งถามในทางพุทธศาสนาแล้ว ก็มีจิตใจไม่อยู่กับตัว ตอบไม่ได้ ตอบไม่ถูก จนกระทั่งพวกฝรั่งบางคนจะกลับสอนให้เสียอีก. นี่เสียชื่อคนไทย; เพราะฉะนั้น ควรจะมีสิ่งเหล่านี้กันเสียโดยสะดวก โดยรวดเร็ว เพื่อจะได้เป็นเครื่องคุ้มครองเรา ให้ไม่ต้องเดือดร้อนทุกอย่างทุกประการ ทั้งที่เกี่ยวกับส่วนตัวและบุคคลอื่น.

มหรสพ ทางวิญญาณ ๕^๕

ท่านผู้สนใจในธรรม ทั้งหลาย,

า ขอถือโอกาสแนะนำให้รู้จักสถานที่นี้ ก่อนที่จะพูดถึงเรื่องซึ่งกะว่าจะพูด หรือควรจะพูดพร้อมไปในคราวเดียวกันเลย.

ผู้ที่มาถึงที่นี่แล้ว ควรจะได้อะไรให้คุ้มกัน นั่นแหละคือเรื่องที่จะพูด. ส่วนที่เกี่ยวกับสถานที่นี้คงจะรู้จักกันอยู่แล้ว ที่นี่เรียกว่าสวนโมกข์.

สวนโมกข์ฯ นี้เป็นที่สงวนไว้เป็นป่า ไม่แต่จะต้องบริเวณบนภูเขา; ส่วนข้างล่างนั้น มีการก่อสร้างเปลี่ยนแปลง ผิดจากธรรมชาติไปบ้าง แต่ถึงอย่างนั้นก็พยายามจะให้รักษาความเป็นธรรมชาติไว้. เดียวนี้เราได้มานั่งอยู่ในสวนโมกข์แล้ว.

ตามทางการ วัดนี้มีชื่อว่า วัดธารน้ำไหล เขาเรียกชื่อ

อย่างนั้นกันอยู่ก่อนแล้ว. ภูเขาที่เรียกว่า ภูเขาพุทธทอง มาแต่ก่อน. เราซื้อที่ดินรอบภูเขานี้ ขอเขาบ้าง ซื้อบ้าง ได้รอบภูเขา เป็นอันว่า ได้ฟรีเป็นอัตโนมัติ เพราะตามกฎหมายนั้น เขาไม่ให้มีการซื้อขาย หรือ จับจอง เนื่องจากเหตุนี้ ที่ดินรอบ ๆ ภูเขา ก็เลยตกเป็นของ วัดไป โดยอัตโนมัติตามที่ ที่มานั่งอยู่นี้.

ขอให้สังเกตดูด้วยว่า ที่นี้เป็นซากโบราณสถาน ไม่ใช่มาจัด ขึ้นใหม่ เพียงแต่เรามาตกแต่งใหม่ ซึ่งจะเป็นตามธรรมชาติเองอย่าง นี้ไม่ได้. รอบ ๆ บริเวณนี้ มีหินจัดไว้รอบ เพื่อกันดินพัง และ ทำเป็น platform ขนาดนี้ มีพระเจดีย์อยู่ข้างบน แต่ถูกขโมยมา ขุด เพื่อหาทอง ทลายไปเสียแล้ว.

ให้ดูก้อนอิฐที่สร้างไว้ สมัยนี้เป็นสมัยเดียวกันกับที่วัด พระธาตุ เพราะฉะนั้นเวลานี้จะต้องมีอายุประมาณ ๑,๒๐๐ ปีมาแล้ว. ที่เรามานั่งทับกันอยู่นี้ มันร้างไปหลายร้อยปี หรือตั้งพันปี จนกระทั่งคนเขาเอาเป็นที่ปลูกต้นไม้ ทำไร่นาโดยรอบแล้วต้นไม้ ก็เคยถูกพายุโค่น หักพังไปหมด เพิ่งจะเกิดขึ้นใหม่ ในไม่กี่ร้อยปีมานี้.

ทุก ๆ ภูเขาที่มีขนาดเท่านี้ ยังมีซากที่เห็นนี้ทั้งนั้นเลย เป็น แถวไปเลย เว้นแต่ภูเขาที่ยาวมากใหญ่มาก ก็จะมีเป็นหย่อม ๆ แสดงว่า ปู่ ย่า ตา ยาย บรรพบุรุษ ครั่งกระโน้น สนใจในศาสนา หรือ ธรรมะกันมาก.

นี่เกี่ยวกับสถานที่นี้ เรากำลังนั่งอยู่ ณ ที่ที่คนสมัยเมื่อ พันกว่าปี ได้เคยจัดทำไว้ ซึ่งเป็นคนที่สนใจในพุทธศาสนา เป็น แน่นนอน.

ที่นี้ก็มาถึงเรื่องที่เป็นความรู้ หรือ เป็นคติ ในการมาที่นี้. คำว่า “มาสวนโมกข์” ก็หมายความว่า มาสู่ที่อย่างนี้ ส่วนที่จะดู

ออก จะเข้าใจ หรือไม่เข้าใจ นั้นอีกเรื่องหนึ่ง. ที่นี่ยากจะให้ เข้าใจ หรือจำง่าย ไม่ลืม ก็อยากจะพูดถึงเรื่องอันเป็นสารคดีเพื่อ ให้รู้จักสถานที่นี้ดี พร้อมกันไปกับได้รู้จักธรรมะ เพราะว่ามี ปัญหา ที่จะต้องศึกษาคือ ตัวธรรมะ; แต่ตัวธรรมะโดยเฉพาะนั้น เอาไว้ พูดกันตอนบ่ายก็ได้ ตอนเช้านี้มาดูสถานที่กันก่อน และจะได้พูด เรื่องสถานที่ อันเนื่องกันกับธรรมะ.

ทุกคนคงจะเคยได้ยินคำว่า โรงมหรสพทางวิญญาณมาบ้าง แล้ว เท่าที่เคยสนใจเรื่องสวนโมกข์ เพราะว่าเป็นสวนโมกข์นี้คู่กันมา กับคำว่า โรงมหรสพทางวิญญาณ นี้ขอให้สังเกตคำเหล่านี้ไป พิจารณาด้วย.

ข้อแรก ที่อยากจะบอก ก็คือ จะบอกว่า **ธรรมะนั้นแหละ เป็นตัวมหรสพทางวิญญาณ.** คำว่า “มหรสพ”; นี้เข้าใจกัน ดื้อยอยู่แล้ว ว่า หมายถึงอะไร. ส่วนใหญ่ก็หมายถึงความพอใจ หรือความสนุกสนาน มีการได้รับความเพลิดเพลิน สนุกสนานใน ทางที่ถูกที่ควร ก็เรียกว่า มหรสพ; ความหมายเหมือนกับคำว่า entertainment ที่เราชอบกันทุกคน แต่วามันเป็นทางวิญญาณ คือ ทางจิตใจ.

เดี๋ยวนี้คำว่า ทางวิญญาณ หรือ ทางจิตใจคือ spiritual นั้น ไม่ค่อยจะสนใจกันแล้วในโลกนี้; เพราะฉะนั้นโลกจึงเปลี่ยนไป มาก และเป็นไปในทางไม่สงบสุขมีความขึ้น ๆ ลง ๆ มาก แล้ว ก็ เป็นไปเพื่อความลำบาก; อย่างนี้เราเรียกว่า ไม่สนใจในเรื่องทาง จิตใจ หรือเรื่องทางวิญญาณ; ถ้าทางภาษาบาลี เขาเรียกว่า ทาง จิตใจก็พอ แต่ทางภาษาไทยคำว่า “จิต” นั้นเขาใช้ไปในทางต่ำ เสียแล้ว.

ยกตัวอย่าง เช่นเรียกว่า โรงพยาบาลทางโรคจิต เป็นต้น, จิต

นี่ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับมันสมอง ประสาท ร่างกาย เท่านั้นเอง ไม่ใช่จิตที่เป็นวิญญาณโดยตรง. เราเทียบกันได้อย่างนี้ว่า โรคทางกายก็คือ ไปหาแพทย์ทางโรงพยาบาลตามปรกติธรรมดา, โรคทางจิตก็ไปปากคลองสาน เป็นต้น, แต่โรคทางวิญญาณนั้น คือว่าคนที่ไม่มีโรคทางกาย ไม่มีโรคทางจิตแล้ว แต่ยังเป็นโรคทางวิญญาณ ดังที่ต้องนั่งร้องไห้ ต้องเป็นโรคเส้นประสาท ต้องโตกเศร้าย่อมอง อะไรทำนองนี้ จนกระทั่งต้องวิกลจริตไปเป็นโรคทางจิตนั้น.

ให้ถือว่า คนธรรมดา คนที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ ล้วนยังมีโรคทางวิญญาณอยู่ด้วย ไม่มากก็น้อย มีแพทย์ทางจิตเคยบอก ว่าราว ๑๕ เปอร์เซ็นต์ นี้ก็มีส่วนถูก; เพราะเรามีความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นเหตุให้ต้องดีใจ เสียใจ ร้องไห้ สลับกันไป, นั่นแหละคือ โรคทางวิญญาณ คนธรรมดาทุกคนที่ยังไม่เป็นพระอรหันต์ยังเป็นโรคทางวิญญาณ.

ความหมายของคำว่า “วิญญาณ” จึงแยกออกมาอย่างนี้ ในภาษาไทยไม่ทราบว่าจะเรียกว่าอะไรดี จึงขอเรียกว่า ทางวิญญาณ ไว้ก่อน. ถ้าเป็นภาษาอังกฤษเขาพูดว่า spiritual เป็นฝ่าย spiritual ถ้าเป็นเรื่องความสุข หรืออะไรก็ตามทำนองนี้ เขาเรียกว่าฝ่าย spiritual ทั้งนั้น ไม่มีทางจะเป็นฝ่าย material เราจึงควรถือเอาคำนี้เป็นหลักสำหรับพูดกับชาวต่างประเทศ; ฉะนั้นจึงเรียกว่า spiritual entertainment มหรสพทางวิญญาณ; แล้วเราเรียกตึกหลังนั้นว่า spiritual theatre ฝรั่งเศสหลายคนเข้าใจได้ทันทีเพราะเขารู้คำว่า spiritual มาดี. ส่วนสำหรับพวกเรา ก็อยากจะให้รู้เรื่องทางวิญญาณนี้ให้ดี จะช่วยให้เข้าใจธรรมะเร็ว และนักศึกษากลุ่มพุทธศาสตร์ก็มุ่งหมายจะรู้ธรรมะได้ด้วย.

ที่นี้การที่จะให้รู้ธรรมะได้เร็ว ให้ไม่น่าเบื่อด้วย อยากจะเสนอว่า ให้รู้เรื่องมหรสพทางวิญญาณ เป็นดีที่สุด และเร็วที่สุด; เพราะว่า ธรรมะนั้นเป็นมหรสพทางวิญญาณ, ธรรมะนี้ให้ความสุข ให้ความพอใจ หรือกระทั่งความสนุกสนานได้ แต่ในทางฝ่ายวิญญาณ ไม่ใช่วัตถุ ไม่ใช่ฝ่ายเนื้อหนังตามธรรมดา. ที่นี้สถานที่ไหนจะให้ความรู้สักอย่างนี้ได้ เราเรียกสถานที่นั้นว่า โรงมหรสพทางวิญญาณ.

วัดนี้ทั้งวัด นั้นแหละ เป็นโรงมหรสพทางวิญญาณ ไม่ใช่เฉพาะเพียงที่ตึกหลังนั้น. ให้เข้าใจว่าวัดนี้ทั้งวัดนั้นแหละเป็นโรงมหรสพทางวิญญาณ. แต่ที่จะเป็นได้อย่างไร ก็ลองฟังดู.

ที่พูดว่า วัดนี้ทั้งวัด เพราะอยากจะทำให้ถึงที่ที่ก่อน ยังไม่ใช่ตึกหลังนั้น. ที่ป่านี้มีลักษณะอยู่อย่างนี้ จะเป็นโรงมหรสพทางวิญญาณได้อย่างไร.

บางคนเขาเรียกป่าตรงนี้ว่า โบสถ์ ก็มี, บางคนที่เป็นนักคิดพอโผล่ขึ้นมาที่นี่ มาถึงตรงนั้น ก็ร้องตะโกนว่า โบสถ์ โบสถ์, ทั้งหมดนี้คือ โบสถ์ :- ต้นไม้เป็นฝาผนัง ใบไม้เป็นหลังคาโบสถ์เรียกว่าโบสถ์ นี้ขอให้ดู. นี่คือคนที่สนใจอะไรๆ ในแง่ทางวิญญาณ เขาเห็นอย่างกลายเป็นโบสถ์ทางวิญญาณ ป่านี้ทำหน้าที่อย่างโบสถ์ แต่ลึกกว่าโบสถ์ตามธรรมดา กลายเป็นทำหน้าที่ในจิตใจส่วนลึกที่เรียกว่า เป็นทางวิญญาณ.

อะไรมีความหมายที่สำคัญอยู่ในที่อย่างนี้ ถ้าสรุปแล้ว นั่นก็คือ ความสงบ สงัด เยือกเย็น, มีความหมายไปในทางสงบ ส่งเสริมจิตใจไปในทางสงบ. ลักษณะอันนี้แหละคือ ความหมายอันแท้จริงของสถานที่อย่างนี้ แต่เราก็ไม่ค่อยสนใจกันเพราะมันอาจจะลึกลับเกินไป หรือว่า จะจิตซีดเกินไป.

แต่ไหน ๆ วันนั้นก็ได้มาถึงที่นั่นแล้ว ควรจะได้รู้เรื่องราวของ
 ที่นี้ไป เพื่อไปผนวกกับเรื่องอื่น ๆ ที่อื่น อย่างอื่น. เรื่องราวของ
 ที่นี่ เป็นเรื่องของมหรสพทางวิญญาณอย่างทีกล่าวมาแล้วนั้น;
 เพราะฉะนั้นระหว่างที่นั่นอยู่ที่นี้ ลองศึกษาเรื่องทีนั่นอยู่ที่นี้ดูบ้างว่า
 คำว่า มหรสพทางวิญญาณ นี้หมายถึงอะไร.

ตัวธรรมะนั้น นั่นแหละเป็นตัวมหรสพ, และตัวธรรมชาติ
 นั้น เป็นตัวโรงมหรสพ ที่ชวน หรือทำให้เกิดมหรสพ; เพราะถ้า
 เป็นสถานที่อย่างนี้ก็คือ ความสงบ สงัด เยือกเย็น ที่ส่งเสริม
 จิตใจบุคคล ผู้เข้ามานั่งนอน ให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น.

เดี๋ยวนี้เรากำลังเป็นอย่างไร ถ้าหากว่าเดี๋ยวนี้เรารู้สึกสบาย
 ใจกว่าเมื่ออยู่ที่กรุงเทพฯ ก็ต้องคิดว่า เป็นเพราะอะไร ก็จะมี
 ว่า นั่นแหละคือ อำนวย หรือ ประโยชน์ของมหรสพทางวิญญาณ.

ทีนี้ เราจะพูดกันถึงสิ่งเบ็ดเตล็ด ที่ควรระวังก่อน ว่า :-

การมองในด้านลึกลงนั้น ยังมีอะไรอีกมาก; ถ้าไม่มองก็จะ
 ไม่เห็น จะรู้สึกเหมือนกับไม่มี. ถ้ามาที่นี้แล้วไม่มองในด้านลึก
 แล้วก็จะไม่มีอะไร จะไม่คุ้มค่ารถ ค่าเวลาอะไร ที่เสียมา; แต่ถ้า
 มองในด้านลึกก็จะเห็นมาก.

มองด้านลึก ก็คือ อย่างที่พูดซ้ำ ๆ อยู่เสมอว่า ธรรมชาติ
 ของป่า อย่างนั้นมันผลักดันจิตใจไปในทางความสงบ ให้มีความ
 วุ่นวาย มันบีบบังคับให้มีความวุ่นวาย ความระส่ำระสาย ความ
 หนักอกหนักใจ ความยึดมั่นถือมั่น อะไรทำนองนี้ ให้กลายเป็นสิ่ง
 ที่ สะอาด สว่าง สงบ ขึ้นมาได้โดยไม่รู้สึกตัว; เพราะฉะนั้น เรา
 จึงรู้สึกสบาย. ถึงแม้ว่าเราจะไปตากอากาศตามชายทะเล ภูเขา
 ที่อื่น ก็จะได้ผลอย่างเดียวกันนี้ ต่างแต่ว่าจะได้มาก หรือน้อยกว่า
 กันเท่านั้น เพราะว่าสิ่งเหล่านั้นมันทำให้เราลืม ลืมสิ่งที่เป็นภาวะ

ผูกพันเรา ที่เป็นความหนักอกหนักใจ ลืมแม้กระทั่งชีวิต.

เดี๋ยวนี้เราลืมกระทั่งเรามีชีวิตอยู่ เราไม่ได้นึกถึงมัน จิตใจ
 ของเราจึงเปลี่ยนไปในรูปที่เรียกว่า ว่างจากภาวะ บีบบังคับ
 บังคับ ว่างจากความกดดัน อะไรต่าง ๆ เราจึงสบาย.

ความสบายอย่างนี้ เราไม่อาจจะอ่านได้จากหนังสือ ไม่อาจ
 จะเข้าใจได้ด้วยคำอธิบายด้วยเหตุผล เราต้องไปสัมผัสดูด้วยกับ
 สถานที่เหล่านั้น; เช่นว่า เรามาที่นี้แล้วเราก็สัมผัสดูจากอารมณ์สถานที่
 ที่นี้. หรือ เราไปที่อื่นก็เหมือนกัน ที่หาดทราย ชายทะเล ฯลฯ
 เราก็ต้องสัมผัสดูจากสถานที่นั้น ๆ เป็นขั้น ๆ เป็นลดหลั่นลงมา.

พอได้รู้ว่า มันสบายอย่างบอกไม่ถูก ก็รู้ไว้อย่างนี้ทีหนึ่ง
 ก่อน แล้วจึงค่อยคิดว่า มันมาจากอะไร? มันเนื่องจากอะไร?
 ก็จะพบว่า เพราะว่ามัน เราว่างจากภาวะที่บีบบังคับ, หรือความ
 ทุกข์, หรือจากกิเลสรบกวน เราจึงรู้สึก เป็นสุขที่สุด. เพราะ
 ฉะนั้น จิตที่ว่างจากความบีบบังคับชนิดนั้น; นั่นแหละเป็นจิตที่เป็น
 สุขที่สุด.

เราพูดกันอย่างภาษาธรรมะ อย่างเป็นทางการ ๆ ก็ว่า
 “ไม่มีอะไร”, ในเวลาที่เรารู้สึกว่า “เราไม่มีอะไร” นั่นแหละเป็น
 เวลาที่เรา สบายที่สุด.

อย่างเดี๋ยวนี้ ขอให้หันไปดูทุกคนเถิดว่า เรากำลังไม่รู้รู้สึกว่ามี
 อะไร ไม่มีอะไรเป็นของเรา ที่ผูกมัดเรา. เราลืมหมด มีบ้าน มี
 อะไรอยู่ในกรุงเทพฯ หรืออยู่ที่ไหนก็ตาม ไม่มาอยู่ในจิตใจเรา.
 จิตใจของเราเดี๋ยวนี้ไม่รู้รู้สึกว่ามีอะไร แม้จนกระทั่งว่ามีชีวิต;
 เพราะฉะนั้นจิตใจนั้นจึงรู้สึกสบาย เป็นสุขที่สุด.

นี่คือข้อความ หรือข้อเท็จจริง ที่จะอธิบาย หัวใจของพระ
 พุทธศาสนาที่สอนว่า “ความไม่ยึดมั่นถือมั่นนั้น เป็นความดับทุกข์

ที่สุด” ถ้าพูดอย่างนี้ เราก็ไม่เข้าใจ เพราะเป็นตัวหนังสือด้วย.

เราต้องสังเกตจากตัวเราเองที่กำลังมีความยึดมั่นถือมั่นอะไรหรือไม่ ชั่วคราวนี้เราจึงมีความสุขที่สุด; เพราะฉะนั้นขอให้ศึกษาจากตัวจริงอย่างนี้ จึงจะเข้าใจ. ถ้าสถานที่แห่งใดช่วยทำให้เกิดความรู้สึกอย่างนี้ เราเรียกสถานที่นั้นว่า โรงมหรสพทางวิญญาณ อันแท้จริง และในระดับสูงสุด. ที่นี้ เราพยายามจะจัดให้ได้ผลอย่างนี้ เราจึงเรียกมันว่า โรงมหรสพทางวิญญาณ.

การจัดให้มันเป็นธรรมชาติแท้ ๆ อยู่ที่นี่ จะช่วยแวดล้อมจิตใจ ให้เป็นไปตามอำนาจของธรรมชาติ คือให้เป็นไปในทางที่รู้สึกว่าเป็น “ไม่มีอะไร”, เวลาที่เราไม่มีอะไรที่ผูกมัด หรือยึดมั่นแล้ว เราก็สบาย. นี่แหละคือ ธรรมชาติกระซิบบอกเราขึ้นมา.

เราพูดเพื่อกันลืม ก็พูดว่า “ก่อนหินก็พูดได้ ต้นไม้ก็พูดได้ ดิน ภูเขา ไม้ไม้ อะไร ก็พูดได้” มันบอกเราอย่างมีค่าที่สุดเลย; แต่เราฟังไม่ได้ยิน เพราะหูของเรามันหนวก หรือหูของเราไม่รับเสียงชนิดนี้เลย เพราะจิตใจของเรากำลังยึดมั่นถือมั่นมันอยู่นอกระยะอย่าง.

ในเมื่อจิตใจของเราว่างพอ เราจะได้ยินแม้แต่ต้นไม้พูด ก่อนหินพูด มดแมลงพูด คือธรรมชาติพูด พูดไปในทางบอกให้รู้ว่า “ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไรเลย คือไม่มีอะไร นั่นแหละเป็นสุขที่สุด”.

ถ้าเข้าใจข้อนี้ ก็จะเข้าใจพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ในเวลาอันรวดเร็ว นี่จึงนำมาพูด ในฐานะที่ผู้ฟังเป็นสมาชิกในชุมนุมพุทธศาสนิก.

ที่นี้อยากจะพูดย้ำถึงเรื่องทางวิญญาณนี้อีกหน่อย ว่าเดี๋ยวนี้เราไปในทางวัตถุกันมาก ยิ่งพวกฝรั่ง ยิ่งไปมาก. พวกไทยเราบรรพบุรุษเคยหันไปในเรื่องฝ่ายวิญญาณ แต่ถูกหลอนกลับหัน

ไปทางพวกฝรั่งมากขึ้น ไปในทางวัตถุมากขึ้น โลกก็หันไปในทางวัตถุมากขึ้น นั่นแหละจะถึงวันหนึ่ง ซึ่งเราจะเสีย.

เราควรจะรู้เรื่องมหรสพทางวิญญาณไว้บ้าง เพื่อจะถ่วงกันไว้ อย่าให้ลุ่มจม ให้เราไม่หลงไปแต่ในทางวัตถุอย่างเดียว ให้มีความรู้ในทางฝ่ายจิตฝ่ายวิญญาณ เป็นเครื่องถ่วงกันไว้ให้พอดี ๆ แล้วชีวิตนี้ก็จะได้รับสิ่งที่ดีที่สุด และเป็นของที่จริงกว่า.

ถ้าหลงไหลในทางวัตถุแล้ว ก็เป็นเรื่องถูกหลอก กระทั่งแม้ตายเหมือนอย่างแมลงเม่าเข้ากองไฟก็ไม่รู้สึก. แมลงเม่านั้นบินเข้าไฟแล้วตาย มันก็ไม่รู้สึก; เช่นเดียวกับมนุษย์เรา ถ้าหลงไปในทางวัตถุมากเกินไป ก็จะมีอาการอย่างนั้น แล้วเราก็จะไม่รู้สึก แล้วเราก็จะไม่กลัว แล้วเราก็ไม่เห็นว่าเป็นปัญหา เพราะมันตายแล้ว ก็ไม่รู้ว่าไปไหน อย่างนี้เป็นต้น. หรือว่า ความเสื่อมเสียทุกชั่วอนจะเกิดขึ้นแก่คนในโลกเราก็ไม่รับผิดชอบ และไม่รู้ว่าเราต้องการแต่จะได้รับความสนุกสนานเป็นประจำวัน.

นี่ขอให้มองมนุษย์ทั้ง ๆ โลก ที่กำลังหันเหไปทางนั้น ซึ่งตรงกันข้ามจากหลักของพระพุทธศาสนา นี่จึงขอร้องให้พยายามสนใจในเรื่องฝ่ายวิญญาณ แล้วจะได้มีใจละเอียด จะเห็นอะไรในแง่ลึก.

อย่าหาว่าดูถูกเลย อยากจะพูดว่า เรายังไม่ค่อยจะมองอะไร ๆ ในแง่ลึกหรือไม่มองกันเสียเลย มัวมองกันแต่ในแง่วัตถุ ซึ่งเป็นวัตถุอันธรรมดาทั้งนั้น.

ถ้ามองในแง่ลึกแล้ว จะพบว่าอะไรมีอยู่ในป่านี้; ไม่ใช่ผีสิง เทวดาอะไร แต่ว่ามีความเป็นมหรสพทางวิญญาณ : ต้นไม้พูดได้ ก่อนหินพูดได้ ฯลฯ หมายความว่า เราลองมานั่งกับมันนั่งเงียบ ๆ คนเดียวอยู่กับธรรมชาติ มันจะเกิดความรู้สึกแจ่มแจ้งขึ้นมาในจิตใจ เป็นคั่งเป็นแคว เหมือนมีใครมาบอก มาตะโกนใส่

หุเลย. นั่นคือ ความคิดนึกของเราที่นั่นแหละ มันเกิดขึ้นมา. แต่
 ถ้าไม่มาอย่างนั้น แล้วความคิดเช่นนั้นมันไม่เกิด; เพราะฉะนั้น
 ต้องถือว่า มันเกิดเพราะสิ่งเหล่านี้.

พูดกันอย่างสมมติอีกที ก็คือว่า สิ่งเหล่านี้มันพูด ต้นไม้มัน
 พูด ก้อนหินมันพูด ป่านี่มันพูด หรือ มดแมลงมันพูด. การตรัสรู้
 ของพระพุทธเจ้า หรือการรู้ธรรมะของพวกฤาษี มุนี โยคี ก็เป็น
 ไปในลักษณะอย่างนี้ทั้งนั้น คือฟังเสียงจากธรรมชาติ ธรรมชาติ
 เป็นผู้พูด. ที่แท้นั้นก็คือ ธรรมชาติมันแวดล้อมให้เราเกิดความรู้สึก
 อย่างนั้นนั่นเอง มันชัดเจนขึ้นมาภายใน ดังลั่น เหมือนกับเสียงพูด.

อยากจะขอรับรองเป็นพิเศษตรงนี้ว่า ขอให้ช่วยสนใจกับ
 ธรรมชาติอันสงบเงียบ เพิ่มขึ้นบ้าง อย่ามัวสนใจแต่ในเรื่องอย่าง
 ที่เหมือนที่กรุงเทพฯ หรือเหมือนที่หัวหิน ที่อะไร ๆ นั้นอย่างเดียว
 มันจะไม่รู้อะไรอีกตั้งเกินกว่าครึ่งหนึ่ง.

ต้องมาสนใจทั้งสองฝ่าย เราจะได้รู้ทั้งสองฝ่าย แล้วเราก็
 จะเป็นคนที่ทำอะไรไม่ผิด เพราะฉะนั้น ถ้ามาในตัวอย่างนี้ ก็ควร
 จะได้ความรู้สึกส่วนนี้ เพราะจะไปหาที่อื่น ไม่สะดวก มาหาที่นี้
 สะดวก.

ความเงียบนี่ลองนึกดู ลองนั่งดู เราจะรู้สึกในความเงียบของ
 ธรรมชาติ ตามธรรมชาติ. แล้วในความเงียบนั้นมีอะไร? มีความ
 หมายอะไรบ้าง? ก็มีความเยือกเย็น มีความสงบราบเรียบ นิ่งรู้สึกกัน
 ได้ง่าย ๆ. แต่ถ้าเป็นคนมีปัญญามาก เป็นคนเฉียบแหลมในทาง
 วิญญาณแล้ว จะมองเห็นอีกหลายอย่าง.

ความเงียบนี้เป็นดนตรี นี้คงจะฟังไม่ถูกกันบ้างก็ได้
 ว่าความเงียบนี้เป็นดนตรีได้อย่างไร? และก็จะมีไม่กี่คน ที่จะเคย
 ได้ยินดนตรีของความเงียบ; เพราะว่าความไพเราะชนิดนี้ มันเป็น

ฝ่ายวิญญาณ ถ้าหูไม่เข้าไปในทางฝ่ายวิญญาณ ก็จะไม่ฟังได้ยิน.

ความเงียบนี้เป็นภวีนิพนธ์ เป็นดนตรี เป็นทุกอย่าง ที่มีมนุษย์
 ฝึฝั้นกันหนัก, และเป็นภาพเขียน อย่างที่พวกเขินเขาพูดกัน เขา
 เห็นและเขียนความรู้สึกเช่นนั้นออกมาเป็นภาพเขียน.

ที่อยากจะให้สนใจที่สุดก็คือ มันเป็น refreshing,
 refreshment ที่ทำให้เราสดชื่น และในความสดชื่นนั้นแหละ มี
 ดนตรี มีภวีนิพนธ์ มีอะไรซ่อนอยู่อย่างลึกกลับครบทุกอย่าง; ถ้าเรา
 มีปัญญา เราจะแยกออกมาได้. แต่ว่าเราเอาผลตรงที่ มันกระตุ้น
 ให้เราสดชื่น ให้เรารู้จักธรรมชาติ ให้เรารู้จักส่วนลึกภายในจิตใจ.
 นี้ทุกคนควรจะได้ ไม่ว่าจะบุคคลชนิดไหน เป็นใครชนิดไหนก็ควร
 จะได้.

ถ้าเข้ามาในที่อย่างนี้แล้ว ควรจะได้รับความสดชื่นทางกาย
 ก่อน, แล้วก็ได้รับความสดชื่นทางจิต ทางระบบประสาทที่เกี่ยวข้อง
 ลึกเข้าไปหน่อย, แล้วก็ได้รับความสดชื่นทางวิญญาณ อันเป็นส่วน
 ลึกที่สุด คือเรากำลังไม่มีความยึดมั่นถือมั่นอะไร จิตกำลัง
 เป็นอิสระ กำลังว่างจากสิ่งที่บีบคั้น รบกวน เผลอน.

ความสดชื่นนี้ก็ยังมีถึง ๓ ขนาด : ความสดชื่นทางกาย
 ความสดชื่นทางจิต ความสดชื่นทางวิญญาณ. เราไม่มีเวลาที่จะ
 พูดให้ละเอียดได้ จึงต้องพูดเพียงแต่เป็นหัวข้อสำหรับไปคิด.

สถานที่อย่างนี้ หรือว่า ระบุที่เป็นตัวอย่าง มันมีอะไรอย่างนี้
 ถ้าใครเอาได้หรือได้รับ ก็เรียกว่าได้รับสิ่งที่มีค่ามากที่สุด ถ้าเอา
 ติดไปได้ ก็เรียกว่ามีประโยชน์มากจะช่วยทำชีวิตให้ฉลาด ให้
 สามารถรู้จักชีวิตตนเองว่า ชีวิตนี้หมายถึงอะไรโดยสิ้นเชิงก็จัดมัน
 ให้เป็นไปในลักษณะที่ถูกต้อง ไม่เป็นทุกข์, เพราะฉะนั้นเมื่อมา
 ในที่อย่างนี้ก็ต้องให้กลายเป็นว่า มาศึกษาในเรื่องของชีวิต ในด้าน

ลึก หรือในด้านที่เรียกว่า วิญญาณ.

สำหรับในโรงหนัง คือ ตึกหลังนั้น เราเรียกล้อ ๆ กันว่า “โรงหนัง”; ณ ที่นี้ หมายถึง โรงมหรสพทางวิญญาณ ที่ไม่ใช่ธรรมชาติแท้; อย่างนี้คือ ที่ที่จัดขึ้นเฉพาะ เช่นตึกหลังนั้นก็มุ่งหมายให้เป็นโรงมหรสพทางวิญญาณ.

นี่ก็ได้พูดแล้วว่า **มหรสพ หมายถึง entertainment เพราะฉะนั้นเราจึงได้ใช้วัตถุบางอย่างเป็น entertainment ทางวิญญาณ คือ ภาพเขียน เป็นต้น.**

ยกตัวอย่าง เช่น ภายในตึกนั้น มีภาพเขียนที่ให้ความสนุกสนานในการดู, ให้ความสนุกสนานในการที่จะตีความหมาย, ให้ความสนุกสนานในการที่จะรู้ธรรมะ, และให้ความสนุกสนานในการที่จะน้อมเข้ามา เปรียบเทียบกับตัวเรา วิจารณ์ตัวเราจนกระทั่งรู้จักตัวเราดีขึ้น.

การเรียนธรรมะด้วยภาพ อย่างสนุกสนานอย่างนี้ ในส่วนลึกของธรรมะอย่างนี้ เราก็เรียกว่า มหรสพทางวิญญาณเหมือนกัน; ไม่ใช่แสดงศิลปะอย่างภาพเขียน ที่เขาแสดงกันอยู่ทั่ว ๆ ไป แต่ได้แสดงศิลปะทางวิญญาณ. (ตอนบ่ายนี้จะเข้าไปดูได้).

ภาพพุทธประวัติ รอบ ๆ ตึกโรงมหรสพทางวิญญาณนั้น เป็นภาพพุทธประวัติชุดแรกที่สุดในโลก เป็นภาพชุดแรกที่สุดของอินเดีย ก็เป็นชุดแรกที่สุดในโลกเป็นแบบที่สร้างขึ้นก่อน พ.ศ. ๕๐๐ ระหว่าง พ.ศ. ๓๐๐-๕๐๐ นั้น ไม่มีพระพุทธรูป; เอาความว่างหรือที่ว่าง ที่นั่งว่าง อะไรว่าง ๆ เป็นสัญลักษณ์; ไม่ทำพระพุทธรูปปล่อยว่างไว้อย่างนั้นแหละ ถือว่าเป็นพระพุทธรูป, เรียกว่าเอาความว่างเป็นพระพุทธรูป.

เช่น ภาพที่มีออบบวชนั้น บนหลังม้า ไม่ทำภาพใครเลย ม้า

หลังว่างกันกลดให้เท่านั้น ไม่มีใครนั่งบนหลังม้าเลย. แม้รูปที่ตรงโคนต้นโพธิ์ ตรงนั้นก็ทำที่ว่างไว้; ทุกแห่งที่พระพุทธรูปเจ้ามีอยู่ที่ตรงไหน ตรงนั้นเขาก็ทำที่ว่างไว้. จนถึง พ.ศ. ๕๐๐ เศษ เขาก็จึงกล่าวพระพุทธรูปกันขึ้นเป็นครั้งแรก.

ถ้าเป็นหินสลักพระพุทธรูปประวัติ ที่สร้างก่อน พ.ศ. ๕๐๐ เศษนี้แล้ว จะไม่มีพระพุทธรูปของพระพุทธรูปเจ้า นี้เขาแสดงภาพพระพุทธรูปเจ้าด้วยความว่าง.

เรื่องความว่างนี้จะต้องศึกษากันอีกมาก; ถ้ายังเข้าใจไม่ได้ในเวลานี้ ก็เอาไว้ศึกษาในเวลาต่อไปข้างหน้า. แต่ว่า ความว่างนี้มีความหมายที่สำคัญมาก.

เราจะได้มีการเรียนธรรมะ มีการเข้าใจธรรมะอย่างสนุกในตึกหลังนั้น เราจึงเรียกว่า โรงมหรสพทางวิญญาณ และ**ยอดของมหรสพก็คือ เรื่องที่เรียกว่า ความว่าง.** นี่ก็คงจะไม่เข้าใจและคงจะเริ่มง่วงนอน; พอพูดถึงเรื่อง ความว่าง คนก็เริ่มง่วงนอนและไม่เข้าใจ แต่ว่า**นี่เป็นเรื่องหัวใจทั้งหมดของพุทธศาสนา** หรือเป็นหัวใจของธรรมะที่จะช่วยให้ดับทุกข์.

ขอย้อนมาเข้าใจเรื่องใหม่ ว่า เมื่อตะกี้ได้พูดแล้วว่า เมื่อเรามานั่งอยู่ที่นี้ จิตใจของเราว่างจากความผูกมัด จากความรับผิดชอบ จากอะไรทุกอย่าง สัมผัสกระทั่งชีวิตมันก็ต้องรู้สึกเป็นสุข เหมือนไปตากอากาศชายทะเล รู้สึกเป็นสุข ก็เพราะจิตมันว่าง.

ยอดของมหรสพ นั่นก็คือ ความว่าง แล้วก็ไม่มีเวลาไหนที่เราจะมีความสุขมากที่สุดในเวลาที่เรา รู้สึกว่า เราไม่มีอะไร, รู้สึก แต่ว่า มีจิตใจที่ได้รับความว่าง ได้รับความสงบเท่านั้น.

พอเรารู้ว่าเราเป็นอะไรเท่านั้น เราก็มีการอะไรขึ้นมา แล้วเราก็ต้องมีความรับผิดชอบขึ้นมา เตี้ยเราก็ต้องรักบ้าง เตี้ย

เราก็จะต้องโกรธบ้าง เดียวเราก็จะต้องเกลียดบ้าง เดียวเราก็จะต้องกลัวบ้าง; อย่างนั้นมันไม่ว่าง มันก็เรียกว่าเป็นทุกข์. เพราะฉะนั้น ถ้าว่างจากสิ่งเหล่านี้หมดก็มีความสุข เช่นเดียวกับที่ธรรมชาติมันต้องการให้เราเป็น.

ดูธรรมชาติ ต้นไม้ถูกลมพัด เหมือนกับเต็นท์; ต้องให้ต้นไม้ทำอาการเหมือนกับจะบอกว่า เมื่อโรมนุษย์จะลุกขึ้นเต็นท์ ด้วยจิตที่ว่างอย่างนี้บ้าง.

มนุษย์ลุกขึ้นเต็นท์ด้วยจิตที่วุ่นวาย ประกอบไปด้วยกิเลส แล้วก็มีความทุกข์มีความร้อนก็ทนเอา ๆ. แต่ถ้าว่า เต็นท์ด้วยจิตที่ว่าง อย่างนี้ หมายความว่าร่างกายไม่ต้องลุกขึ้นเต็นท์ มีญาณมีความรู้แจ้งในสิ่งทั้งปวงอยู่ พอใจอยู่ เป็นสุขอยู่ สงบอยู่ จึงถือว่า อันนั้นแหละคือ การเต็นท์ของมนุษย์ในขณะที่มีจิตว่าง.

ที่นี่ เราดูต้นไม้อย่างนี้ เราไม่เห็นภาพของความทุกข์เลย เห็นแต่ภาพของความหยุด ความสงบ ความพอใจ ความเป็นสุข ถูกลมโชยมา ก็เต็นท์อย่างนี้ เป็นต้น.

คำว่า “เต็นท์” หมายถึงว่า มันพอใจ คือ ไม่มีความทุกข์ นี่เป็นคำที่ประหลาด ที่ว่า “ความว่างนี้ เป็นยอดของมหรสพ” เป็นยอดของ entertainment แล้วก็คำพูดทางวิญญาณฝ่าย spiritual มากเกินไป. นี่จะฟังไม่ถูก หรือยังฟังไม่ถูกหรือฟังถูก แต่เหนื่อย ก็สุดแท้. แต่จะขอรับรอง ขอวิงวอนว่า ให้จำไปคิด ให้เข้าใจคำว่า ความว่าง ที่มีอยู่เอง ตามธรรมชาตินี้ก่อน แล้วก็รู้ความว่างชนิดที่เราอาจจะทำให้เกิดได้ เมื่อไรก็ได้ตามต้องการ เมื่อใดจิตว่าง เมื่อนั้นก็จะไม่มีทุกข์ จะมีความสุขฉลาดและมีมีความสุขตามธรรมชาติ.

นี่ขอพูดย้ำ ไม่กลัวเมื่อ ไม่กลัวโกรธ ว่าขอให้สนใจในเรื่อง

มีจิตว่างจากความยึดมั่นถือมั่น; ไม่เป็นห่วง ไม่วิตกกังวล แม้แต่ชีวิต, ลืมไปแม้กระทั่งชีวิต. พอนึกว่ามีชีวิตเมื่อไร ชีวิตนั้นจะกลายเป็นไซ้ตรวน เป็นอะไรขึ้นมาทันทีในขณะที่เรานึกว่า เรามีชีวิตเท่านั้น. ฉะนั้นบ่อยการ เราต้องนึกไปในทาง ไม่ต้องมีไซ้ตรวนอย่างนั้น แล้วจิตมันก็จะฉลาดพอที่จะคิดว่า ควรจะทำอะไร หรือไม่ควรทำอะไร; แล้วก็ทำอย่างนั้นไปก็แล้วกัน. อย่าไปนึกให้เกิดความเป็นห่วงขึ้นมา.

มีคำกลอนของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระบิดาของพระองค์เจ้าวรรณไวทยากร ว่า

มีชีพก็มีห่วง   ดูจะบ่วงประเจมือ
 ลิ่นชีพก็ลิ่นถือ   ทีปฏิลีลีนการบิลหวง.

ถ้าเรารู้สึกว่า เรามีชีวิต ก็เหมือนกับถูกใส่ประเจมือ; ถ้ารู้จักทำจิตให้ไม่มีห่วงมันก็หมดความรู้สึก ที่เป็นความฝันว่า มีเรา มีกู มีของกู หมดในความรู้สึกอย่างนั้น ก็เลยสบาย และเป็นอิสระ. การเรียนโดยวิธีนี้ เรียนได้ทุกคน อย่าวว่าแต่ท่านทั้งหลาย ที่เป็นผู้มีปัญญา เป็นนิสิตในมหาวิทยาลัยเลย พวกชาวบ้านก็เรียนได้ พวกชาวบ้านแท้ ๆ ที่แทบจะไม่เคยเรียนหนังสือ นี้ก็เรียนได้.

เรื่องเช่นนี้ ขอถือโอกาสเล่าสักนิด ถึงเรื่องว่า ได้เคยไปนอนที่ภูเขาทงโง้นเดินไปวันหนึ่งเต็ม ๆ จากสถานีที่ใกล้ที่สุด เป็นที่มีเสือ มีช้าง มีสัตว์อะไรทุกอย่าง คือว่าเป็นดงแท้ คิดดูซิไปถึงก็ค่ำ ไม่มีที่พัก ไม่มีอะไร ก็ต้องนอน นอนบนไม้ไผ่ ซึ่งเต็มไปด้วยสัตว์ร้าย ไม่มีเครื่องป้องกัน ความเหนียวมันก็บังคับให้ต้องนอนอยู่แล้ว; ถึงจะไม่เหนียวมันก็ต้องนอน เพราะฉะนั้น มันต้องตัดลึนใจที่จะนอน จึงต้องเสียสละ.

พวก subconscious ภายใต้อำนาจความรู้สึก ไม่ต้องรู้สึก

หรรษา มันทำหน้าที่ของมันเอง. พอเสียสละชีวิต มันก็นอนได้ เพราะต้องการจะนอน มันจึงต้องเสียสละแม่แต่ชีวิต กระทั่งเลือด จะมากินในเวลาหลับก็ตามใจ ก็ได้; แปลว่าเวลานั้น ตลอดจนคืน นั้น มีความเสียสละตัวเอง เสียสละตัวตนนี้ออกไปตลอดคืน.

พอตื่นเช้า รู้สึกสบายทั้ง ๑๓ คน ต่างบอกว่า วันนี้ทำไม่สบาย บอกไม่ถูกพากันหัวเราะกันอยู่อย่างนั้น , พวกหมอช่างที่ไม่รู้ หนังสือเลย ไม่รู้ประสาสิประสาทางปรัชญาเลย เขาก็บอกอย่างนั้น, พวกพระก็บอกอย่างนั้น, คนอื่นๆ ก็บอกอย่างนั้น. นี่เขาก็อธิบาย ไม่ได้; ถามให้อธิบาย ก็อธิบายไปต่างๆ นานา เช่นว่า ไม่คิดถึง บ้านหรืออะไรทำนองนี้.

อธิบายกันอย่างนั้น ก็มีส่นถูกอยู่มาก แต่ยังไม่ลึกถึงกับ เข้าใจว่า เพราะที่ตลอดคืนนั้นเราได้สละชีวิต สละตัวตน สละ สิ่งที่เคยประทับวิญญาณอยู่ภายใต้สำนึกนั้นออกไปหมด เพราะ ฉะนั้น ตื่นขึ้นก็เลยเมาสบาย. นี่เป็นวิถีเรียน หรือเป็นโรงเรียนที่ดี ที่สุด ที่จะเรียนธรรมะ.

ขอให้พยายามจดจำเรื่องอย่างนี้ ว่าเป็นวิถีเรียนธรรมะ ที่เป็น ตัวพุทธศาสนาจริง ๆ ในเวลาที่เร็วที่สุด; อย่างนี้แหละทำให้เรา รู้จักสิ่งที่เรียกว่า “ความว่าง” ได้ง่ายที่สุด ได้ลึกซึ้งที่สุด ซึ่งก็คือ ได้รู้จักมหรสพทางวิญญาณ ได้ถึงที่สุดนั่นเอง เพราะฉะนั้นจึง อยากจะขอให้จดจำไปคิดไปนึก.

สรุปความว่าขอให้พวกเราทุกคน รู้จัก เท่านั้น ในขั้นแรก นี้ ขอให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า “มหรสพทางวิญญาณ” นั่นคือธรรมะ ซึ่งจะรู้จักได้อย่างไรโดยวิธีที่ว่ามันนั้น; แล้วรู้จักอย่างขนาดที่ว่า พอมาถึงสถานที่ยังนั้นแล้ว ก็ได้รับเลย ไม่เห็นเป็นเพียงไปเที่ยว ป่าตามธรรมดา.

ให้รู้ว่า รอบตัวเราที่เหลือเป็นโรงละครทางวิญญาณ รอบ ตัวเราที่เหลือไปด้วย poetry เติมไปด้วย music ที่มนุษย์ใช้ฝึกฝน กันนัก. แต่ว่าในด้านลึก ในทางวิญญาณจะเรียกว่าเป็นโบสถ์ ในทางวิญญาณ ก็ได้ และมันเป็นได้ยิ่งกว่าโบสถ์ธรรมดาในความหมายเดียวกัน, มีพระพุทธเจ้าที่แท้จริง ยิ่งกว่าพระพุทธรูป ในโบสถ์ตามธรรมดา.

ถ้าท่านทั้งหลาย พบธรรมะ อย่างที่ว่า หรือความสงบอย่าง ที่ว่า หรือความว่างอย่างที่ว่า นั่นแหละคือ พบพระพุทธเจ้า ที่แท้จริงในโบสถ์แห่งนี้ ยิ่งกว่าโบสถ์ตามธรรมดา.

นี่เป็นตัวอย่างของข้อที่ว่า ทำไมเราจึงเรียกว่า โบสถ์ทาง วิญญาณ อย่างนี้เป็นต้น ก็เพราะว่า เราจะพบความสวยงามของ ภาพเขียนฝาผนังโบสถ์กัน ซึ่งกล่าวได้ว่าที่มีภาพเขียนฝาผนัง โบสถ์ สวยงาม ลึกซึ้ง ยิ่งกว่าโบสถ์ธรรมดา หลายร้อยเท่า หลายพันเท่า. แต่ต้องดูด้วยสายตา ที่เรียกว่า ทางฝ่ายวิญญาณ มีภาพเขียน มีดนตรี มีกีวีนิพนธ์ มีอะไรทุกอย่างทางฝ่ายวิญญาณ; เพราะฉะนั้น ขอให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่า มหรสพทางวิญญาณ เป็นข้อ แรก แล้วให้พอใจในมหรสพทางวิญญาณเป็นข้อที่สอง แล้วจึง พยายามเข้าใจ และอยู่ด้วยมหรสพทางวิญญาณ เป็นข้อที่สาม.

จงพยายามเข้าใจ และอยู่ด้วยมหรสพทางวิญญาณนี้ ควบคู่ กันไปกับสิ่งต่าง ๆ ทางวัตถุ ทุกกาล ทุกเวลา ทุกนาที่ ไม่ว่าที่นี้ หรือกลับไปบ้าน ที่มหาวิทยาลัย หรือ ที่ไหนก็ตาม เราจะต้องไม่ แผลง จะต้องไม่ลืมในส่วนลึกทางจิตใจ ทางวิญญาณ ซึ่งมันมีอยู่ ส่วนหนึ่ง. ถ้าทำผิดส่วนนี้แล้ว ส่วนวัตถุก็เสียหมด แล้วปัญหา ก็เกิดขึ้นแก่มนุษย์จนแก้ไขไม่ไหว ในที่สุดโลกนี้จะตกต่ำไปในทาง วิญญาณ; ไม่ดีไปกว่าสัตว์เดรัจฉาน แม้จะมีอะไรก็อันธพาลกว่า

มีเครื่องแต่งตัวสวยกว่า ก็แต่ทางวัตถุ แต่ทางฝ่ายจิตใจไม่ดีกว่า ลัทธิไตรรัตน์.

ถ้ามนุษย์ตกต่ำทางวิญญาณ ยังจะร้ายกาจไปกว่าลัทธิไตรรัตน์ คือ จะเบียดเบียนตัวเองและเบียดเบียนผู้อื่น ยิ่งกว่าลัทธิไตรรัตน์เบียดเบียนกันเสียอีก. ขอให้ดู ที่มนุษย์กำลังเบียดเบียนกันอยู่ นี่ก็พอจะเข้าใจได้ว่า มันลึกซึ้งเท่าไร? เพราะเหตุอะไร? ก็เพราะเหตุว่า มนุษย์ไม่รู้จักแสวงหา สิ่งที่ดีที่สุด ที่มนุษย์ควรจะได้ คือมหรสพทางวิญญาณ ไปหลงแต่เรื่องทางวัตถุ มันก็เกิดการแย่งชิงกัน ริษยาอาฆาตกัน ทำลายกัน.

ถ้ามนุษย์รู้จักสนใจ มหรสพทางวิญญาณ ก็จะมีความรู้สึกเป็นไปในทางอื่น จะไม่เบียดเบียนกัน จะไม่เบียดเบียนตัวเอง จะไม่เบียดเบียนผู้อื่น จะอยู่เป็นสุขกันยิ่งกว่านี้ เพราะว่า ความสุขทางวิญญาณนั้น จะช่วยดึงเอาไว้ มันให้ความพอใจกว่าที่จะไปลุ่มหลงทางวัตถุ.

ที่นี่ เมื่อไม่มีใครลุ่มหลงทางวัตถุอย่างประดังกันอย่างนี้ วัตถุมันก็ไม่ขาดแคลน; ถ้าทุกคนประดังกันไปหาวัตถุ พร้อมกันไปหาวัตถุทั้งหมด วัตถุมันก็ขาดแคลน อย่างที่กำลังเป็นกันอยู่เดี๋ยวนี้ มันก็ต้องรบกัน เพื่อแย่งกัน เพราะฉะนั้นถ้าเรารู้จักทำจิตใจให้ถูกต้อง เรื่องทางวัตถุก็จะไม่เกิดเป็นปัญหาขึ้น แล้วจะอยู่กันได้ อย่างสันติสุข ตามความมุ่งหมายของศาสนาในโลก ทุก ๆ ศาสนารวมถึงพุทธศาสนาด้วย.

นี่เราก็ต้องไม่ละเมอ ต้องไม่มกมาย ต้องไม่ละเมอ ในการที่เราเป็นสมาชิกชุมนุมพุทธศาสตร์ เพื่อศึกษาพุทธศาสนา หรือเพื่อใช้พุทธศาสนาสำหรับเราให้มากที่สุดนี้; เราจะต้องรู้ว่า มันคืออะไรกันแน่ และเราจะต้องทำอะไร. ถ้าเราเห็นว่ามันมีความ

สำคัญอย่างยิ่งแล้ว เราจะได้ให้ความสนใจให้มากที่สุด ให้ได้รับผลจริง ๆ.

ขออ้อมให้คิดนึก ในฐานะที่เป็นคนไทย นับถือพุทธศาสนา มีพุทธศาสนาเป็นมรดก มีบรรพบุรุษที่เป็นพุทธบริษัท เราจะต้องตอบปัญหาของพุทธศาสนาแก่ชาวต่างประเทศได้ดี พร้อมกันไป ในขณะที่เรารู้จักใช้พุทธศาสนานั้น ให้เป็นประโยชน์แก่เราด้วย ไม่พุดแต่ปาก.

เมื่อเป็นได้เช่นนี้ ความเป็นสมาชิกกลุ่มพุทธศาสตร์ หรือพุทธบริษัทประเภทไหน ก็ถูกต้องหมด มีผลตามนั้นหมด; แล้วเราก็อยู่ในสภาพที่ว่า จะไม่เบียดเบียนตัวเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น กล่าวคือจะไม่เป็นทุกข์. วิชาต่าง ๆ ที่เราเรียนมาในโลกนี้ก็จะมิประโยชน์ คือไม่ทำให้เรามีความทุกข์ขึ้นมา; ถ้าเราไม่มีความรู้ทางธรรมะพอ สิ่งที่เราเรียนนั้นแหละจะฆ่าเรา เงินที่เราหามาอันแหละจะฆ่าเรา เกียรติยศ ชื่อเสียง ที่เราหวังจะได้ หรือได้มา นั้นแหละมันจะฆ่าเรา ทำให้เป็นทุกข์ และวินาศไปในทางจิตใจ.

ถ้าเรามีความรู้ทางธรรมะ หรือ มหรสพทางวิญญาณเพียงพอแล้ว เราจะควบคุมสิ่งเหล่านั้นได้; สิ่งเหล่านั้นไม่อาจจะฆ่าเรา แต่เราจะควบคุมสิ่งเหล่านั้น. เพราะฉะนั้นจึงขอให้เห็นความจำเป็นของธรรมะในลักษณะอย่างนี้ ว่ามันมีมากถึงอย่างนี้ แล้วช่วยกันชวนชวนให้เข้าใจยิ่ง ๆ ขึ้นไป. ให้ชุมนุมพุทธศาสตร์นี้เป็นกลุ่มที่มีความหมายในลักษณะเป็นดวงวิญญาณของมหาวิทยาลัย เป็นดวงวิญญาณของประเทศชาติ หรือว่าเป็นดวงวิญญาณของมนุษยชาติ ทั้งหมดทั้งสิ้น.

นี่คือใจความสำคัญ ที่อยากจะพูดในตอนนี้ เวลานี้ ก็มีอยู่อย่างนี้ คือเรื่อง มหรสพทางวิญญาณ ซึ่งก็คือเรื่องธรรมะ,

และสถานที่ ที่ให้เกิดความรู้สึกอย่างนี้ เรียกว่า โรง
 มหรสพทางวิญญาณไปหมด : ที่ภูเขากก็ได้ ชายทะเล
 ก็ได้ ในป่าที่อื่น ที่มีอะไรอย่างทีคล้าย ๆ กันนี้ก็
 เหมือนกัน; ถ้าเรารู้จักทำจิตใจให้ถูกต้องแล้ว มันเป็น
 มหรสพทางวิญญาณ.

ถ้าเป็นโรงมหรสพทางวิญญาณ จะได้ยินก้อนหินพูด ได้ยิน
 ต้นไม้พูด ได้ยินทุกอย่างพูด ซึ่งล้วนแต่พูดให้เราเป็นมนุษย์ให้
 ถูกต้อง ไม่ได้พูดเรื่องอื่น. เรากำลังจะเป็นมนุษย์อย่างไม่ต้อง
 มั่นกับอกให้เราเป็นมนุษย์อย่างถูกต้องเสีย ให้ได้รับประโยชน์คือ
 สิ่งดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ ซึ่งมันไม่ใช่เพียงวัตถุล้วน ๆ เขียว ๆ
 แดง ๆ โลก ๆ เต็ม ๆ ไปตามความที่หลงใหลกันอยู่ มันต้องมี
 ส่วนลึกทางจิตใจด้วย จึงจะสมบูรณ์.

ขอยุติคำแนะนำว่านี้, ให้รู้จักสวนโมกข์ ในลักษณะอย่าง
 นี้ ในลักษณะที่เรา นั่งกันอยู่ที่นี้; เมื่อมีความประสงค์มุ่งหมายจะ
 มาดูสวนโมกข์ ก็อุตส่าห์พากันมาจนถึงสวนโมกข์. สวนโมกข์ก็คือ
 บริเวณนี้ และเมื่อมาถึงสวนโมกข์แล้ว ก็ได้พยายามที่จะให้ได้
 เห็นเข้าไปถึงหัวใจ หรือ spirit ของสวนโมกข์ ก็คือเรื่องที่กำลัง
 พูดอยู่นี้. จึงหวังว่า ทุกคนอย่าได้เปล่าประโยชน์เลย ที่อุตส่าห์
 มาถึงที่นี่.

ขอให้ได้รับความเจริญก้าวหน้าในทางจิตใจ เกี่ยวกับธรรมะ
 นี้เรื่อยไป.

ทางออกของศิลปิน

อุดมคติกับอาชีพ*

ผู้ ที่เข้าถึงสัจยัตตาแล้ว จะเห็นสิ่งต่าง ๆ ในฐานะเป็นของว่าง คือเป็นธรรมดา ไม่มาครอบงำหัวใจได้; เลยคุ่มครองตัวเองอยู่ได้เป็นปรกติไม่ลำเอียง ไม่มีอคติ จะมองเห็นว่าทรัพย์สินสมบัติมหาศาล จะมหาศาลสักเท่าไรก็ตาม ทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดนั้น เหมือนกับของพบกลางทาง คืออาศัยกินอยู่ใช้สอยครู่เดียว แล้วก็จากไปโดยการเดินทางต่อไป มิได้หยุดอยู่ที่นั่นหรืออยู่ที่นั่นเป็นการถาวร.

สำหรับการประกอบอาชีพนั้น นอกจากจะถือว่า เป็นของทำเพียงเพื่อให้ชีวิตรอดอยู่ได้ สำหรับจะได้ทำงานชิ้นสำคัญในชีวิตโดยตรงแล้ว ก็ควรจะถือว่า เป็นเพียงงานฝีมือ เพื่อแสดงฝีมือเหมือนงานศิลป์ทั่วไป; มิใช่เป็นเรื่องที่ต้องละโมภโลภลาภ ตะกละตะกลาม ทำกันอย่างไม่เห็นแก่ผิดชอบชั่วดี. ถ้าถือว่า งานของ

ชีวิตจนตลอดชีวิตเป็นงานศิลปะอย่างหนึ่งแล้วทุกอย่างจะเป็นไป แต่ในทางตรงกัน หรือบริสุทธิ์ตามแบบศิลปะ. **ศิลปะโบราณในยุคที่ไม่นิยมวัตถุกันนั้น เป็นศิลปะบริสุทธิ์ ครั้นตมาถึงสมัยที่เห็นแก่วัตถุกันมาก ก็เลยกลายเป็นศิลปะไม่บริสุทธิ์** แล้วแต่ผู้จ้างจะจ้าง หรือผู้นิยมจะซื้อตามที่เขาต้องการอย่างไร.

ถ้าเราเป็นศิลปินแท้ ก็รักษาอุดมคติของศิลปะไว้ได้. ที่เราทำงานอาชีพต่าง ๆ ก็ให้เป็นเพียงเครื่องฝึกมือ อย่ายึดถือเอาผลเป็นเงินเป็นทองเพื่อปากเพื่อท้องเลย มันจะเกิดความทุกข์ขึ้น. โดยนัยนี้ พร้อมกันเราก็จะปฏิบัติหน้าที่ หรืออาชีพของเราไปได้อย่างประณีตถึงที่สุดเหมือนกัน เงินทองก็ไม่ไปไหนเสีย มันก็มีมาเอง แล้วเราก็ไม่บริโภคน หรือละโมภเอาเงินทองนั้นอย่างคนที่เห็นแก่ปากท้อง เรายังคงเป็นศิลปินในการประกอบงานฝีมือหรือการฝีมืออย่างสูงอยู่นั่นเอง. นี่เป็นเหตุให้ทำงานได้ดีกว่าที่จะไปเห็นแก่ปากแก่ท้องเสียอีก. ถ้าเห็นแก่ปากแก่ท้องก็รวบรัดเอา โกง นายจ้างก็ได้. ถ้าทำโดยรักศิลปะ จะไม่ยอมทำอย่างนั้น ถูกไล่ออกจากงาน เพราะทำงานซำก็ตามใจ; ถ้าจะไม่ถึงขนาดของศิลปะ.

ถ้าพวกเขาประกอบอาชีพกันในลักษณะเช่นนี้แล้ว จะไม่มีความทุกข์เพราะอาชีพนั้น ๆ เลย จะไม่มีห่วงวิตกกังวล นอนไม่หลับ กินไม่ได้ เพราะความหับถมของอาชีพ หรือถึงกับเบียดเบียนกันเพราะอาชีพ. เพราะฉะนั้นส่วนใดที่เป็นอาชีพ หรือที่ถือว่าเป็นอาชีพ ก็ขอให้ถือกันในเรื่องลักษณะเช่นนี้ คือถือว่าอาชีพนั้น เป็นเพียงงานฝีมือของผู้ที่มีหัวเป็นศิลปินแท้. ยิ่งการเป็นตุลาการ ซึ่งอาจมาได้กล่าวแล้วว่าไม่ใช่อาชีพ มันก็ยิ่งไปกว่านั้นอีก คือต้องไม่เห็นแก่ปากแก่ท้องยิ่งขึ้นไปอีก ต้องทำเพื่ออุดมคติ ต้องทำเพื่อความเป็น

ปุชนียบุคคลโดยตรงยิ่งขึ้นไปอีก.

สำหรับชื่อเสียง ท่านจะมองเห็นได้เอง ในเมื่อเห็นสัญญาตาว่าชื่อเสียงนี้ ก็เป็นเพียงของสำหรับเด็ก หรือเป็นของเด็กเล่น; ถ้าเป็นภาษาอังกฤษก็เรียกว่าเป็น mischief อันหนึ่ง เป็นของเด็กเล่น. ชื่อเสียงแม้จะมากมายรุ่งโรจน์ เป็นเจ้าโลก เป็นอะไรก็ตาม เป็นผู้ครองโลกครองเมืองอะไรก็ตาม นั่นมันเป็นของเด็กเล่น มีไว้ให้เด็กเล่น เป็นของสำหรับเด็กจะได้หลงใหล. คนโต ๆ แล้ว ไม่ควรไปเหมือนกับเด็ก คือพอเราขอเข้าหาหน่อยเขาก็ชอบใจ สบายใจ แล้วก็ทำอะไรตามที่เราต้องการให้เขาทำ; เราต้องยกยอเขา ว่าดีอย่างนั้น ดีอย่างนี้. นี่จะเห็นได้ว่า ชื่อเสียงนั้น เป็นเหยื่อของสัญชาตญาณ ของผู้ที่มีจิตใจอย่างเด็ก. โตแล้วทำไมจะต้องยอมอย่างเด็ก ๆ เป็นผู้ใหญ่อแล้ว **ควรจะต้องทำอะไรได้ด้วยธัมมาธิปไตย คือเห็นแก่ความดี ความงาม ความจริง ความถูกต้อง ความยุติธรรมเป็นหลัก;** ไม่ต้องเป็นโลกาธิปไตย ทำไปเพราะเห็นแก่ชื่อเสียง. ด้วยเหตุนี้แหละชื่อเสียงโดยแท้จริง จึงเป็นของลวง เอาไว้หลอกเด็ก เป็นของเด็กเล่น มีไว้ให้เด็กเล่นดีกว่า. ถ้าเราไปละโมภในชื่อเสียงเหมือนกับละโมภในทรัพย์แล้ว ไม่ต้องสงสัยเราจะต้องทำสิ่งที่ไม่ควรทำ เช่นเดียวกับละโมภเงินหรือละโมภอื่น ๆ.

พร้อมกันนี้ ถ้าเราถืออุดมคติอย่างว่าแล้ว ชื่อเสียงมันมาเองแล้วเราก็ไม่ยึดถือชื่อเสียงนั้น โดยความเป็นตัวตน หรือเป็นของตน; นี่มันเป็นความสงบสุขอย่างแท้ ไม่ใช่เข้าไปทำอย่างนั้นแล้วมันจะไม่ได้ชื่อเสียง; แต่ว่าอย่าไปอยาก ไปหลงเข้า หากมันได้ไม่ทันใจ ก็จะไปหาชื่อเสียงทุจริตชื่อเสียงปลอม เหมือนกับที่เขาหาหันโดยมากอยู่ในสมัยนี้. เราไม่ต้องไปพวงวงถึง เรื่องจะได้

ชื่อเสียง เราประกอบกรรมที่ดี ที่บริสุทธิ์ตรงตามอุดมคติก็แล้วกัน; อย่าไปบูชาชื่อเสียงเลย. แม้ว่าในด้านศีลธรรมในด้านโลก ๆ เขาสอนให้เห็นแก่ชื่อเสียง ยิ่งกว่าเงิน กว่าอะไรก็ตาม; แต่ในทางสังฆกรรมเพื่อจะไม่ตกไปฝ่ายอคติอย่างแท้จริงแล้ว เราต้องสูงกว่านั้นอีก. หรือถูกผู้ใหญ่อยกย่อง จะให้ชื่อเสียงขึ้นมา เอาชื่อเสียงมาจ้าง ก็เลยเกิดลำเอียงขึ้นมาได้; ไม่ปลอดภัย ถ้ายังบูชาชื่อเสียง. ลาภ หรือ เงินทองวัตถุ เราไม่บูชาอย่างไร ชื่อเสียง เราก็ต้องไม่บูชาอย่างนั้น; แต่ว่าเราจะประกอบกรรมที่ถูกต้องแล้วชื่อเสียงมันมาเอง มาอยู่ใต้ฝ่าเท้าของเรา ไม่ใช่มาอยู่บนหัว บนศีรษะ; นั่นจึงจะเป็นทางที่ถูกที่ควร และปลอดภัย.

อย่าได้ยินเพียงว่า ชื่อเสียง แล้วจะบูชาในฐานะที่จะเอาไว้เหนือศีรษะต้องเอาไว้ใต้ฝ่าเท้าเหมือนกับเงิน มันจึงจะไม่ครอบงำเรา ไม่จูงเราไปสู่อคติ. การยกยอ การบอวย การประจบสอพลอ ถูกเห็นไปว่าเป็นชื่อเสียง เมื่อไรก็ได้; ที่แท้ก็เป็นชื่อเสียงปลอม แม้ชื่อเสียงที่ว่านั้นไปตามระเบียบขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีก็เหมือนกัน ถ้าไปหลงนัก ก็ทำให้เป็นทุกข์ได้ อารมณ์หม่นหมองได้ มีส่วนที่จะโน้มเอียงไปสู่ทางใดทางหนึ่งได้. เรา**ทำให้เป็นอิสระ บุชาธรรมะ บูชาความจริง แล้วประกอบกรรมต่าง ๆ ไป; แล้วลาภก็ดีชื่อเสียงก็ดี มันจักค่อยคลานมาเอง แล้วมาอยู่ใต้ฝ่าเท้าของเรา ไม่ใช่มาอยู่บนศีรษะเรา. นี่เป็นความปลอดภัยที่จะได้มาจากการที่เราเห็นสัจธรรม-ความว่างจากการยึดถือตัวตน.**

เราจะเห็นว่า โลกทั้งโลกนี้ มันเล็ก ไม่พอที่จะใส่ฝ่ามือ เพราะว่ามันไม่มีความหมาย มันไม่มีค่าอะไร เต็มไปด้วยความทุกข์

เต็มไปด้วยความหลอกลวง เป็นของเล็กน้อย มีค่าน้อยเกินไปใหญ่ไม่เต็มฝ่ามือของเรา. ต่อเมื่อเรามีจิตใจที่ไม่ยึดถือโลกธรรมไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรมทั้งปวงแล้ว โลกนี้ก็จะหดตัวเล็กกว่าฝ่ามือ ไม่พอที่จะใส่ฝ่ามือได้ โดยตัวมันเอง.

ถ้าเรามีจิตใจอยู่เหนือโลกโดยประการทั้งปวงแล้ว ความลำบากต่าง ๆ ความยากจน หรือความตาย หรืออะไรที่กลัว ๆ กันนั้น (จะเรียกอะไรก็อย่าง ก็สุดแท้ เรียกว่าความตายในที่สุด) จะกลายเป็นสิ่งที่ไร้ความหมาย แห่งความที่ต้องกลัวไป. อย่าไปกลัวความตาย อย่าไปกลัวความจน อย่าไปกลัวความไม่ได้กิน ไม่ได้ใช้ ไม่ได้อะไรอย่างนั้นอย่างนี้; เพราะนั่นมันเป็นเรื่องกล้วยๆ ธรรมดา ๆ กลัวเพราะถูกลวงด้วยของเป็นคู่ ๆ กลัวเพราะไหวไปตามโลกธรรมเสียแล้ว.

ถ้าเราเห็นสัจธรรมแล้ว จะอยู่เหนือความตาย ความตายไม่มีความหมาย, ความเจ็บไข้ไม่มีความหมาย, ความยากจนไม่มีความหมาย, แล้วเราก็ไม่กลัว; จิตใจเป็นอิสระอย่างนี้ จึงจะประพฤติหน้าที่ หรืออะไร ๆ ให้บริสุทธิ์ผุดผ่องสำเร็จได้ตามอุดมคติ หรือเป็นปุชนียบุคคลได้. ประพฤติยุติธรรม ประพฤติไม่มีอคติได้ถึงที่สุดจริง ๆ แล้วไม่ต้องสงสัย จะไม่จน จะไม่ตาย จะไม่อะไรทุก ๆ อย่าง ที่คนอื่นเขากลัว. คือว่าเราไม่ต้องกลัว มันไร้ความหมายที่ต้องกลัวไม่ต้องนึกถึงเรื่องนี้ นึกถึงแต่ข้อที่จะต้องทำให้ถึงอุดมคติถึงที่สุดของหน้าที่หรืออุดมคติที่เรากำลังยึด กำลังสมัครอยู่ก็แล้วกัน.

ทุกอาชีพ ต้องมีอดัมมยตาเสมอกันหมด^๒

! ขาจะเป็นชาวนาหรือเป็นชาวสวนก็ตาม เขาจะเป็นข้าราชการก็ตาม จะเป็นผู้พิพากษาตุลาการก็ตาม จะเป็นศิลปิน เป็นสถาปัตยกรรมก็ตาม จะเป็นแพทย์เป็นหมอก็ตาม มีอาชีพเป็นเลขานุการอะไรก็ตาม กระทั่งว่าจะมีอาชีพเป็นยากจนยาก ขอดทาน โดยประการใด ๆ ก็ตาม, ที่สุดจะมีอาชีพเป็นนักบวชก็ตาม ต้องมีอดัมมยตาเสมอกันหมด.

ศิลปิน^๓

อาชีพที่มันละเอียดประณีต ซึ่งต้องพิจารณากันมาก หน่อยคือ อาชีพศิลปิน ศิลปิน การช่างอันละเอียดอันประณีตอันลึกซึ้ง. ถ้าเขาไม่มีอดัมมยตาที่เข้มแข็งพอ จะทำงานเลวลง เพราะเห็นแก่ค่าจ้าง ไม่ได้ทำดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ หรือว่าคดโกงทำให้มันเร็วกว่าที่ควรจะทำ ใครจะไปรู้. ศิลปินก็เป็นคนคดโกงต่อหน้าที่ของศิลปินเองไม่ทำดีที่สุด ทำพอหลอกเอาค่าจ้างเท่านั้น.

หรือว่าเขาเป็นศิลปินที่หัวนโหนวต่อการติการชม เขาก็ทำเกลไถลหมด ถูกติณิดถูกชมหน่อยก็ยุ่งยากไปหมด; แล้วศิลปินสมัครเล่น บ้า ๆ บอ ๆ นี้ ใครมายืนดูก็ไม่ได้ เขาทำงาน ใครมายืนดูก็ไม่ได้, อย่างว่าแต่ยืนดูเลย ทักไปสักคำเดียว โกรธเลย ทำไม่ได้ศิลปินสมัครเล่น. เมื่อไม่มีความคงทน คงที่ สิ่งที่ทำออกมา มันก็เป็นศิลปะที่ไม่บริสุทธิ์ที่ไม่ตรงตามความหมายของศิลปะ เพราะ

! ไม่มีอดัมมยตา ไม่มีความแข็งโง็กในหน้าที่การงานในอุดมคติของ การงานของตน. นี่อาชีพศิลปิน ประณีต ละเอียด สุขุมอย่างไร ถ้าไม่มีอดัมมยตา มันสูงสุดไปไม่ได้.

ธรรมะมีอยู่ในการกระทำทุกอย่าง^๔

! ที่ที่สุดก็มองเห็นได้ว่าทุกกรณี ทุกเรื่อง ทุกอะไรก็ตาม ถ้าไม่ประกอบด้วยธรรมะแล้ว เป็นล้มเหลว เป็นไม่ได้ ผลดี ธรรมะอาจจะมิได้อยู่ได้แม้แต่ในเรื่องตำน้ำพริกแกง และนับประสาอะไรกับเรื่องเรียนหนังสือ เรื่องเล่นกีฬา เรื่องอะไรต่าง ๆ ที่สูงขึ้นมา ซึ่งมันจะต้องมีธรรมะเหล่านี้ คือโพชฌงค์ ๗ อย่างนี้ครบถ้วน.

ที่สูงขึ้นมาที่จะเป็นนักคิด เป็นศิลปิน เป็นอะไรผู้มีปัญญา ตอนหลังนี้มันก็ต้องมีสิ่งเหล่านี้ เป็นครูบาอาจารย์ก็ต้องมี สิ่งเหล่านี้ คือมีธรรมะครบถ้วนอยู่จึงจะทำได้; แต่แล้วก็ยังไม่เคยมอง ไม่หัดมอง มันก็มีไม่ได้ สร้างขึ้นไม่ได้ หรือปรับปรุงให้ดีขึ้นไม่ได้ ก็เลยเป็นครูบาอาจารย์ที่เลว เป็นศิลปินที่เลว เป็นคนงานที่เลว เป็นพ่อบ้านแม่เรือนที่เลว; แล้วสมัครกระโจนไปทางโน้นว๊วย : ไปหาทางโลก ทางล้ามละเลเมมา ไม่ต้องรับผิดชอบในทางธรรมเลย. นี่โทษของการที่ไม่มอง แล้วก็มองไม่เป็น แล้วก็มองไม่เห็น.

สิ่งที่เรียกว่าการงาน^๕

การงานดีที่สุดคือบรรลุประนิพพาน.

ที่ นี้ก็ขอให้ท่านทั้งหลายลองสังเกตดูตรงนี้อีกสักครั้งหนึ่ง ว่าเรามีการงานอย่างไร? หรือธรรมชาติมีมอบหมายให้เรามีการงานอย่างไร? หรือว่าจะเอาตามชอบใจของเรา เราควรจะมีหน้าที่การงานอย่างไร? จึงจะเรียกว่าเป็นมนุษย์ที่ถูกต้องและสูงสุด เราก็เลือกเอาเองได้; ถ้าเลือกไปโดยความรู้สึกลึกซึ้งชอบชั่วดีที่ไม่หลอกลวงตัวเอง เลือกเอาด้วยความบริสุทธิ์ใจ แล้วมันก็ไม่มีความอื่นที่จะไป นอกจากทางที่กล่าวนี้ คือ ต้องได้รู้ถึงสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะลูถึงได้ คือ สภาพของจิตใจที่หมดปัญหาที่หมดสิ่งรบกวน หมดสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์ เหลือเป็นใจที่เป็นอิสระ เยือกเย็นเป็นผาสุกไม่มีอะไรกระทบกระทั่งได้. อย่างนี้เราเรียกว่าการบรรลุถึงพระนิพพาน แปลว่า ดับหมดแห่งปัญหาเครื่องรบกวนทุก ๆ ประการ, เป็นจุดสุดท้ายของหน้าที่การงานของสัตว์ในระดับสูงสุด ที่เรียกกันว่ามนุษย์นั่นเอง. นี่แหละคือสิ่งที่เรียกว่าการงาน.

ท่านทั้งหลายลองคิดดู ว่าเป็นของน่ารักหรือเป็นของน่าชัง แล้วทำไมเราจึงคอยแต่จะหลบหลีกการงาน? มันจะมีความเข้าใจอะไรที่ไขว่กันอยู่; หมายความว่าเราชอบสนุกสนานเริงร่าอว้อย. เราไม่ชอบเหน็ดเหนื่อย หรือความยากความลำบาก; แม้ว่าจะเป็นการทำการงาน นั้นก็ขอให้ไปคิดดูเองว่ามันถูกหรือผิดอย่างไร? ถ้าไม่มีการลงทุนด้วยความเหน็ดเหนื่อย หรือความยากลำบาก แล้วมัน จะเรียกว่าการงานได้อย่างไร? หรือว่าค่าของมันจะมีอยู่ที่ตรงไหน? ถ้าพูดอย่างวิชาธรรมดาสามัญ ซึ่งพูดว่ามัน ต้องมี

การลงทุน มันจึงจะมีค่า สำหรับจะมีสิทธิเรียกร้องอะไรที่เป็นผลเกิดขึ้นมา. ฉะนั้นหน้าที่การงานมันก็อยู่ในรูปแบบอย่างนั้น.

เราดูตามตัวหนังสือหรือพยัญชนะกันอีกครั้งหนึ่งก็ได้ เช่น คำว่ากรณียะหรือ กิจจะ ซึ่งแปลว่า หน้าที่การงาน มันมีความหมายว่าเป็นสิ่งที่ควรกระทำ หรือถ้าชัดเจนไปกว่านั้น ก็คือว่ามันต้องกระทำ เพื่อว่าจะได้รับผลตอบแทนที่ดีที่สุด. ถ้าสำหรับมนุษย์ก็สำหรับมนุษย์, ถ้าสำหรับสัตว์ก็สำหรับสัตว์, ถ้าสำหรับพฤษชาติพืชพันธุ์ต้นไม้ก็สำหรับต้นไม้, แต่มันมีสิ่งที่ควรกระทำ. คำว่า “กร” ก็แปลว่า การทำ, คำว่า กรณะ ก็แปลว่า เป็นเครื่องกระทำ, คำว่า กรณียะ ก็แปลว่า ควร หรือ ต้องกระทำ, คำว่า กิจจะ ก็แปลว่า ต้องกระทำ.

เรามีกิจ คือหน้าที่ที่ต้องกระทำ, มีกรณียะ สิ่งที่ต้องกระทำ, เมื่ออยู่ในลักษณะที่เรียกว่าไม่อาจจะยกเว้นให้ได้ว่าไม่ต้องกระทำ, เราก็เรียกว่า กัมมันโต หรือ การงานในความหมายที่สมบูรณ์ที่สุดว่าเป็นสิ่งสูงสุดสูงสุดของการกระทำยกเว้นให้ไม่ได้.

การงานต้องทำเพื่อชีวิตรอดสบาย.

ที่นี้ จะดูในฐานะเป็นสิ่งที่ต้องกระทำ ก็จะมองเห็นว่ามันเป็นสิ่งที่ทำให้รอดชีวิตอยู่ได้. มันเป็นสิ่งที่ควรกระทำหรือต้องกระทำ เพราะว่ามันเป็นสิ่งที่ทำให้รอดชีวิตอยู่ได้. การที่ต้องทำหรือควรทำนี้ มันมีความหมายอยู่ที่ตรงนี้; แต่มันยังมีชีวิตอยู่หน้อยหนึ่งว่า บางอย่างที่เราควรทำหรือต้องทำนั้น ธรรมชาติมันทำให้ในลักษณะที่สำเร็จรูปอยู่โดยมากแล้วก็มี คือรู้สึกได้เอง, คิดนึกได้เอง, สามารถทำได้เอง ที่ทำไปได้ด้วยอำนาจสัญชาตญาณ

ไม่ต้องมีเจตนา; สัญชาตญาณคือ ความรู้ที่เกิดขึ้นเอง โดยไม่ต้องพยายาม. ดังนั้นจึงมีกรรมหรือการกระทำอันหนึ่ง ซึ่งเป็นไปได้เองหรือเกิดได้เอง โดยไม่ต้องเจตนาก็มีได้; อย่างที่รู้จักหาอาหารกิน, รู้จักต่อสู้อันตราย, คู่กันไปกับสิ่งที่เรียกว่าสัญชาตญาณนั้นนั้นก็ช่วยไว้ได้มากคือประหยัดไว้ได้มาก; ยังเหลืออยู่แต่สิ่งที่มีมันเกินกว่าธรรมชาติอย่างนั้น ที่เราจะต้องศึกษา. เราจะต้องทำให้มันถึงที่สุดในส่วนนั้น, แล้วก็ทำหน้าที่การงานในส่วนนี้ขึ้นมาให้สมบูรณ์. เขาเป็นว่ามันมีสิ่งที่จะต้องกระทำเพื่อชีวิตรอด ไม่ได้ไม่ได้ นี่เราเรียกว่าการงาน.

ที่นี่ จะดูต่อไป ซึ่งบางทีอาจจะเห็นไปว่าเป็นเรื่องแกล้งดูอย่างพิโยกพิเภกน ให้มันมากเรื่องมากราว; แต่ว่าอาตมาเห็นว่ามันเป็นสิ่งที่ควรดู คือความหมายที่พิเศษออกไป จากที่ได้กล่าวมาแล้วว่า มันเป็นเรื่องที่ต้องกระทำ แม้ว่าจะไม่เป็นที่พอใจของมนุษย์ผู้เกียจคร้าน ไม่อยากจะทำอะไรให้เหนื่อย, ไม่อยากจะทำอะไรให้มาก ให้มันเหนื่อยมาก, แต่ก็อยากจะทำเอาผลเป็นความสุข สะดวกสบายมาก.

การพักผ่อนก็เป็นการงาน.

สำหรับ ความหมายพิเศษ ปลีกออกไป สำหรับคำว่าการทำงานนั้นก็อยากที่จะไปถึงการพักผ่อน.

อาตมาจะพูดว่า การพักผ่อนก็เป็นการงาน แต่บางคนอาจจะคิดว่าบ้าแล้ว, บ้าแล้ว, ที่จะทำให้การพักผ่อนก็เป็นการงาน; แต่ที่จริงมันก็เป็นอย่างนั้น คือว่าคนเราต้องมีการพักผ่อน. ถ้าไม่มีการพักผ่อนมันก็ตาย หรือไม่มีแรงเรี่ยวแรงที่จะทำการงาน.

เดี๋ยวนี้เรามันโง่ไปเอง ไม่รู้จักพักผ่อนที่ถูกต้อง, ไปพักผ่อนในลักษณะที่ไม่เป็นการพักผ่อน; แต่กลับเป็นการทำลายกำลังงาน เหมือนที่ทำงานอยู่โดยมาก. เมื่อควรจะพักผ่อนหลับนอน ก็ไปพักผ่อนที่โรงหนังโรงละคร, เรื่องเหลวแหลกทางกามารมณ์ว่า เป็นการพักผ่อน. นี่เพราะว่ากิเลสตัณหาหรือความโง่ความหลงมันพาไป ให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่าการพักผ่อนนั้นผิดพลาด.

เราควรจะถือเอาตามหลักของธรรมชาติ ว่าการพักผ่อนก็คือการที่ต้องใช้แรงงาน ทั้งทางกายและทั้งทางจิตใจหรือสติปัญญาด้วย จึงจะเป็นการพักผ่อน; เช่นว่าเหนื่อยแล้วก็พักผ่อน. สุนัขและแมวพักผ่อนได้ดีกว่าคน. คนมันโง่ไปพักผ่อนในทางที่เสียกำลังงานทางกาย ทางจิต ทางสติปัญญา ที่เขาเรียกว่าการพักผ่อน ซึ่งหลายคนที่นั่งอยู่ที่นั่นก็เคยใช้ความหมายของคำว่าพักผ่อนอย่างนี้.

แทนที่จะเป็นการพักผ่อน ให้แก่ร่างกายหรือจิตใจหรือกำลังสติปัญญา กลับไปทำในทางที่สูญเสียพลังงานของร่างกายหรือจิตใจไปเสียอีก; เหมือนกับที่เขาพูดว่าสูบบุหรี่ก็แก้กลุ่ม กินเหล้าแก้กลุ่ม. เดี่ยวนี้เศรษฐกิจบีบคั้นทำให้คนต้องสูบบุหรี่ต้องกินเหล้ามากขึ้น เพื่อแก้กลุ่ม. นี่คนโง่มันพูด แล้วมันหลับตาพูดว่าทำอย่างนี้จะเป็นการพักผ่อน หรือเป็นการแก้กลุ่ม หรือดับความทุกข์ ขอให้ไปคิดดูให้ดี.

การพักผ่อนมันต้องคู่กันมากับการใช้แรงงาน ถ้าไม่มีการพักผ่อนมันก็ตาย คือหมายความว่ามันต้องมีพอกัน; อย่างว่ากลางวันก็ทำงาน กลางคืนก็พักผ่อน ให้มันสมดุลย์กัน; รุ่งขึ้นกลางวันก็มีแรงงาน สำหรับจะทำงานต่อไปอีก. ฉะนั้น การพักผ่อนมันจึงเป็นการลงทุนชนิดหนึ่งด้วย เพื่อให้มีแรงงานหรือ

กำลังสำหรับทำงานต่อไป จึงผนวกการพักผ่อนไว้กับสิ่งที่เรียกว่าการทำงาน ในฐานะที่จะขาดเสียไม่ได้. เหมือนกับว่าหม้อประจุแรงไฟฟ้าสำหรับใช้แรงไฟฟ้า มันก็ต้องมีเวลาที่ประจุกำลังไฟฟ้าพอกันกับเวลา ที่เราจะใช้งานจากมัน.

การพักผ่อนก็เป็นเช่นเดียวกัน ต้องทำให้มีสำหรับจะมีแรงงานสำหรับการทำงาน; ถ้าขาดการพักผ่อนเสียแล้วการทำงานก็มีไม่ได้. ดังนั้นจึงเรียกว่าการพักผ่อนก็เป็นการงานชนิดหนึ่งด้วย. การพักผ่อนนั้นเป็นการงาน ที่ท่านทั้งหลายจะต้องทำอย่างหนึ่งด้วย. สิ่งที่ยกเว้นให้ไม่ได้นี้ เรียกว่าการงานเสมอไป. ฉะนั้นเราต้องพักผ่อนให้ถูกต้อง และให้เพียงพอ ไม่อย่างนั้นแล้วก็จะเกิดโรคภัยไข้เจ็บ, จะเป็นโรคประสาทจะเป็นบ้า, และจะต้องตายในที่สุด; เพราะการพักผ่อนมันไม่พอ เราจึงต้องมีการพักผ่อนในฐานะที่เป็นการทำงาน.

การกีฬา, การบริหารกาย, ก็เป็นการพักผ่อน.

การทำงานที่เป็นการพักผ่อนบางอย่างนี้ เราอาจทำให้เป็นการเล่นไปเสียก็ได้ เราจึงมีการเล่นบางอย่างบางชนิด ที่เป็นประโยชน์ด้วยแล้วก็สนุกสนานด้วย เช่นการกีฬา การบริหารร่างกาย หรือการเล่นชนิดใดก็ตาม ที่ทำให้เกิดความโปร่งความสบาย แก่ระบบของร่างกาย ระบบประสาทและจิตใจ; มีแต่การทำงานที่เครียดไม่มีการเล่น ก็จะมีอาการเหมือนกับคนบ้า, ฉะนั้นจึงมีระบบการเล่นที่เป็นประโยชน์, การบริหารกายที่เป็นประโยชน์, ให้เกิดความปกติทางร่างกายและทางจิตใจ เพื่อความถูกต้องสำหรับการทำงานนั่นเอง. ฉะนั้น การเล่นชนิดนี้ การบริหารกายชนิดนี้ ก็เป็นการ

งานชนิดหนึ่ง; แต่คนโง่จำนวนหนึ่งเขาไม่สนใจ ที่จะมีการเล่นอะไร. เขาก็อดเคร่งว่าดีกว่าคนอื่น ไม่มีเล่นอะไรในรูปแบบของศิลปะเป็นต้น, นี่ก็เป็นคนโง่ที่ไม่รู้จักใช้ชีวิต ให้มีความสามารถในการที่จะประกอบการทำงาน.

อาตมาจึงพูดอย่างไม่กลัวว่าใครจะเฝ้า ว่าแม้แต่การเล่นมันก็เป็นการงาน. การเล่นเพื่อความสนุกสนานที่ถูกต้อง ก็เรียกว่าเป็นการงาน; แต่คนทั่วไปเขาถือว่ามันเป็นการเล่น มันไม่ใช่การงาน. แต่เดี๋ยวนี้ก็ได้บอกแล้วว่าเราได้พูดกันที่หนึ่งตรงนี้ จะพูดกันในรูปแบบของความคิดเห็นอย่างพุทธบริษัท, ไม่ได้พูดตามแบบชาวบ้านทั่วไป; แต่จะพูดตามแบบของพุทธบริษัท ที่มีสติปัญญาเป็นของตนเอง มองเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง ลึกซึ้งยิ่งไปกว่าที่คนธรรมดาเขามองกัน. ฉะนั้นขอให้สนใจว่าการทำงานนั้น มันมีอะไร ๆ อยู่ในหลายรูปแบบอย่างนี้.

ทำงานด้วยจิตว่าง ๑

ทำงานโดยไม่มีความทุกข์ นี่ทำให้หลายระดับ โดยไม่มีทุกข์; เช่นทำด้วยความหวังจะได้ค่าจ้างที่ดีแน่ เป็นต้น ก็ทำเพลินไปก็ไม่มีทุกข์, ทำด้วยความหวังจะได้มีชื่อเสียง หรือจะได้เงินดีแน่ ก็เลยทำสนุก ไม่มีทุกข์. แต่เราไม่ต้องการอย่างนั้น; เราจะทำด้วยจิตที่ไม่ต้องมีความหวังชนิดนั้น. ถ้าจะหวัง ก็หวังเพื่อว่า จะดับตัวกู้อยู่เสมออยู่แล้วกัน; ดับความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวกู-ของกูอยู่เสมอกันไปแล้วกัน. ไม่หวัง

เงิน ไม่หวังชื่อเสียง ไม่หวังอะไรต่าง ๆ.

ถ้าทำงานด้วยความหวังเงิน หวังชื่อเสียง ก็เป็นอย่างคนธรรมดาสามัญทำ; มันก็ไม่เหมาะสำหรับเรา. ต้องเลื่อนขั้นมาขนาดทำชนิดที่ไม่หวัง ไม่มีตัว, จึงจะไม่หวัง; เรื่องไม่มีตัว นี้คือเรื่องว่าง; เราจึงมาหัดทำงานด้วยความไม่มีตัวผู้ทำ.

เรื่องนี้มีคำกลอนที่ขึ้นต้นว่า “ทำงานทุกชนิดด้วยจิตว่าง”. ความหมายอย่างเดียวกัน; หมายความว่า ให้พยายามหัดทำอย่างนี้, ไม่ใช่เข้ามามัวเถียงกันอยู่ว่า ทำได้หรือไม่ได้. ไม่ต้องเถียงกันในทางทฤษฎี ทางเหตุผลทางอะไรอีกแล้ว; มีแต่ว่า หัดทำให้เป็นอย่างนั้นมากขึ้น, แล้วก็เหมือนกันกับการปฏิบัติในชื่ออื่น หรือเรียกอย่างอื่น แม้จะทำล้ม ๆ ลุก ๆ อยู่ตรงนั้น มันทำยากก็ทำไป.

การฝึกต้องทำให้ได้มากขึ้น; แม้แต่ทำงานทางฝีมือ ก็ต้องหัดกันนานกว่าจะมีความชำนาญและทำได้. การทำงานฝีมือหากินนี้แหละ เป็นช่าง เป็นศิลปิน เป็นอะไรก็ตาม ต้องหัดกันนานซ้ำ ๆ ซาก ๆ กว่าจะชำนาญ. ทางธรรม ทางจิตใจ ต้องยิ่งไปกว่านั้นอีก; เพราะว่าจิตใจนั้นควบคุมยาก มันไวเกินไป คุมยาก; ไม่เหมือนกับมือ เท้า แขนขา เป็นวัตถุคุมง่าย.

รวมความแล้วก็ถือว่า **หมดปัญหาว่าจะทำได้หรือไม่ได้; มีแต่ปัญหาว่าจะอย่างไร; แล้วก็ทำซ้ำ ๆ ซาก ๆ ให้ดีขึ้น จึงจะเป็นเรื่องของการปฏิบัติ.** แม้แต่การพูดที่นี้ก็พูดซ้ำ ๆ เหมือนที่เราเรียกว่า ทำปาฏิโมกข์ทางวินัย. ทำปาฏิโมกข์ทางวินัยแล้วยิ่งซ้ำ; ทำปาฏิโมกข์ที่ไรต้องซ้ำทุกตัวอักษรเลย; สวดก็ต้องสวดทุกตัวอักษร. ทำปาฏิโมกข์ทางวินัยนั้น ต้องซ้ำถึงขนาดนี้, ทำปาฏิโมกข์ทางธรรมตามที่เราเรียก, หรือตกลงกันว่า ทำอย่างนี้ ที่นี้ ก็ต้องทำซ้ำ ๆ; ต้องพูดเรื่องซ้ำ ๆ เพื่อทำความ

เข้าใจให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป. **การฝึกทำงานด้วยจิตว่างต้องเป็นเรื่องซ้ำ, และก็ไม่มีเรื่องอะไรที่ควรจะซ้ำ นอกไปจากเรื่องว่าง.**

ทำงานด้วยจิตว่าง ๒

❗ รมิชีวิตอยู่โดยไม่ต้องมีตัวเรา อย่างนี้ฟังแล้วน่าขัน จะกินโดยไม่ต้องมีตัวผู้กิน เราทำอะไรไปโดยไม่ต้องมีตัวผู้ทำ แต่สติปัญญาเต็มที่มีนทำจิตที่ประกอบอยู่ด้วยสติปัญญาเต็มที่ไม่มีความรู้สึกเล็อยู่ว่าตัวกู-ของกูนั้นแหละมันทำ. ฉะนั้นจึงไม่มีตัวเรา แต่มีการกระทำทุกอย่าง แล้วกลับทำได้ดีที่สุด ได้ผลดีที่สุด นี่คือค่าหรือ value ของนิพพาน มันมีมากอย่างนี้ แต่ว่าจะใช้ได้มากอย่างไรนั้นไปพิจารณาดูเองก็แล้วกัน มันถึงกับทำให้เราไม่เป็นที่ข้อยู่เป็นประจำแล้วทำให้เราสามารถทำการงานได้ทุกอย่างแม้งานฝีมือที่ประณีตที่สุด. อย่างช่างเขียนที่เป็นศิลปินเอกของโลก เขาต้องเขียนภาพนั้นด้วยสักว่ามีป้ายสีไปด้วยจิตใจที่เป็นสติปัญญา-ลืมตัวกูโดยสิ้นเชิงอย่างนี้ หรือศิลปินที่กำลังแสดงละครนั้น ก็ต้องลืมตัวตน แล้วก็แสดงแต่บทบาท ซึ่งไม่ใช่เรื่องของตนเลย นี้, มันจึงทำได้ดี. นี้เรียกว่าค่าของความว่างหรือค่าของนิพพาน เราว่างอย่างยิ่งเด็ดขาดไม่ได้ ก็ขอให้อ่างให้ได้ตรงขณะที่เรากำลังจะทำสิ่งที่ยากที่สุด ที่ดีที่สุด หรือที่จะดับทุกข์ที่สุด.

ทำงานด้วยจิตว่าง ๓^๕

อ ยาเข้าใจผิด ว่าเราต้องเห็นแก่ตัวจัด มันจึงจะมีสมาธิแรง; อย่างนี้เป็นคำพูดของคนที่ไม่รู้. ความมุ่งมั่นจะเอาให้สำเร็จที่เรียกว่า ambition นั้นเข้าใจให้ดี ๆ มันมีอยู่ถึงสองประเภท คือ ambition ด้วยจิตว่างก็ได้, ambition ด้วยจิตว่างก็ได้.

ambition ด้วยจิตว่างนี้จะสายจะสั้น จะประหม่า จะอะไรไปหมด; แล้วจะทำไม่ได้ดี; ambition ด้วยจิตว่างนี้จะวิเศษเหมือนปฎิหาริย์ เพราะว่า ambition ด้วยจิตว่างนั้นคือ กิเลส ตัณหา อะไรต่าง ๆ นานาเข้ามารวมอยู่ด้วย มันจึงเป็นจิตว่าง; แล้วที่นี้แม้จะมี ambition อย่างสูง มุ่งมั่นอย่างไร เท่าไร มันก็มีแต่สายแต่สั้นเท่านั้น.

ถ้าเราเอาตัวกู-ของกู ออกไป, เอากิเลส ตัณหา ออกไป เหลือแต่สติปัญญาเป็นจิตว่างจากตัวกู-ของกูแล้ว ambition นั้นจะใสแจ๋วกระจ่าง มีกำลังมาก active อย่างยิ่ง มันจึงทำอะไรได้ดี. ขอให้เข้าใจคำว่า สมาธิที่จะเอามาใช้ในการศึกษา หรือในการสอบไล่ หรือในการคิดอะไรต่าง ๆ นี้ ต้องเป็น ambition ของจิตว่าง; ไม่ใช่ของจิตว่าง.

ขอยกตัวอย่างอีกอย่างหนึ่งว่า เช่นจะยิงปืน, พวกทหารจะยิงปืนนี้ เขาต้องยิงด้วยจิตว่าง, ไม่ใช่ยิงด้วยจิตว่าง. ที่แรกอาจจะต้องมีเจตนาว่า จะต้องยิงเพื่ออย่างนั้นอย่างนี้ก็ตาม; แต่พอเขาจับปืนมาเล็งยิงเป้าหมายแล้ว เขาสัมหมด; ต้องให้จิตว่างเหลืออยู่ แต่สติปัญญา ที่จะยิงไปตามวิถีที่ต้องการจะยิง. ส่วนที่ไปท้วงว่า ถ้ายิงผิดแล้ว เพื่อนจะหัวเราะ หรือว่า พอยิงถูกแล้วเขาจะตบมือ

กันกราวใหญ่ หรือว่าจะได้รับอย่างนั้นอย่างนี้ จะเสียอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องไม่มีเข้ามา; เพราะนั่นคือลักษณะของตัวกู หรือของกู ที่เข้ามาทำให้จิตว่างไม่ว่าง จะทำให้มือสั่นบ้าง ใจจะสั่นก่อน แล้วมือจะสั่นบ้าง แล้วมันก็จะยิงผิดหมด. การฝึกอย่างมีจิตว่าง เราจะฝึกอย่างแบบสมาธิวิปัสสนาอะไรมาก่อนก็ตาม เราต้องรู้จักขจัดความวุ่นว่า ตัวกู-ของกู ออกไปให้หมด เป็นจิตว่างอย่างนี้แล้ว จะยิงปืนถูกเหมือนกับปฎิหาริย์.

ในประเทศญี่ปุ่น เขาสอนเรื่องทำจิตว่าง แล้วก็ยิงศรประกวดกัน อย่างนี้ เขาสอนกันตั้ง ๗-๘ ปี; นักยิงที่มีจิตว่างแล้วนั้น ยิงศรถูกเป้าขนาดเส้นขนเส้นผมได้เหมือนกับปฎิหาริย์; เพราะฝึกสมาธิตามแบบนิกายเซ็น เพื่อทำจิตว่าง นักยิงศรเหล่านั้นจึงยิงปืนแม่นอย่างปฎิหาริย์. นี้ขอให้เข้าใจว่า สิ่งที่ทำไปด้วยจิตว่างนั้น มันจะวิเศษอย่างนี้.

หรือ สมมุติว่าจะจัดดอกไม้ปักแจกัน คนที่จิตว่างก็เสียเปรียบใส่ ๆ เสริจแล้วดอกไม้มันก็มีลักษณะของจิตว่าง แสดงให้คนที่ฉลาดเห็นได้เสมอ; ครูอาจารย์ที่เขามีความรู้มีวิชานี้ เขาจะเห็นแจกันอันนี้เสียด้วยคนมีจิตว่าง. ถ้าเราทำจิตให้ว่างก่อนแล้วเสียลงไป มันจะมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งแสดงความหมายลึกซึ้งตามแบบของจิตที่บริสุทธิ์ อย่างนี้เป็นต้น; **แม้แต่ศิลปินก็ต้องการจิตว่าง อย่าวว่าแต่เรื่องอาชีพ.**

เรื่องอาชีพก็ต้องการจิตว่าง; จะเข้าใจคำว่า จิตว่าง จิตว่างในเรื่องอาชีพได้อย่างไร ขอให้ดูที่คนแจวเรือจ้าง. คนแจวเรือจ้างคนหนึ่ง ๆ นั้น เขาแจวเรือทวนน้ำ ทวนลม ทวนฝนตก แดดออก กลางแดดนี้ ก็แจวไปได้สนุกสนาน ปากร้องเพลงไปพลาง แจวเฉิบ ๆ ไปได้ ไม่มีความทุกข์เลย เพราะจิตมันว่างจากตัวกู-ของกู,

กำลังว่างจากความรู้สึกว่า ตัวกูหรือของกู หรือความเห็นแก่ตัวกู. พอสักประเดี๋ยวคนนั้นเอง ไม่ต้องคนอื่น จิตมันเกิดวุ่นขึ้นมา มันนึกถึงโชควาสนาของกู ลูกเมียของกู ครอบครัวของกู ล้วนแต่ลำบากยากจน ไม่มีใครเห็นอกเห็นใจ, พวกนายทุนทหารดูอย่าง โหน้อย่างนี้; พอจิตมันวุ่นอย่างนี้แล้ว มันก็ร้องเพลงไม่ออก ก็ทนแจวเรือไปเหมือนตกรอกทั้งเป็น น้ำมูกน้ำตาไหลไปเลย ร้องเพลงไม่ได้ นี่เมื่อจิตวุ่นมันเป็นอย่างนี้.

เราจึงกล่าวได้อย่างชนิดที่ไม่ต้องกลัวผิด และควรจำอย่างยิ่งว่า เมื่อจิตว่างนี้ทำงานสนุก, เมื่อจิตวุ่นแล้วการงานเป็นทุกข์. จะเป็นการงาน การเล่าเรียน หรือการงานอาชีพอะไรก็ตาม ถ้าจิตว่างแล้ว ไปโกงท้อรุ่งที่มีโคลนเหม็น ๆ ก็ยังสนุก, ถ้าจิตวุ่นแล้วให้ทำงานมา ๆ ในห้องปรับอากาศเย็น ก็ยังเป็นทุกข์ ยิ่งวุ่นวายใจอยู่นั่นเอง.

ถ้ารู้จักทำให้จิตว่างแล้ว งานจะสนุกไปหมด ไม่ว่าจะงานกรรมกร กลีกรทุกอย่างตลอดจนงานออฟฟิศ จะสนุกไปหมดเมื่อจิตว่าง, แล้วมันจะเป็นเหมือนตกรอกไปหมดเมื่อจิตวุ่น. แม้แต่ งานของพวกเทวดาในสวรรค์ก็เป็นอย่างนั้น.

สมาธิกับการทำงาน^๕

! อ้า! ที่นี้จะพูดถึงกันเน่งที่มันเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ ในชีวิตประจำวันของคนทั่วไปด้วย ว่าถ้าเรามีความเจริญทางจิต มีจิตตภาวนา เราก็ยังต้องการสมาธิจิตอยู่นั่นแหละ; จะนั่งทำงานที่ออฟฟิศที่โต๊ะ ก็ต้องการจิตที่เย็นเป็นสมาธิทำงานได้

ดีแม้จะทำงานทางกาย จะทำขนมขายอยู่หน้าเตาไฟนี้ ก็ต้องมีจิตที่สงบเย็น, มีจิตที่สงบเย็นมันจึงจะไม่ร้อนเพราะไฟนั้น แล้วจะทำงานสนุกอยู่หน้าเตาไฟก็ได้; หรือเราจะทำงานทุกอย่างทุกประการที่ทำกันอยู่ในโลก ล้วนแต่ต้องการจิตที่เป็นปกติเป็นสมาธิทั้งนั้น. เราจะขับรถ ลองคิดดูเถอะ, เราจะขับรถด้วยจิตที่เป็นสมาธิกับด้วยจิตที่ไม่เป็นสมาธิมันต่างกันอย่างไร, แล้วมันอันตรายมากกว่ากันอย่างไร. ถ้าขับรถด้วยจิตที่เป็นสมาธิกับจิตที่ไม่เป็นสมาธิ. ที่มันเอาไปคว่ำกันเสียทั้งคันไปชนกันทั้งคัน ก็ด้วยจิตที่มันไม่ปกติ ไม่เข้มแข็ง ไม่มั่นคง ไม่ว่องไวในหน้าที่ของจิต.

แม้จะอยู่อย่างคนธรรมดา ก็ต้องมีสิ่งที่เรียกว่าสมาธิตามธรรมชาติมันแหละเข้ามาช่วย ก็จะทำอะไรได้ดีที่สุด; **ถ้างานนั้นเป็นงานประณีต งานฝีมืองานวิจิตรด้วยฝีมือแล้ว ต้องมีสมาธิมากมันจึงจะทำได้ดี เพียงความชำนาญอย่างเดียวมันก็ได้เหมือนกัน แต่ไม่พอ. ถ้ามีสมาธิได้ด้วยแล้วก็ยิ่งดี** จะเย็บปักถักร้อยหรือจะทำอะไรก็ตาม แม้จะบ้วนน้ำลายให้ลงกระโถน.

อาตมาคิดว่า ไปลองดูสิ ทุกคนไปลองดู บ้วนน้ำลายให้ลงกระโถนโดยเรียบร้อยลงทำดูสิ; ถ้าจิตมันไม่เป็นสมาธิด้วย มันทำไม่ได้ตอก แล้วมันแหละมันบอกอยู่ในตัวว่า, ถ้าเรามีจิตเป็นสมาธิ เราก็บ้วนน้ำลายลงกระโถนได้. ถ้าไม่มีสมาธิมันก็ทำไม่ได้ จะนั่นการฝึกสมาธิ ฝึกได้ด้วยการบ้วนน้ำลายลงร่อง ลงกระโถน กระโถนอยู่ในที่ไกลพอสมควร; หรือร่องกระดานที่อยู่ไกลพอสมควร บ้วนน้ำลายลงร่องทุกที, นั่นคือการฝึกสมาธิที่แท้จริงที่สุดเลย แต่คนโง่ไม่รู้จัก แล้วก็ตาอาตมาว่าสอนบ้า ๆ บอ ๆ. ถ้าว่ามันตั้งใจแรงเกินไป ไม่ลงกระโถน ตั้งใจน้อยไปก็ไม่ลงกระโถน

หรือทำอะไรไม่พร้อม มันก็ไม่ไปลงที่กระโถน, หรือไม่ไปลงที่
 ร่องกระดาน. ข้อนี้ฝึกมาจนเคยชินแล้ว การบ้วนน้ำลายให้ไปลง
 ในช่องเล็ก ๆ ที่กำหนดไว้ข้างออกไปสักวาหนึ่งเท่านั้น, ไปลองดู
 สิ, คนโง่ ๆ เหล่านี้ทำไม่ได้ดอก ถ้ามันออกแรงมากไปมันก็ผิด,
 ออกแรงน้อยไปมันก็ไม่ถึงมันก็ไม่สำเร็จ.

ฉะนั้น ถ้าใครสามารถบ้วนน้ำลายลงช่องเล็ก ๆ ข้างสักวา
 หนึ่งได้ นั่นเป็นสมาธิขั้นเตรียมแล้ว, เป็นสมาธิขั้นเตรียมแล้ว
 ไปลองดูเถอะ เป็นสมาธิขั้นเตรียมแล้ว; แล้วเรายังฝึกอยู่ทุกวัน
 ฝึกประสาทฝึกระบบประสาทอยู่ทุกวัน ที่จะบ้วนน้ำลายไปลงช่อง
 เล็ก ๆ ที่มีอยู่ตรงหน้า ห่างกันประมาณเกือบวา. ถ้ายังบ้วนลง
 ตรงกลางช่องพอดี ก็พอใจว่าวันนี้ระบบประสาทยังดีอยู่ ระบบ
 ประสาทยังดีอยู่, ความเป็นสมาธิยังหาได้ง่ายอยู่. แต่คนโง่ไม่รู้
 ทาว่าเป็นเรื่องไม่มีประโยชน์, ไปแะใครเข้า เขาก็ทว่าไม่มี
 ประโยชน์แล้วเขาจะด่าเอาด้วยจะตะเพิดเอาด้วย. แต่วันนี้ไม่กลัว
 เอมามาพูดให้ฟังว่า มันเกี่ยวกับเรื่องทางร่างกาย, เรื่องทางร่างกาย
 ทางวัตถุมาถึงขนาดนี้ ที่ร่างกายของเราจะทำอะไรให้ได้ดี แขนอ่อน
 แขนยำ. ถ้าแม่ครัวจะลับผักลับเนื้อด้วยจิตที่เป็นสมาธิ มันจะ
 ลับได้ดี เช่นหนาเท่ากันทุกแวนเรียบร้อยสม่ำเสมอ, ถ้าแม่ครัวจิต
 ฟุ้งซ่าน จะลับเปะ ๆ ปะ ๆ หนา ๆ บาง ๆ ยุง ๆ ยาก ๆ เพราะไม่มี
 จิตเป็นสมาธิเสียเลยนี่.

นี่ยกตัวอย่างมาให้ฟังต่ำที่สุดแล้วว่า **เรื่องของจิตต-**
ภาวนานั้น จำเป็นสำหรับทุกคนที่มีชีวิตอยู่ในโลก; ไม่
ว่าเขาจะประกอบภาระงานอะไร ในหน้าที่ของอะไร มัน
เป็นสิ่งที่ว่า ต้องมีพอสมควรแก่กรณี. สมาธิเป็นสิ่งที่ต้อง
 มีพอสมควรแก่กรณี ไม่ว่าเราจะเป็นคนชนิดไหน หรือทำอะไร เรา

จะต้องมีสิ่งทีเรียกว่า สมาธิตามสมควรแก่กรณี มิฉะนั้นเราจะ
 ไม่ทำอะไรได้ด้วยความถูกต้องหรือปกติ. ทีเรียกว่ามีสติสมปฤดี
 จิตใจไม่เลื่อนลอย จิตใจไม่อ่อนแอไม่ฟุ้งซ่าน. เราต้องมีจิตใจที่
 ปกติไม่ฟุ้งซ่านเกินไป ไม่อ่อนแอและห้อยละเหี่ยเกินไป แล้วก็มี
 กำลังแห่งจิตใจพอ แล้วก็มีผลลาคว่องไวพอ ในการที่จะยับยั้ง
 ไม่ทำอะไรลงไปให้ผิด แล้วก็เกิดเป็นทุกข์เล็ก ๆ น้อย ๆ ขึ้นมา
 กระทั่งทุกข์อันใหญ่หลวง.

เราไม่รู้ว่ เราได้รับประโยชน์จากสมาธิอยู่ตลอดเวลา จะลุก
 ขึ้น จะนั่งลง จะเดินไป จะไปทำอะไร มีจิตที่เป็นสมาธิตามธรรมชาติ
 ตามธรรมชาติไม่ใช่เกินธรรมชาติ ช่วยอยู่ตลอดเวลา, เราจะลุกขึ้น
 ได้ นั่งลงได้ เดินไปได้ ไม่หกล้ม ไม่สะดุด ไม่เดินชนต้นไม้ อย่าง
 ไม่เดินชนต้นไม้ด้วยอะไรรู้ไหม? ด้วยการที่จิตมันปกติ มีความ
 เป็นปกติตามธรรมชาติช่วยอยู่ตลอดเวลา.

ถ้าเราจะได้พัฒนามันให้ยิ่งขึ้นไป มันก็ได้ผลมากกว่านั้น
 แหะละ; เราจะทำงาน หรือจะเล่นกีฬา หรือจะทำทุกอย่างที่ว่าต้อง
 ทำอยู่เป็นประจำ ขอให้ทำด้วยจิตเป็นสมาธิเกิด จะได้ผลดี, แม้
 จะรับประทานอาหาร แม้จะอาบน้ำ แม้จะถ่ายอุจจาระถ่ายปัสสาวะ
 ขอให้ทำด้วยจิตที่มีความเป็นสมาธิถูกต้องและพอสมควร พอดี
 พอสมควร มิฉะนั้นจะทำได้ไม่ดี จะมีความผิดพลาด แล้วชีวิตนี้
 ก็จะยุ่ง จะยุ่งเหยิง. ถ้ามีความถูกต้องพอดี มันจะเรียบร้อย
 ไปหมด ทุกอิริยาบถเดินยืนนั่งนอน.

ดังนั้นจึงกล่าวว่ามันขาดไม่ได้ **ความเป็นสมาธิตาม**
ธรรมชาตินี้ขาดไม่ได้ ต้องมีตามที่ธรรมชาติต้องการ,
แล้วต้องมีได้มากกว่าที่ธรรมชาติกำหนดให้ เพื่อเราจะ
ทำอะไรได้ดีกว่า. การที่เราจะพูดทำอะไรให้ดีกว่าอีกคนหนึ่ง

เพราะว่าเรามีสมาธิมากกว่า มีปัญญามากกว่า หรือการที่เราจะเล่น
แข่งขันฝีมืออะไรกัน ให้ดีกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง เราก็ต้องมีสมาธิ
ปัญญาดีกว่า, เราจะป็นนักรบ จะใช้ดาบจะใช้ปืนจะใช้อะไรก็ตาม
ได้ผลดีกว่าเมื่อเผชิญหน้าศัตรู เพราะเรามีสมาธิดีกว่า. นี่เรียกร
ว่าตามธรรมชาติมันก็ต้องมี และมันจะรวดเร็วกว่า ความคิดนึกที่
รวดเร็วกว่า ที่จะหลบหลีกอันตรายเกิดอันตรายอะไรขึ้นมา มัน
จะนึกได้เร็วกว่า, หรือหลีกอันตรายได้ดีกว่า, ชีวิตจึงรอดมาได้
ทั้งคนทั้งสัตว์ เพราะสมาธิตามธรรมชาตินั้น.

แล้วเรายังทำให้ดีกว่านั้นขึ้นไปอีก เพราะสมาธิที่เราฝึกขึ้น
มาด้วยภาวนา ถ้ามีตามธรรมชาติก็เรียกว่าตามธรรมชาติ, ถ้ามี
เพราะเราฝึกขึ้นมา เรียกว่าภาวนิตา, ภาวนิตาคือทำให้เจริญแล้ว
นี้ก็มืผลมากกว่าที่มันมีตามธรรมชาติ; ฉะนั้นฝึกในสิ่งที่มืตาม
ธรรมชาตินั้น ให้มันดีกว่า เพื่อว่าเราจะสามารถทำอะไรได้ดีกว่า
คนทั่วไป ที่เขาไม่มีการฝึกจิตใจเอาเสียเลย.

สรุปความว่า สมาธิเป็นสิ่งที่ทุก ๆ ชีวิตจะต้องมี ไม่มีก็ตาย;
ที่นี่ ถ้ามันก็ไม่ตาย แล้วก็เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

จิตตภาวนา.๐๐

ที่ จิตตภาวนา ก็เป็นคำที่ต้องวินิจฉัย เช่นเดียวกัน
เพราะว่าทำนทั้งหลาย จะได้ยินคำว่าจิตตภาวนามาแต่
ในทางที่บำเพ็ญจิต ของพวกอยู่ป่าอยู่ดง ทำสมาธิ ทำวิปัสสนา
ทำกัมมัฏฐานอะไรเหล่านั้นเท่านั้น นั้นเรียกว่าจิตตภาวนา. นั้น
มันรู้แคบ ๆ มันมุ่งหมายแคบ ๆ, มันก็แคบจนไม่เอามาใช้เป็น

ประโยชน์ได้.

คำว่า จิตตภาวนา ต้องให้หมายความหมดจดสิ้นเชิง ว่าเรา
ทำจิตให้มันดีขึ้นได้อย่างไร ก็เป็นจิตตภาวนาหมด, แม้แต่
จะทำจิตให้ดีขึ้นสักชนิดหนึ่ง ก็เรียกว่าทำจิตตภาวนา, แม้ไม่ได้ทำ
กัมมัฏฐานภาวนา ออกทำออกทางเหมือนที่เขาทำ ๆ กันอยู่ ก็
ยังได้, เราทำตามแบบของเรา ที่ใครเห็นแล้วไม่เชื่อ ไม่ยอมรับ
ว่าเป็นจิตตภาวนา. แต่เราสามารถทำให้จิตของเราดีขึ้น, ให้จิต
ของเราในวันนั้นดีขึ้นกว่าจิตเมื่อวานนี้, ให้มันแจ่มแจ้งในอะไร
ดีกว่าวานนี้, ให้มันอดกลั้นได้ ให้มันแฉะ ๆ ได้ ให้มันแก้ปัญหา
ได้ดีกว่าจิตเมื่อวานนี้, เพียงแต่เท่านั้นก็เรียกว่าเป็นจิตตภาวนาแล้ว
ถ้าว่าเราทำ, ถ้าเป็นผลของการกระทำของเรา. ถ้ามันดีของมัน
เองตามธรรมชาติ นี่ไม่เรียกว่าจิตตภาวนา เพราะเราไม่ได้ทำ,
แต่ถ้ามันดีขึ้นเพราะการกระทำของเรา เพราะการศึกษอบรม
ของเรา ก็ต้องเรียกได้ทั้งนั้นแหละว่าจิตตภาวนา, คือว่ามันฉลาด
ขึ้นก็แล้วกัน.

ในการงานทุกชนิดไม่ว่าการงานอะไร ถ้าผู้ทำคอยสังเกตดู
ให้ดี ๆ แล้วทำให้ดีขึ้น ฉลาดขึ้นกว่าที่แล้ว ๆ มา, อย่างนี้ก็เรียกร
ว่าจิตตภาวนาได้เหมือนกัน. ฉะนั้น**คนที่เป็ศิลปินทำงาน
ฝีมือดคิดนี่อะไรต่าง ๆ นี้ เขาก็มีจิตตภาวนาโดย
อัตโนมัติอยู่ในการกระทำของเขา.**

คนที่ต้องใช้สติปัญญาทุกคนจงมองให้เห็นว่า มีจิตตภาวนา
คือทำให้จิตมันดีขึ้น; จะเป็นชานากก็ได้, เป็นพ่อค้าก็ได้, เป็น
หมอเป็นแพทย์เป็นหนายความ เป็นอะไรก็ตามเถอะ, ถ้าเขากระทำ
ชนิดที่ว่าจิตของเขาดีขึ้น ฉลาดขึ้นนั้นก็รวมอยู่ในคำว่าพัฒนาจิต
หรือทำให้จิตเจริญขึ้นได้ด้วยกันทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นให้พยายาม

เข้าใจความหมายของคำสำคัญ ๆ ต่าง ๆ ที่เคยเข้าใจกันมาอย่าง
 แคบ ๆ ให้ถูกต้องเสียใหม่, ให้กว้างขวางเต็มตามความหมายของ
 คำ ๆ นั้น; เช่นว่าทำภาวนา จิตตภาวนา ไม่ใช่ไปนั่งพิมพ์อยู่ใน
 ป่า, ที่ไหนก็ได้-ที่ไหนก็ได้ เมื่อไรก็ได้ ถ้าทำให้จิตมันดีขึ้น.

ฉะนั้น คนที่ทำอะไรด้วยความระมัดระวังอย่างสุขุม
 รอบคอบอยู่ตลอดเวลาทั้งวันทั้งคืนนั้น คนนั้นเป็นจิตตภาวนา,
 ทำจิตตภาวนา, มีจิตตภาวนาอย่างดี. แต่คนที่ทำอะไรโง่เงา
 พรวดพราด ชูย ๆ หวด ๆ อย่างนี้ มันไม่มีดอก มันไม่มีแก่น
 ชนิดนั้น. ส่วนที่ไปทำเป็นพิธีรีตอง ในที่สงบสงัดตามแบบฉบับที่
 วางไว้สำหรับกัมมัฏฐานสำหรับวิปัสสนา นั่นก็เป็นจิตตภาวนาถูก
 แล้ว แต่มันเฉพาะเรื่องมากเกินไป, หรืออยู่ในระดับที่ชาวบ้านทำ
 ไม่ได้. ต้องขยับขยายปรับปรุงลงมา ให้ถึงระดับที่ชาวบ้านเขาจะ
 ทำได้, ให้เวลาของเขาสามารถปรับปรุงจิตใจให้สูงขึ้นไปได้แล้วกัน.
 พูดอย่างหยาบคายที่สุด เมื่อนั่งอยู่บนโถส้วมนั้นแหละ ก็ทำ
 จิตตภาวนาได้ ไม่เชื่อไปลองดู อาตมารับประกัน มันเป็นเรื่องที่
 ทำได้ แล้วบางทีจะดีหรือง่ายกว่าเวลาอื่นด้วยซ้ำไป เพราะเมื่อคน
 ที่นั่งอยู่บนโถส้วมนั้น วิตกกังวลมันหายไปไหนหมดไม่รู้. บางที
 ความที่มันจะถ่ายออกมานั้น มันกลายเป็นนิมิตหรืออารมณ์อย่าง
 เดียวให้, แล้วคนก็คิดนี่ก็อะไรได้ดี เพราะว่าจิตมันเป็นอารมณ์
 เดียวได้เอง. ขอให้ใช้ประโยชน์ในทางจิตตภาวนาทุกขณะ ทุก
 ระยะเวลา แม้ที่สุดแต่ว่ากำลังนั่งอยู่บนโถส้วม. พูดแล้วมันก็
 ไม่น่าฟังแต่ถ้าไม่พูด มันก็ไม่มีความที่อะไรเหมือนกัน จึงต้องพูดว่า
 มันมีอะไรบ้าง.

วิปัสสนาแบบสวนโมกข์.^{๑๑}

วิปัสสนากรรมกร

ที่ นี่ยากจะพูดให้เข้าใจเรื่องเสียที ที่เป็นปัญหาเฉพาะ
 สำหรับสมัยนี้ ที่จริงก็เคยพูดมาคราวสองคราวแล้ว
 ผมจำได้ว่าใช้วิธีที่มันเหมาะสำหรับคนสมัยนี้, แล้วก็ย้ายมาเป็น
 หลักเป็นคำสำคัญ ว่าพระเถรอย่าเลวกว่าชาวบ้าน ยังจำได้หรือ
 เปล่า? ว่าพระเถรอย่าเลว อย่าเหลวไหลกว่าชาวบ้าน, อย่าอยาก
 ได้กว่าชาวบ้าน; หมายความว่า เมื่อชาวบ้านต้องทำงานเลี้ยงลูก
 เลี้ยงเมีย อย่างชาวบ้าน ก็บรรลुरुธรรมะได้ดังที่ปรากฏอยู่ใน
 พระคัมภีร์นั้น ๆ มาเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วบรรลुरुธรรมะที่ตรงนั้น
 ได้ ทั้งที่เป็นฆราวาส. และฆราวาสบางคนก็เป็นพระโสดาบัน
 สกิทาคามีอยู่ในบ้านเรือน นับจำนวนไม่ไหว. เมื่อชาวบ้านที่ยัง
 ทำมาหากินเลี้ยงลูกเลี้ยงเมีย เป็นอย่างนี้ได้ แล้วพระเป็นไม่ได้ มัน
 ก็เรื่องเหลวไหลสิ้นดี; ฉะนั้นอย่าอวดดีอวดดีให้มันมากเกินไปนัก
 เลย, เอาแต่พอเหมือนที่ชาวบ้านเขาได้กัน ก็ดีใจอยู่แล้ว.

นี่ จึงเกิดความคิดที่ฉวยโอกาสเอาการงานเป็นวิปัสสนา
 หรือว่าเอาวิปัสสนาในการงาน มีวิปัสสนาในการงาน, หรือว่า
 ทำการงานให้เป็นวิปัสสนาเสีย นี่ตั้งชื่อเสียใหม่เลยว่า วิปัสสนา
 กรรมกร, วิปัสสนาของเรา วิปัสสนาแบบกรรมกร. ถ้าใครถาม
 เมื่อไรที่ไหน ก็ตอบว่า วิปัสสนาสวนโมกข์นี่คือวิปัสสนาแบบ
 กรรมกร, ทำการงานให้เป็นวิปัสสนา มีวิปัสสนาในการงานนั้น
 แต่ต้องการงานอย่างแบบของผม.

แล้ว หลักใหญ่ ๆ ก็พูดอยู่แล้วว่า ต้องเป็นความไม่เห็นแก่
 ตัว, ไม่ให้ยกหูชูหาง อย่ามีความเห็นแก่ตัว ไม่ว่าจะไรมาช่วย

กำราบอันนี้ได้ อันนั้นใช้ได้หมด. ที่นี้การงานความเห็นดเห็น้อย
 ความเสียสละนี้เป็นพื้นฐาน; ถ้ายังไม่ยอมเสียสละแล้วมันยังเลว
 เกินไป มันเป็นเรือโกลนที่ใช้ไม่ได้, แม้แต่จะเป็นเรือโกลน คือโกลน
 มาไม่ดี.

ฉะนั้น อย่างน้อยต้องมีการแสดงความไม่เห็นแก่ตัว หรือ
 ความเสียสละความเห็นแก่ตัว ในระดับที่เพียงพอ ให้อีกก่อน เป็น
 ข้อแรก, แล้วจึงขยับขยายให้มันยิ่งขึ้นไป โดยแนวนั้น โดยไม่ต้อง
 เปลี่ยนเรื่องให้มันหลายเรื่อง. เมื่อถือเอาการงานเป็นวิปัสสนา
 แล้วก็ให้มันเป็นวิปัสสนาเรื่อยไป จากการงานนั้น.

เราต้องการให้ทำงานชนิดที่เป็นการเสียสละจริงๆ, ฉะนั้น
 จึงบัญญัติไว้ชัดว่า ต้องไม่หวังอะไรตอบแทน, อย่าหวังจะได้อะไร
 ตอบแทน, อย่าหวังจะได้คำขบใจ, แม้แต่คำว่า ขบใจ ก็อย่า
 หวังจะได้, ความเอาอกเอาใจ พะเน้าพะนออะไรบางอย่าง ก็อย่า
 หวังจะได้, แล้วเวลาเจ็บไข้, ถ้าสำหรับผมนี่เป็นเจ้าของงาน จะมี
 การตอบแทนอะไรบ้าง ก็ขอให้คิดว่า มันเป็นหน้าที่ตามวินัย ที่เพื่อน
 สหธรรมมิกด้วยกันจะต้องช่วยเหลือคนเจ็บไข้ แต่ไม่ใช่ธรรมะ.
 ฉะนั้นให้คงถืออยู่ไปตามเดิมว่า พวกที่เห็นดเห็น้อยนั้น ไม่ได้รับ
 อะไรตอบแทน แม้แต่สิ่งของ, แม้แต่ขบใจ แม้แต่การเอาอก
 เอาใจ การเอาใจใส่ อย่าหวังเลย. ให้มันเป็นการทำงานเพื่อชูด
 เกลาคความเห็นแก่ตัว ไปโดยส่วนเดียว, ทำงานเพื่องาน ทำหน้าที่
 เพื่อหน้าที่ ตามหลักจริยธรรมสากลไปเท่าเดียว, แต่ผมเรียกว่า
 ทำงานด้วยจิตว่างไปเท่าเดียว.

ที่นี้พูดถึงงานที่ทำ ไม่ใช่ต้องเป็นงานแกะสลัก หรือวาดเขียน
 เหมือนกับพระคัมภีร์คัมภีร์ของคัมภีร์นั้นพูด. งานอะไรก็ได้, งานอะไร
 ก็ได้ ทั้งนั้น นี่มันเป็นหลักตายตัว. งานอะไรก็ได้ ขนทราย ขนดิน

ขนหิน ทำอะไรก็ได้ ใช้ได้ทั้งนั้น, แล้วมีหลักว่า เอาเห็งอ้างกิเลส
 ก็แล้วกัน. พอผมพูดประโยคนี้ โปรเพลเซอร์ฝรั่งสูงมื่อสูง เต็น
 เร่า ๆ ไม่เข้าใจ. ขอให้ทำชนิดที่ เอาเห็งอ้างกิเลสก็แล้วกัน,
 หมายความว่าเอาความไม่เห็นแก่ตัวนี้, ล้างความเห็นแก่ตัว ก็แล้ว
 กัน, ไม่ใช่ต้องเป็นงานนั้นงานนี้, **แต่ที่นี้เมื่อต้องทำงานแล้ว
 ควรจะทำงานที่ถนัด, ต้องทำงานที่ถนัดดีกว่าทำงาน
 ที่ไม่ถนัด เพราะทำได้ดีกว่า, มันไม่เห็น้อยเปล่า มัน
 ยังได้ผลดีกว่า.** แล้วงานที่ถนัดนี้ มันขยับขยายได้ แต่ว่าเป็น
 ไปในทางที่จะเป็นประโยชน์แก่พระศาสนามากที่สุดก็แล้วกัน มัน
 อาจจะทำอย่างอื่นก็ได้ แต่เราจะเห็นมันมา ปรับปรุงมันมา โยงมันมา
 ในลักษณะที่จะเป็นประโยชน์แก่ศาสนา ได้มากที่สุดก็แล้วกัน.

ที่นี้คนอย่างเราซึ่งไม่มีปัญญาทำอย่างอื่น จึงคิดว่า การแสดง
 ภาพเขียนหรือภาพสลักนี้ ดีที่สุดสำหรับเราเวลานี้, ใช้คำว่า “เวลานี้”
 ช่วยจำไว้ด้วย เวลาอื่นไม่รับรอง. เวลาที่เ็นสภาพที่เหมาะสมที่สุดนี้
 งานนี้จะช่วยเผยแผ่สิ่งที่ควรเผยแผ่, ได้ผลมากเกินค่าของเห็งอ
 ที่เสียไป เพราะว่าการงานนี้จะมประโยชน์ ทั้งในทางธรรมะในทาง
 ประวัติ ในทางโบราณคดี ในทางศิลปะ กระทั่งในทางวัฒนธรรมของ
 คนไทย เพราะทำให้รู้อะไรทุกอย่างในแง่เหล่านี้. วัฒนธรรม
 ไทยงอกออกมาจากวัฒนธรรมอินเดียอย่างไร ถ้าคนมีหูตา
 ฉลาด จะดูได้จากภาพหินสลักเหล่านี้ : ดูในแง่ศิลปะก็ได้, ถ้าดู
 ในแง่ของพุทธประวัติ ก็เห็นได้ไม่น้อยกว่า ที่มีอยู่ก่อนแล้วใน
 ประเทศไทย. เพราะอย่างนี้ยังไม่มในประเทศไทย มันเพิ่มส่วน
 ที่แปลกเข้ามา.

ดูในแง่ธรรมะ ก็เรื่องความว่างนี้ดูได้ดีกว่า, เพราะเขาไม่
 แสดงรูปพระพุทธเจ้า คงทิ้งไว้เป็นความว่าง, โดยหลักว่า

พระพุทธรูปเจ้าที่แท้จริง ไม่ใช่สิ่งที่แสดงได้ด้วยรูป, ด้วยสิ่งที่มีรูป
 นี้อย่างนี้เป็นไปในฝ่ายธรรมะ.

ที่นี้ ประวัติอันประวัตินี้ ที่เป็นเรื่องราว ไม่มีในหนังสือ
 พุทธประวัติที่อ่าน นี้ดูดี มาเพิ่มเข้าอีก ในส่วนที่เป็นพุทธประวัติ
 แล้วในทางโบราณคดี ทางอะไรต่าง ๆ ซึ่งเราพิจารณาแล้ว เห็น
 ว่ามีประโยชน์มาก จึงปรับปรุงให้เหมือนเสียไปในลักษณะอย่าง
 นี้, นี้เรียกว่า ยิ่งที่เดียวได้หนักหลายตัว ทำการงานเอาหนังสือ
 กิลส, แล้วผลของหนังสือนี้ เป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ด้วย,
 ไม่ใช่ให้แก่อะไรอย่างเดียว. ฉะนั้นเราถือเอาทั้งประโยชน์ตน
 และประโยชน์ท่าน; และเมื่อใช้วิธีนี้ ผมว่าเหมาะที่สุดแก่โลก แก่
 มนุษย์ในยุคปรมาณู ยิ่งกว่าจะนั่งหลับหูหลับตา ตลอด ๒๔
 ชั่วโมง, ไปนั่งหลับหูหลับตา แต่กลางคืนก็พอแล้ว. นี้กลางวันใช้
 วิธีเอาหนังสือกิลสนี้ ก็ถมไปแล้วมันลึกซึ้งกว่า มีประโยชน์
 กว่าขวางกว่า.

ฉะนั้นอย่าได้คิดว่า จะหัดเขียนหัดแกะ หัดทำ นี้เพื่อจะไป
 เป็นอาชีพข้างหน้า, อย่างนั้นมันทำลายตัวเอง ให้ตกต่ำลงไป
 แล้วเรื่องนั้นจะไม่ล้างกิเลส, เว้นไว้เสียแต่ทำเพื่อไม่ให้หวังอะไร
 ตอบแทน, หวังแต่จะให้ผู้อื่นได้ตะพืด. นี้เรียกว่าเหมือนกับตาย
 แล้ว เราตายแล้ว; ฉะนั้น คำกลอนบทนั้น ยังคงใช้ได้อยู่เสมอ
 : ทำงานด้วยจิตว่าง ยกผลงานให้ความว่าง กินอาหารด้วยความ
 ว่าง ตายแล้วตั้งแต่ที่แรก, เป็นคนตาย อย่างมีหู หู ทาง สำหรับ
 ไว้อย่างอื่นอีก, นี้เรียกว่า คนตาย.

ที่นี้มีปัญหาหมั่นที่อยู่ว่า หัวทางนี้มันมีสลอนไป ยกกันสลอนไป
 มีปัญหาเท่านั้น, ไม่มีทางอื่นที่จะกำราบมัน นอกจากว่า มีหลักที่จะ
 ทำลายความเห็นแก่ตัวโดยทำตนให้เป็นคนต่ำ, ทำตนให้เป็นคนแพ้

แพ้เป็นพระ ชนะเป็นมาร นี้อันที่สุด. ยกหูชูหางเมื่อไรเป็นมารเมื่อ
 นั้น, แพ้เมื่อไรเป็นพระเมื่อนั้น.

นี่เห็นได้แล้วว่า มันเกินไป เกินกว่าพระคัมภีร์คำร้ายชนิดนี้
 จะเข้าใจอุดมคติของเราได้, มันก็ไม่มีปัญหาอะไรที่จะต้องพูดกับ
 แก ก็เลยไม่ได้พูดอะไรสักคำเดียว กับพระ ๒-๓ องค์นี้; เพราะ
 มันไม่มีประโยชน์อะไรจะพูด. แต่ถ้าคุณยังอยากจะทำพูด ก็อย่าพูด
 อะไรให้มากนัก. เว้นแต่ว่าเราสมัครเป็นกรรมกร มีวิปัสสนาใน
 การงาน ปรับปรุงการงานให้เป็นวิปัสสนา.

คำว่า กัมมัฏฐาน ก็แปลว่า การงาน. กัมมัฏฐาน แปลว่า
 การงานพระฉะนั้นการงานก็เป็นกัมมัฏฐานได้ด้วย, ถ้าว่าการงาน
 นั้นไม่เพิ่มความเห็นแก่ตัว.

นี่ระวัง ๆ ๆ อย่าให้การงานอะไร เพิ่มความเห็นแก่ตัว,
 เพิ่มความหวังที่จะได้นั้นได้นี้. ยอมเป็นผู้สู้แล้วประดาตัวอยู่ตลอดเวลา
 ให้เหมือนกับตายแล้ว, เสร็จแล้วอยู่ตลอดเวลา ยิ่งดี, เป็น
 หลังกาย ๆ ที่ถือปฏิบัติได้ว่า พุททางมันจะไม่สูงขึ้นมาได้.

นี่รวมความแล้ว ผมมองเห็นไปแต่ในลักษณะอย่างนี้ว่า วิธี
 นี้เท่านั้นที่ประหยัดที่สุด, ประหยัดอะไรที่สุดแล้วก็รวดเร็วที่สุด
 แล้วก็ง่ายตายที่สุด, แล้วก็ไม่ใช่ให้พระนั้นแล้วกว่าชาวบ้าน เหมือน
 ที่พูดแล้ว โดยวิธีนี้. ฉะนั้นจึงถือว่า วิธีนี้คงจะเหมาะแล้วสำหรับ
 มนุษย์ในยุคปรมาณูนี้ ภิกษุสามเณรในยุคปรมาณูนี้ ใช้ไฟฉาย
 โกะ ๆ แทนที่จะใช้โคมไฟใส่จอกน้ำมันนัย มันเปลี่ยนไปเท่าไร,
 ฉะนั้น การงานมันก็ต้องเปลี่ยนบ้างซิ. ที่อยู่เป็นอย่างไร มันก็ผิด
 ไปกับครั้งพุทธกาล, ในกฎมีอะไร มีตำราทรมานทรมานหัวสรวล
 อย่าง, มีเครื่องใช้บางอย่างซึ่งไม่ใช่ของพระ มันก็เรียกว่า ผิดไป
 มากแล้ว สำหรับมนุษย์ในยุคปรมาณู, แล้วไปดูกฎ กุฎีอะไร

ของพระเถระเจ้าใหญ่ นายโตมีอะไรผิดไปจากครั้งพุทธกาลมากไปกว่าพวกเรานี้หรือ? เรื่องมันไปกันใหญ่แล้ว เป็นยุคจรวดดาวเทียมไปด้วยเหมือนกัน; เพราะว่ามีผู้ปฏิบัติที่จะทำลายกิเลสในจิตใจ นำปรับปรุงให้มันทันกันกับยุคที่มันพรวดพราดแบบนี้.

ฉะนั้น จึงปรับปรุงในทางเอาการงานเป็นวิปัสสนา, มีวิปัสสนาในการงาน, เอาเรื่องล้าก็เลส. มีหลักสั้น ๆ ๓ แบบ, วิปัสสนาญาณิกะ แม้แต่จะหลุดพ้นตามแบบปัญญาวิมุตติล้วน ๆ ก็ยังดี, อย่าไปหวังให้มากกว่านั้น แล้วอันนี้มันเหมาะสำหรับยุคดาวเทียม มีปัญญาเพียงพอที่จะตัดกิเลสอยู่ทุกวันก็พอแล้ว, การไปนั่งหลับตาตามโคนต้นไม้ นั่น มันก็ทำตามโอกาสเถอะ, อย่าไปมัวเมา แต่อย่างนั้นอย่างเดียวเหมือนกับพระที่ว่า แก่ไม่เข้าใจคำนี้ เราสนใจมาตั้ง ๔๐ ปี แล้วเรื่องในคำนี้ คำคำนี้ก่อนเกิดเกิด ฉะนั้นเรื่องนี้จึงไม่มีทางที่จะพูดกันรู้เรื่อง.

หมายเหตุ^{๑๒}

มีพระองค์หนึ่งที่มาอยู่วันสองวันแล้วก็กลับไป ในวัน ๙ คำ ๑๐ คำ นี่เขียนคำถามขึ้นถาม ไม่ใช่ปัญหาธรรมะอะไร.

ถามว่า “ผมมีข้อสงสัยที่จะเรียนถามท่านว่า การละความเห็นแก่ตัว มีหนทางเดียว คือการทำงานให้แก่บุคคลอื่น โดยไม่ได้คิดค่าแรงงานนั้นหรือ? ส่วนพระปฏิบัติวิปัสสนา นั่งหลับตา ท่านกลับว่ามีความเห็นแก่ตัว. ผมไม่เข้าใจคำถามของท่านในประโยคนี้, การแนะนำในแนวทางของท่านนี้ผมไม่เคยเห็นในชาดก ซึ่งเป็นตัวอย่างที่ไหนดเลย, เคยแต่พระพุทธรูปทรงสอนพระกัมมัญฐาน, แล้วบอกกับภิกษุทั้งหลายว่า เธอจงยินดีเสนาสนะที่สังตวิเวก มีถ้า

ป่า เขา เรือนร้างว่างเปล่าเป็นต้นให้มือนทรีย์สังวรณ, ให้เรามีอินทรีย์สังวรณ สำรวมตาหูไม่ให้พละ่านไป เป็นต้น. พระพุทธรูปของท่านไม่เคยแนะนำสั่งสอน ให้ภิกษุละความเห็นแก่ตัว ด้วยการแกะสลัก หรือการวาดเขียนเลย. ไม่ใช่หน้าที่ของพระภิกษุที่ต้องไปทำสิ่งเหล่านี้. ประทานโทษ กระผมได้พักอาศัยหลายวันนั้น เพราะกระผมปรารถนาฟังการแสดงธรรมของท่านต่างหาก, ไม่ใช่เป็นเพราะ__ คือที่แรกผมตั้งใจว่า จะพักอยู่สักคืนหนึ่งหรือ ๒ คืน. แต่มีพระเถระหลายรูปได้บอกกับผมว่า ทุกวันพระ ท่านแสดงธรรมปาฏิโมกข์กระผมจึงใคร่จะฟังการแสดงธรรมของท่าน. เมื่อเป็นเช่นนี้หลังจากนั้นมา มีพระเถระถามผมว่า จะอยู่จำพรรษาที่นี่หรือ, จะอยู่ที่วัน จะไปเมื่อไร, ผมตอบว่า จะอยู่รอฟังธรรมก่อน และจะออกเดินทางต่อไปในวันรุ่งขึ้น. การที่ผมจะอยู่หรือจะไปนั้น ผมไม่มีความทุกข์ใจ ร้อนใจ หรือเศร้าใจเสียใจ แต่อย่างใดเลย ความใคร่แล้วแต่ท่านจะกรุณา.” -ธรรมกานโฆภิกขุ

ใคร่รู้จักพระองค์นี้ แล้วใคร่คุยกับพระองค์นี้ว่าอย่างไร.

มีอีกองค์ ๒ องค์ในระหว่างนี้ คล้าย ๆ นี้ไม่เฉพาะองค์นี้ ผมกำลังพูดเรื่องงานอยู่, เขาไปขอโอกาสถามปัญหา, ผมยังไม่ถามว่าปัญหาอะไร, บอกว่าไม่ใช่โอกาส. เมื่อเสร็จพูดที่นั่น เวลา ๑๑.๐๐ น. พวกฝรั่งมา, ผมจะกลับไปปฏิบัติ เขาก็ขอถือโอกาสถามปัญหา นี่ผมกำลังพูดกับเถระเป็นฐะกิจจะลักษณะ เขาก็แทรกโอกาสขอถามปัญหา, ขอถามปัญหา, ขอโอกาสถามปัญหา. ผมบอกว่า ไม่ใช่โอกาสที่จะถามปัญหาทุกที, แล้วเลยลาไป ๒-๓ วัน. เขาต้องการประโยชน์ของเขาอย่างยิ่ง, ต้องการประโยชน์ของเขาอย่างยิ่ง จนไม่รู้ว่ามีใครกำลังจะทำอะไรอยู่. ขอบัดโอกาสคนอื่นออกไปก่อน แล้วถามปัญหา, ไม่มีมารยาท ไม่มีสมบัติผู้ดี

แม้แต่นิดเดียวเลย กิริยาท่าทาง. เขาจะต้องถามปัญหาของเขา โดยถือว่าสำคัญว่าเรื่องอะไรหมด ให้คนอื่นรอก่อน, แล้วเขาจะรีบกลับไป, ให้เรารีบตอบปัญหา รีบถามปัญหา ให้ตอบปัญหา แล้วเขาจะรีบกลับไป. เวลาของเขามีค่า รออยู่ไม่ได้, วันรุ่งขึ้นจะกลับไป. อย่างนี้มีความเห็นแก่ตัวหรือไม่มีความเห็นแก่ตัว ก็ดูเอาเองก็แล้วกัน.

ผมคิดว่าจะยังไม่กลับไป อยากจะพูดกันวันหลังสักทีหนึ่ง อยากจะถามปัญหาอะไร ๆ อีกเยอะ. ยังไม่ได้ถามว่า ปัญหาว่าอย่างไร ผมยังไม่ได้ถามเลย, เพราะมันไม่ใช่โอกาสที่จะถามปัญหา. วันนั้นผมกะว่าผมคงไม่ได้อาบน้ำ ตั้งแต่เช้าเที่ยงเต็มไปหมด แล้วมีธุระด่วนที่ต้องพูดต้องทำอย่างนี้เสียก่อน ค่อยถาม. อย่างนี้ก็มีย่อย ๆ เหมือนกันไม่ใช่ฟังจะมีคราวนี้, ก่อน ๆ นี้ก็มี ผมแกล้งปล่อยให้ผู้ไม่รู้เรื่องกันจนกระทั่งเขากลับไป.

ถ้าเขาจะถามปัญหา จะให้ไปทำอะไร ไปชนหิน หรือไปชนทราย หรืออะไรเสีย ให้ได้หนึ่งสลัก ๒-๓ ลิตรก่อนจึงจะตอบปัญหา, ถือเป็นเบ็ะเจ็ยะ เหมือนเขาเข้าโรงเรียนต้องเรียกเบ็ะเจ็ยะ. แต่ที่เราไม่ใช่เบ็ะเจ็ยะทำนองนั้น, วัตถุประสงค์ว่าเขามีความเห็นแก่ตัวน้อยหรือมากเท่าไร. ถ้ามีความเห็นแก่ตัวมากเกินไป ไม่มีประโยชน์ที่จะไปเสียเวลากับคนเหล่านี้, เราต้องวัดดูก่อนว่าเขามีความเห็นแก่ตัวพอสมควรหรือไม่มากนักพอที่เราจะพูดด้วยได้ จึงจะค่อยพูดกัน.

เชิงอรรถ

บทนำ

- ๑ *ราชภัฏวาท*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๙.ง, เรื่องการสามภคชिरสนิพพานบางเวลา, หน้า ๒๘๙, จากคำบรรยายเมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๑๘
- ๒ *คำยชรรวมบุตร*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๗, เรื่อง รบกันเพลง แลกธรรมกันเพลง, หน้า ๓๗๔-๓๗๘, เป็นเอกสารประกอบการบรรยาย ในโอกาสมีการประชุมพุทธสมาคมฯ ที่ค่ายธรรมบุตร, ๒๒ ธันวาคม ๒๕๑๑ เรื่องนี้บรรยายในคราวประชุมใหญ่ พุทธศาสนาสัมพันธ์แห่งโลก เมื่อ ๑๕ เม.ย. ๑๒ ที่มกลเซีย.

ภาค ๑ — อัสสาทะของศิลปะ

ศิลปะคืออะไร

- ๑ *เยาวชนกับศีลธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ง, เรื่อง พุทธศาสตร์สำหรับเยาวชน, หน้า ๒๓๖-๒๓๗, คำบรรยายประจำวันเสาร์ที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๐.
- ๒ *ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๖ เรื่อง การถือศาสนา กับ การถึงธรรม, หน้า ๒๗๗-๒๗๙ บรรยายเมื่อ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๐๔.
- ๓ *พุทธิจริยธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘, เรื่อง แนวสังเขปทั่วไปเกี่ยวกับจริยธรรม, หน้า ๑๕-๑๖, บรรยายอบรมครูส่วนกลาง ที่หอประชุมคุรุสภา, เมื่อ ๕ มกราคม ๒๕๐๕.
- ๔ *สัญญาตาปริวรรคณ์ เล่ม ๒*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๘.ก, เรื่อง สัญญาตาเป็นเรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา, หน้า ๒๘๒-๒๘๔, บรรยายเมื่อ ๑๗ เมษายน ๒๕๑๔.
- ๕ *ตุลาการิกธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๖, เรื่อง พุทธศาสนา กับคนทั่วไป, หน้า ๒๒๖-๒๓๑, เป็นคำบรรยาย ตุลาการิกธรรม ครั้งที่ ๙ ให้กับผู้พิพากษา ที่ห้องบรรยายของเนติบัณฑิตยสภา, เมื่อ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๑๙.
- ๖ *ตุลาการิกธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๖, เรื่อง หลักปฏิบัติศาสนาและศีลธรรม, หน้า ๒๙๔, บรรยายให้กับคณะผู้พิพากษา, เมื่อ ๑๗ มิถุนายน ๒๕๐๐.
- ๗ *พุทธธรรมประยุกต์*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๗.จ, เรื่อง ประมวลพุทธธรรมประยุกต์สงเคราะห์, หน้า ๓๑๑-๓๑๒, บรรยายที่ลานหินโค้ง, ๑๖ มิถุนายน ๒๕๒๗.
- ๘ *บรมธรรมภาคปลาย*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๙.ก, เรื่อง บรมธรรมกับความเป็นไทย, หน้า ๔๔๘-๔๕๓ บรรยายเมื่อ ๓ พฤษภาคม ๒๕๑๒.

ศิลปะเกิดจากอะไร

- ๑ *ธรรมะกับสัญญาตญาณ*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๕, เรื่อง โครงสร้างของสัญญาตญาณ, หน้า ๖๘-๗๐, บรรยายเมื่อ ๑๘ มกราคม ๒๕๒๙.
- ๒ *ราชภัฏวาท*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๙.ง, เรื่อง ควรจะได้อะไรจากการบวช, หน้า ๒๑-๒๒, บรรยายให้กับพระราชภัฏ, เมื่อ ๑๔ กันยายน ๒๕๑๘.
- ๓ *ฆราวาสธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๗.ก, เรื่อง ความสุขของฆราวาส, หน้า ๙๙-๑๐๐, บรรยายเมื่อ ๒๔ เมษายน ๒๕๑๓.
- ๔ *ตุลาการิกธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๖, เรื่อง อธิษุคคัล กับ การลยีเลส, หน้า ๑๓๓-๑๓๔, บรรยายอบรมผู้พิพากษา ที่ห้องบรรยายของเนติบัณฑิตยสภา เมื่อ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๑๙.
- ๕ *ธรรมปฏิบัติโมกข์เล่ม ๒*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๑.ก, เรื่อง สังสารมียอยู่ในนิพพาน, นิพพานมียอยู่ในสังสาร, หน้า ๑๕๗-๑๖๖, บรรยายเมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๑๑.
- ๖ *ฆราวาสธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๗.ก, เรื่อง ความสุขของฆราวาส, หน้า ๑๐๒-๑๐๕, บรรยายเมื่อ ๒๔ เมษายน ๒๕๑๓.

ศิลปะเกิดขึ้นเพื่ออะไร

- ๑ *พุทธิจริยธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘, เรื่อง จุดหมายปลายทางของจริยธรรม, หน้า ๑๖๑-๑๖๔, แสดงให้กับคณะครู เมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๕๐๕.
- ๒ *อริยศีลธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ค, เรื่อง การรื้อที่ปรับปรุงและส่งเสริมศีลธรรม หน้า ๒๓๒-๒๓๔, เป็นการบรรยายประจำวันเสาร์ วันที่ ๗ กันยายน ๒๕๑๗.
- ๓ *คำยชรรวมบุตร*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๗, เรื่อง การเตรียมทำเพลง และการท้วเราะ, หน้า ๔๑ บรรยาย อบรมลูกเสือ และ ผู้บังคับบัญชาลูกเสือ เมื่อ ๑๑ มิถุนายน ๒๕๐๙.
- ๔ *พุทธิจริยธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘, เรื่อง อุปสรรค, ศัตรู, ความรวนเร และความพึงทลายของจริยธรรม, หน้า ๗๒-๗๔, แสดงให้กับคณะครู เมื่อ ๑๐ มกราคม ๒๕๐๕.
- ๕ *บรมธรรมภาคต้น*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๙, เรื่อง บรมธรรม กับสื่อมวลชน, หน้า ๒๒๐-๒๒๑, บรรยายเมื่อ ๑๘ เมษายน ๒๕๑๒.

ศิลปะโดยวิธีใด

- ๑ *ธรรมสังฆสงเคราะห์*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ช, เรื่อง ศาสตร์สังคัมทุกชนิดย่อมมี ธรรมสังฆะแห่งศีลธรรม, หน้า ๔๓๐-๔๓๑, เป็นการบรรยายประจำวันเสาร์ที่ลานหินโค้ง, บรรยายเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๑๘.
- ๒ *บรมธรรมภาคต้น*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๙, เรื่อง บรมธรรมกับการแก้ไขสถานการณ์ในโลก,

- หน้า ๒๐๐-๒๐๑, บรรยายเมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน ๒๕๑๒
- ๓ *ธรรมะเล่มน้อย*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๔๐ เรื่อง ภาพธรรมตาแห่งชีวิตมนุษย์, หน้า ๗-๑๐, การบรรยายประจำวันเสาร์ วันที่ ๑ มกราคม ๒๕๒๖.
- ๔ *บรมธรรมภาคปลาย*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๙.ก, เรื่อง อานาปานสติประยุกต์, หน้า ๗๘๖-๗๘๘, บรรยายเมื่อ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๑๒.
- ๕ *สัมผัสตานภาพ*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๔๐.ฉ, เรื่อง ความถูกต้องของความเป็นมนุษย์, หน้า ๖๖-๗๐, บรรยายให้กับคณะอาจารย์ นักศึกษาและบุคลากรทั่วไป เมื่อ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๒.
- ๖ *ใครคือใคร*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๗.ข เรื่อง ธรรมะสำหรับคนกตัญญู, หน้า ๓๘๘-๓๘๙, บรรยายเมื่อ ๒๓ กันยายน ๒๕๒๑
- ๗ *เขวาทน์กับศีลธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ง, เรื่อง "สังฆศาสตร์" สำหรับเขวาทน์, หน้า ๓๓๘-๓๔๒, คำบรรยายประจำวันเสาร์, ที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๐
- ๘ *ธรรมสังฆสงเคราะห์*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ข, เรื่อง ศาสตร์สังคมาทนต์ย่อมมี ธรรมะสังฆสงเคราะห์ศีลธรรม, หน้า ๔๕๕-๔๕๘, บรรยายที่ลานหินโค้ง ๒๑ มิถุนายน ๒๕๑๘.
- ๙ *ธรรมสังฆสงเคราะห์*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ข, หน้า ๔๑๖.
- ๑๐ *ธรรมสังฆสงเคราะห์*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ข, หน้า ๔๖๘.

ภาค ๒ — อาทินวะของศิลปะ

โทษหรือส่วนเสียของศิลปะ

- ๑ *เมฆธรรมประยุกต์*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๗.ค, เรื่อง มายาและสิ่งที่เป็นมายา, หน้า ๑๘๙, บรรยายเมื่อ ๑๓ เมษายน ๒๕๑๘
- ๒ *เมื่อธรรมะครองโลก*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ฉ, เรื่อง วิวัฒนาการเพื่อวิวัฒนาการ, หน้า ๘๔-๘๕, เป็นคำบรรยายประจำวันเสาร์ที่ลานหินโค้ง, เมื่อ ๒๑ กรกฎาคม ๒๕๑๖
- ๓ *เมื่อธรรมะครองโลก*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ฉ, เรื่อง โลกกำลังมีแต่การกระทำที่ส่งเสริมราคา โสยะ โฆษะ, หน้า ๑๒๗-๑๒๘, คำบรรยายประจำวันเสาร์ ที่ลานหินโค้ง, เมื่อ ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๑๖
- ๔ *เมื่อธรรมะครองโลก*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ฉ, เรื่อง อันตรายจากวัฒนธรรมตะวันตกแห่งยุคปัจจุบัน, หน้า ๑๘๔-๑๘๕ คำบรรยายประจำวันเสาร์, เมื่อ ๔ สิงหาคม ๒๕๑๖
- ๕ *ราชกโฎวาท*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๙.ง, เรื่อง การเคารพตัวเอง, หน้า ๓๘๓-๓๘๔ บรรยายให้กับพระราชภัฏ, เมื่อ ๘ ตุลาคม ๒๕๑๘

- ๖ *นวนิพนธ์สาร*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๙, เรื่อง ธรรมปาฏิหาริย์, หน้า ๑๙๖-๒๐๕ บรรยายให้กับพระนวกะ, เมื่อ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๔
- ๗ *อริยศีลธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ค, เรื่อง ปัญหาเกี่ยวกับศีลธรรม แห่งยุคปัจจุบัน, หน้า ๑๓๘, คำบรรยายประจำวันเสาร์, ๒๗ กรกฎาคม ๒๕๑๗
- ๘ *สรวาสธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๗.ก, เรื่อง ภาพจิตธรรมในอารยธรรมแดนใหม่ (โทยะ โฆษะ), หน้า ๓๔๓-๓๔๔, บรรยายเมื่อ ๘ พฤษภาคม ๒๕๑๓
- ๙ *เมื่อธรรมะครองโลก*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ฉ, เรื่อง ถ้าจะให้ธรรมะครองโลกก็ต้องระดมปรับปรุงศีลธรรมกันเป็นการใหญ่, หน้า ๔๐๔, คำบรรยายประจำวันเสาร์, ๑๕ กันยายน ๒๕๑๖
- ๑๐ *ชุมนุมปฐกถาพุทธธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๒, เรื่อง พุทธธรรม และ สันติภาพ, หน้า ๑๖๖-๑๗๗, แสดงที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย กรุงเทพฯ เมื่อ วันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๘๙
- ๑๑ *เมื่อธรรมะครองโลก*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ฉ, เรื่อง ถ้าจะให้ธรรมะครองโลกต้องมีระบบการเมืองแบบธัมมิกสังคมนิยม, หน้า ๔๔๖-๔๔๗, คำบรรยายประจำวันเสาร์, ๒๒ กันยายน ๒๕๑๖

โทษหรือส่วนเสียของศิลปะ เกิดมาจากอะไร/นำไปสู่อะไร

- ๑ *เทคนิคของการมีธรรมะ*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๗.ก, เรื่อง ธรรมะในฐานะ สิ่งที่ต้องรู้ว่า ศีลธรรมกลับมาโลกสงบเย็น, หน้า ๔๗๘, บรรยายเมื่อ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๒๔
- ๒ *อติเมฆตาปริทัศน์*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๒.ค, เรื่อง อติเมฆตา กับ สันติสุข, หน้า ๒๕๕-๒๕๖, บรรยายเมื่อ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๓๒
- ๓ *ใครคือใคร*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๗.ข, เรื่อง คนคือใคร, หน้า ๑๖-๑๗, บรรยายเมื่อ ๑ กรกฎาคม ๒๕๒๑
- ๔ *ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๕.ข, เรื่อง เบญจขันธ์เป็นสิ่งที่จำเป็นต้องรู้จัก, หน้า ๒๗๐-๒๗๑, บรรยายเมื่อ ๘ กันยายน ๒๕๒๒
- ๕ *ตุลาการภิธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๖, เรื่อง การถูกลวงตัวของเป็นคู่, หน้า ๔๓๑, บรรยายอบรมผู้พิพากษา เมื่อ ๒๒ มิถุนายน ๒๕๐๐
- ๖ *ตุลาการภิธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๖, เรื่อง วัตถุประสงค์ กับ พุทธศาสนา, หน้า ๕๐-๕๑๐, บรรยายอบรมผู้พิพากษา เมื่อ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๐๐
- ๗ *บรมธรรมภาคต้น*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๙, เรื่อง สิ่งที่เราว่าหนทาง, หน้า ๘๔-๘๕, บรรยายเมื่อ ๑๐ เมษายน ๒๕๑๒
- ๘ *เทคนิคของการมีธรรมะ*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๗.ก, เรื่อง ธรรมะในฐานะ สิ่งที่ต้องรู้ว่า

การลงแรงต้องคุ้มค่า, หน้า ๔๖๓, บรรยายเมื่อ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๒๔
๙ *ชุมนุมล้ออายุ*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๔๒.ก, เรื่อง ยิ่งจะทำให้ดี, โลกมันยิ่งบ้า, หน้า ๕๑๙-๕๒๑, บรรยายเมื่อ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๑๓

ภาค ๓ — นิสสธนะของศิลปะ

ทางออกของศิลปะ

- ๑ *ฟ้าส่งระหว่าง ๕๐ ปีที่มีสวนโมกข์ (ตอน ๒)*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๔๖.ง, เรื่อง ฟ้าส่งในทางพุทธศิลป์, หน้า ๔๐๑-๔๑๒ คำบรรยายประจำวันเสาร์, ๒๔ กันยายน ๒๕๒๖
- ๒ *ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๖, เรื่อง การมองสิ่งทั้งปวงในด้านใน, หน้า ๑๗๔-๑๗๘, บรรยายเมื่อ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๐๔ ให้กับกลุ่มศึกษาพุทธ-ศาสตร์ และประเพณี ณ สโมสรจุฬาฯ
- ๓ *ศีลธรรมกับมนุษยโลก*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ข, เรื่อง ไม่มีปัญหาอะไรที่ไม่เกี่ยวกับปัญหาทางศีลธรรม, หน้า ๖๖-๖๗, บรรยายเมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม ๒๕๑๘
- ๔ *ธรรมศาสตร์ เล่ม ๑*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๔๐.ก, เรื่อง จตุรารยัสัจจ์ คือ หลักรวิชายอดสุดของธรรมศาสตร์, หน้า ๒๖๓-๒๖๔ บรรยายเมื่อ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๑๖
- ๕ *เยาวชนกับศีลธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๘.ง, เรื่อง ทางชมและทางตรงของเยาวชน, หน้า ๔๗๔-๔๘๐ คำบรรยายประจำวันเสาร์, ๑๙ มีนาคม ๒๕๒๐
- ๖ *ธรรมะกับสันติภาพ*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๕, เรื่อง สันติภาพฉบับนักบิเลส, หน้า ๑๑๗-๑๑๘ คำบรรยายประจำวันเสาร์, ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๙
- ๗ *ธรรมปฏิบัติโมกข์ เล่ม ๑*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๑, เรื่อง ทำงานด้วยจิตว่าง, หน้า ๔๖๑, แสดงเมื่อ ๒๑ มีนาคม ๒๕๑๑
- ๘ *ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๖. ก, เรื่อง พุทธวิหารที่มหาวิทยาลัย, หน้า ๓๔๗-๓๔๙, แสดงให้กับกลุ่มพุทธศาสตร์และประเพณี ณ ห้องกลุ่มพุทธศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ ๒๖ มกราคม ๒๕๐๔
- ๙ *ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๖. ก, เรื่อง มหรรพทางวิญญาณ, หน้า ๓๕๑-๓๗๑, บรรยายเมื่อ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๑๐

ทางออกของศิลปะ

- ๑ *ตุลาการธรรม*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๖, เรื่อง โลกธรรมกับคนเรา, หน้า ๕๔๕-๕๔๙, บรรยาย อบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา ณ ห้องบรรยาย ของ เนติบัณฑิตยสภา ๒๘ มิถุนายน ๒๕๐๐

- ๒ *อดีตเมตตปริทัศน์*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๒.ค, เรื่อง อดีตเมตตามีได้ในทุกสาขาอาชีพ, หน้า ๑๓๓ คำบรรยายประจำวันเสาร์, ที่ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๑๒
- ๓ *อดีตเมตตปริทัศน์*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๒.ค, เรื่อง อดีตเมตตามีได้ในทุกสาขาอาชีพ, หน้า ๑๔๒-๑๔๓ คำบรรยายประจำวันเสาร์, ที่ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๑๒
- ๔ *สัจจะตบปริทัศน์ เล่ม ๒*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๘.ก, เรื่อง ธรรมะในฐานะที่เป็นตัวชีวิต, หน้า ๑๗๑ บรรยายเมื่อ ๒๖ กันยายน ๒๕๑๒
- ๕ *อะไรคืออะไร*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๗. ค, เรื่อง การงานคืออะไร?, หน้า ๕๔-๖๐ คำบรรยายประจำวันเสาร์ ที่ ๘ เมษายน ๒๕๒๑
- ๖ *ธรรมปฏิบัติโมกข์ เล่ม ๑*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๑, เรื่อง ทำงานด้วยจิตว่าง, หน้า ๔๕๕-๔๕๗ แสดงวันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๑๑
- ๗ *ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๖, เรื่อง ผลิพิเศษที่เห็นใน "ทางสายกลาง", หน้า ๒๒๖, บรรยายเมื่อ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๐๔
- ๘ *ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม ๒*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๖. ก, เรื่อง ยอดปรารถนาของมนุษย์, หน้า ๑๖๒-๑๖๔ บรรยายเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔
- ๙ *สมถวิปัสสนาแห่งยุคประมาณ*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๑๔.ข, เรื่อง ทำไมจึงต้องมีจิตตภาวนา, หน้า ๑๗-๒๐ คำบรรยายประจำวันเสาร์, ที่ ๗ มกราคม ๒๕๒๗
- ๑๐ *ธรรมะเล่มน้อย*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๔๐, เรื่อง ผลของจิตตภาวนา คือ มรรค ผล นิพพาน, หน้า ๘๒-๘๔, คำบรรยายประจำวันเสาร์, ที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๒๖
- ๑๑ *ธรรมปฏิบัติโมกข์ เล่ม ๒*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๑.ก, เรื่อง วิปัสสนากรรมกร, หน้า ๖๑-๖๖ แสดงให้กับพระที่สวนโมกข์, เมื่อ ๒๖ เมษายน ๒๕๑๑
- ๑๒ *ธรรมปฏิบัติโมกข์ เล่ม ๒*, ธรรมโฆษณ์ เล่มที่ ๓๑.ก, เรื่อง วิปัสสนากรรมกร, หน้า ๕๓-๕๕ แสดงให้กับพระที่สวนโมกข์, เมื่อ ๒๖ เมษายน ๒๕๑๑

ภาพท่านอาจารย์พุทธทาส
โดย โกวิน เอนกชัย (เขมานันทะ)

